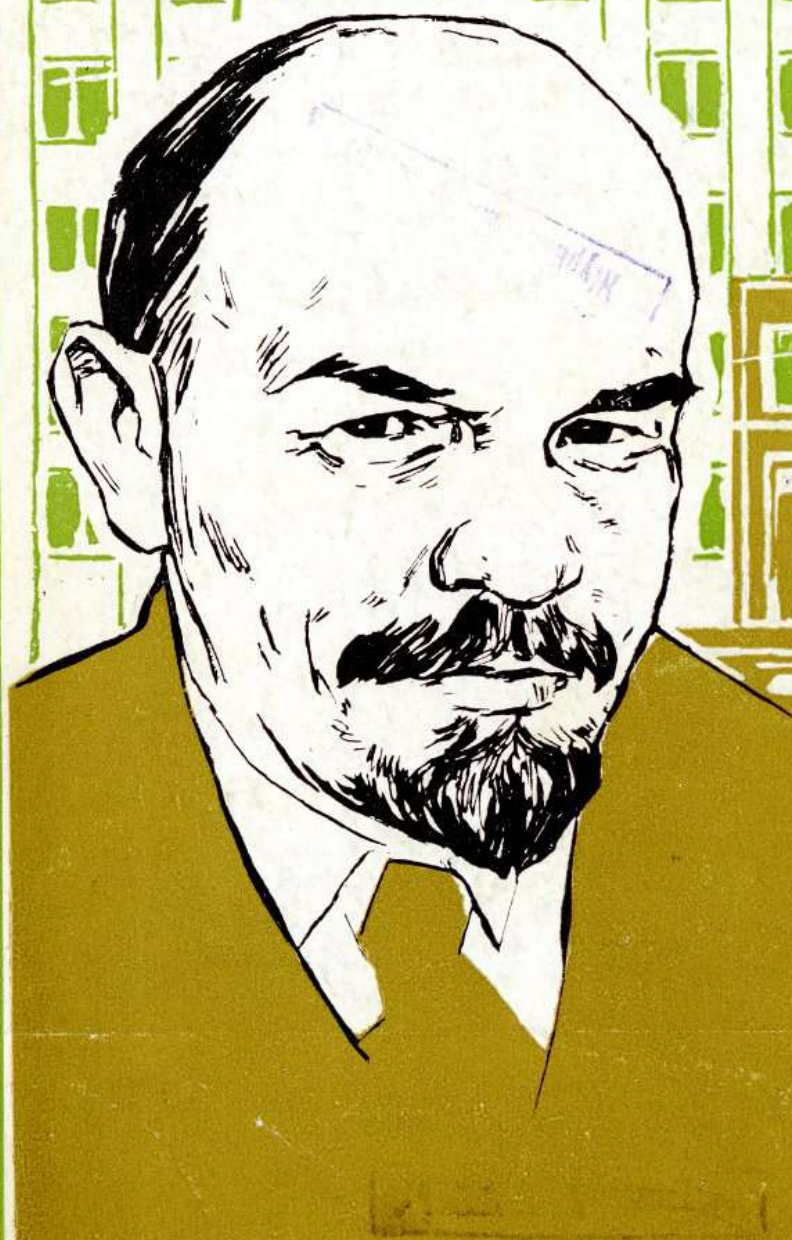

МАЛДОСЬ

4

Уладзімір ШЫЦІК

АПОШНЯЯ АРБІТА

Фантастычная аповесць

Мал. Г. Стамарохава

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

I

Спорны вясновы дожджык наляцеў знянацку і загнаў Паўла Гушчу пад казырок бліжэйшага пад'езда. Шукаючы, дзе б можна было схавацца, Павел туліўся да зачыненых дзвярэй. Вуліца адразу апусцела, страціла фарбы, зрабілася шэрай і панылай.

Лівень скончыўся гэтак жа раптоўна, як і пачаўся. Зноў засвяціла сонца, цёплае, ласкавае. Павел ступіў на тратуар і спыніўся. З дома насупраць выбегла дзяўчына і раскрыла над галавой парасон. Яна нечым была падобная на Валю. З Валяй ён пазнаёміўся мінулай восенню. Тады таксама хаваўся ад дажджу на чужым ганку, і яна, незнаёмая яшчэ, прыкрыла яго парасонам. Каб ведаў, што чакае яго пасля, ён нізавошта не загаварыў бы з Валяй.

На вуліцы людзей было мала. За апошнія гады гэты некалі шумны і ажыўлены праспект неяк прыціх, можа таму, што ў горадзе паявіліся новыя раёны і кварталы з вялізнымі магазінамі, мнагалюднымі ўстановамі, прыгожымі тэатрамі. Але Павел любіў гэты стары куток горада,

любаваўся ягонай прыгажосцю бадай гэтак жа, як і тыя, хто калісьці будаваў галоўны праспект. Толькі цяпер Паўлу было не да любавання. Ён увесь аддаўся ўспамінам. Абыходзячы лужынкi, што не паспелі яшчэ высахнуць на асфальце, ён прыгадваў, што ля гэтага магазіна купляў Валі кветкі, у гэтым кафэ яны частаваліся марожаным, у тым вунь кіёску выбіралі кнігу...

Усё гэта было тады, калі ён, звычайны малады, хай сабе, як казалі многія, і таленавіты кандыдат навук, зрабіў важнае адкрыццё ў галіне астранамічнай фізікі, такой жа туманнай для большасці людзей, як і сам космас. І сапраўды, што можа сказаць спецыялісту вестка аб радыёвыпраменьваннях з сузор'я Індзейца, якое першы заўважыў Гушча і прырода якога пакуль невядомая.

Цяпер Павел Гушча пытаўся сам у сябе: ці меў ён права на знаёмства з Валяй, тым больш на сяброўства, бо ўжо тады ягоная заява ляжала ва Усесаюзным касмічным цэнтры. Па шчырасці сказаць, ён не верыў, што яму пашанцуе. Надта ўжо многа такіх заяў ішло ў Касмічны цэнтр з усёй краіны. І вось здарылася неверагоднае, пра што ведаюць пакуль нямногія. Восенню першая касмічная экспедыцыя, кандыдатам у члены якой зацверджаны Павел Гушча, надоўга пакіне Зямлю і адправіцца ў бязмежныя глыбіні Сусвету. Прыкладна так паведаміў яму паўгадзіны таму назад камандзір экспедыцыі, вядомы астранаўт акадэмік Бурмакоў.

У бібліятэцы, старой «Ленінцы», Павел на момант адчуў палёжку. Бестурботным юнацтвам дыхнула на яго з калідораў, залаў, кабінетаў. Павел накіраваўся да свайго століка. На ім ляжалі пажоўклыя ад часу падшыўкі старых газет. Павел загадаў іх па тэлефоне адразу пасля размовы з Бурмаковым.

Гіпотэза аб касмічных гасцях Зямлі некалі займала ўвагу многіх вучоных і даследчыкаў, выклікала гарачую дыскусію. А потым неяк на яе забыліся. Відаць, неверагодным здалося ўсё гэта нават самым заціятым прыхільнікам гіпотэзы. Бурмакоў жа чамусьці параіў Паўлу сур'ёзна прачытаць усё, што друкавалася аб ёй, і выказаць свае думкі.

Павел не зусім дакладна ўяўляў, навошта гэта спатрэбілася Бурмакову. Магчыма, гіпотэза мела пэўнае дачыненне да будучага палёту, аб маршруце якога Павел яшчэ не ведаў.

Ён пачаў чытаць. Даўняя спрэчка вучоных, аб якой газеты пісалі скупа, нечакана захапіла Паўла. Ён адчуў, што яго сімпатыі ўсё больш і больш схіляюцца на бок тых, хто, можа, і памыляўся, але думаў смела.

Гасцей з космасу на Зямлі не было,— гаварыла навука. Здавалася б, усё ясна. А Павел не мог з гэтым згадзіцца, як не згаджаліся тыя, хто падаў ідэю. Чаму? Можа таму, што не хацелася прызнаць чалавека Зямлі адзінокім сярод безлічы мёртвых светаў, пакінуць яго без надзеі сустрэць калі-небудзь сабрата па розуму.

Гартаючы газетныя старонкі, спрачаючыся ў думках са сваімі праціўнікамі, Павел не адразу адчуў, як нечыя мяккія і цёплыя пальцы ласкава ляглі яму на вочы. Ён асцярожна адвёў гэтыя рукі і ўбачыў Валю.

Валя нахілілася да стала, прачытала назву артыкула.

— Паўлік! Ты і фантастыка! Дзіўна!..

Павел вінавата адказаў:

— Надакучылі формулы, пацягнула да нязбыўнага.

— А я пацягну цябе зараз на стадыён. Няма чаго дарэмна мазгі тлуміць.

Самалёт адлятаў заўтра ўдзень, білет у Паўла ляжаў у кішэні.

Павел згадзіўся, папрасіўшы толькі бібліятэкарку не адносіць у сховішча падшыўкі. Тое-сёе трэ было яшчэ дачытаць.

На вуліцы ён абыякава сказаў:

— Заўтра лячу ў Маскву, у чатырнаццаць дваццаць.

Два дні таму назад яны дамаўляліся гэты тыдзень правесці ўдваіх, бо ў Валі заняткі былі перанесены на другую змену, а ў яго з выпадку экзаменацыйнай сесіі ў студэнтаў, якім ён чытаў фізіку, прыбавілася вольнага часу. І раптам — сюрпрыз...

Валя ўжо ведала: калі Павел сам не раскажа, што да чаго, пытацца бескарысна. І таму прамаўчала, хоць ёй было і крыўдна.

Павел заўважыў, як Валя перамянілася з твару. Ён шкадаваў яе, бо не меў пакуль права сказаць ёй праўду, і толькі мацней паціснуў ёй руку.

— Я сам не ведаў. Выйшла нечакана. Паеду больш як на тыдзень.

Валя ўздыхнула. Калі выклікаюць — трэба ехаць.

З празрыстай пластмасы, светлы і прасторны, бясшумна імчаўся па шырокім праспекце Камунізма электрабус. Будаваць праспект закончылі не так даўно — гадоў пяць назад. Невысокія, на восем-дзесяць паверхаў, жылыя дамы цягнуліся ўздоўж праспекта на некалькі кіламетраў. Кожны квартал меў сваю архітэктур. Людзям тут жылося добра. Вялікія вокны давалі многа святла. Зашклёныя празрыстым пластыкам, яны прапусkali ўльтрафіялетавыя праменні. Спецыяльныя аўтаматычныя ўстаноўкі падтрымлівалі пастаянную тэмпературу і вільготнасць паветра ў пакоях. Павел ведаў, што па такіх праектах цяпер усюды будуець жылыя кварталы, рэканструююць старыя.

Але Павел раптам упершыню адчуў сябе староннім у гэтым цудоўным горадзе. Ён яшчэ жыў тут, хадзіў па вуліцах, па алеях, а ў галаве ўвесь час трапятала думка пра блізкае расстанне. І ад таго, што расстанне вяло ў далёкае невядомае, ён нібыта ўзнімаўся над штодзённым, рабіўся мудрэйшы, здольны па-філасофску разважліва ацаніць тое хараство, якое мусіць пакінуць неўзабаве...

— Ты не слухаш мяне, прафесар? — у голасе Валі гучала насмешка.

— Разумееш, кожны раз я тут знаходжу нешта новае, хоць, здаецца, ведаю ўсё да дробязей.

А сам падумаў: «Разумніца Валя. Трывожыцца і не хоча падаць знаку».

Электрабус спыніўся на плошчы, у канцы якой за высокай ажурнай аркай пачынаўся Цэнтральны стадыён. Павел саскочыў першы, памог выйсці Валі. Аўтавадзіцель, падпарадкоўваючыся сігналу механічнага кандуктара, павёў электрабус далей.

— Паглядзі на ўваход. Мне заўсёды здавалася, што арка трохі нізкаватая. І ведаеш, чаму? Плошча насупраць прасторная. А цяпер бачу, што памыляўся. Вунь тыя пікі над сярэднімі калонамі... — паказаў Павел. — Яны імкнуцца ўвышыню і нібы цягнуць за сабой усю канструкцыю.

— Фантазёр, — засмяялася Валя. — Не можаш ты без неба.

— Мы народжаны адзін для аднаго!.. — пачаў Павел, думаючы пажартаваць, але не вытрымаў тону і, збянтэжыўшыся, растлумачыў: — Гэта значыць, я і неба.

— Я так і зразумела. То, можа, гэтыя пікі памогуць табе здабыць новыя таямнічыя сігналы з Сірыуса?

— Здзекуешся? — Павел пасур'эзнеў. — Вось зараз утаплю!

Падхапіўшы дзяўчыну на рукі, ён падбег да басейна з фантанам, што ўскідваў высока над плошчай каскад сваіх пырскаў, і, апускаючы Валю да самай вады, сказаў:

— Прасі прабачэння!

Валя адбівалася, спрабуючы вырвацца, і ўрэшце здалася.

— Добра. Твая ўзяла.

А калі ён паставіў яе на зямлю, крыху адбеглася і сказала:

— Я памылілася, не з Сірыуса, а з Лебедзя...

Павел махнуў рукой, маўляў, што з такой зробіш.

Яны зайшлі на стадыён. Там разыгрываўся Вялікі кубак рэспублікі сярод юнакоў па мнагаборству. Але перш чым паглядзець спаборніцтвы, яны звярнулі да тэніснай пляцоўкі. Абое любілі тэніс, аддаючы яму многа вольнага часу.

З раздзявалкі Павел выйшаў раней і, не чакаючы Валі, пачаў размінку. Яго рухі былі пластычныя, прыгожыя, нібы ў гімнаста-фігурыста, і Валя, выпадкова зірнуўшы ў акно, залюбавалася. Высокі, стройны, мускулісты, Павел быў сапраўдны спартсмен, і ў свой час не адзін трэнер спрабаваў спакусіць яго кар'ерай чэмпіёна. Павел любіў спорт. Але яшчэ больш любіў фізіку, а чэмпіёнам не зрабіўся толькі таму, што не хапіла часу для трэніровак. Затое стаў моцны. Таварышы нават жартавалі, што не ведаеш, чаго ў Гушчы больш — спартсмена ці вучонага. То была праўда, якая, бадай, адыграла не апошнюю ролю ў тым, што Усесаюзны касмічны цэнтр выбраў Паўла ў састаў экспедыцыі. Валя пра гэта яшчэ не ведала. Яна проста, як заўсёды, захаплялася сваім сябрам, хоць сёння чамусьці на яе находзіў смутак: не такі, як заўсёды, быў Павел — ён нейкі ўзрушаны, таямнічы.

Ракетка спрытна лётала ў Паўлавых руках, а Валя зноў і зноў з трывогай заўважала, што Павел робіць больш, чым раней, памылак, што ягоныя ўдары страцілі звычайную дакладнасць. Яна лёгка разгадвала Паўлавы камбінацыі і выйгравала адно ачко за другім. Прайграўшы тры сеты ўзапар, Павел схіліўся ў паклоне перад Валей:

— Прызнаю, о, непераможная, сваю адсталасць...

— Калі думкі тэнісіста лунаюць па-за кортам, яму цяжка разлічваць на поспех, — у тон яму адказала Валя, чакаючы, што Павел зразумее намёк і раскажа пра свае клопаты.

Павел прамаўчаў.

Трыбуны гіганцкай чашы Цэнтральнага стадыёна, поўныя глядачоў, у захапленні гудзелі. Гадоў трыццаць таму назад мнагаборства лічылася надзвычай складаным відам спаборніцтваў і было пад сілу толькі дарослым. Потым мнагаборства зрабілася і спортам юных.

У фінальных спаборніцтвах удзельнічала дваццаць хлопчыкаў ва ўзросце да пятнаццаці год. Моцныя, рослыя, яны паказвалі выдатныя вынікі. Гэта і выклікала такое бурнае захапленне на трыбунах.

Асаблівы поспех выпаў на долю юнака ў чырвонай майцы чэмпіёна. Ён лёгка прабег паўтары тысячы метраў, заняўшы першае месца, а праз чвэрць гадзіны пераскочыў планку на вышыні два метры і дваццаць сантыметраў. Не паспелі сціхнуць апладысменты, як фотаэлектронны

суддзя зычным голасам абвясціў, што ўзята новая вышыня. У суме дзесяці відаў праграмы юнак устанавіў рэкорд рэспублікі.

Паводле звычаю, пераможца ўзняўся на п'едэстал пашаны і паклаў усім чатыром трыбунам. Спецыяльныя праекцыйныя ліхтары павялічылі адлюстраванне яго фігуры ў некалькі разоў, і Павел пазнаў чэмпіёна. Гэта быў Валін брат, васьмікласнік Віця Асадчы. Павел ведаў, што Віця таленавіты матэматык. Але што ён цудоўны спартсмен — гэта было прыемнае адкрыццё.

Пасля спаборніцтваў Віця сустрэў Паўла і Валю. Дамой вярталіся ўтраіх.

Ад ранішняга дажджу не засталася і следу. Вечар быў цёплы, ціхі, напоўнены духмяным пахам ранніх кветак, якія ўжо цвілі на клумбах. Узбуджаны Віця весела ўспамінаў пра розныя выпадкі, што здарыліся ў час спаборніцтва. Павел і Валя, занятыя сваімі думкамі, зрэдку падтаквалі.

Нарэшце Валя спытала:

— Паўлік, раскажы, навошта спатрэбілася табе сёння чытаць старыя газеты?

II

Яны спыніліся ля Валінага дома. Павел прыхіліўся да дрэва, зірнуў угару. Скрозь густую крону таполі амаль не было відаць неба. Нарэшце скрозь галінкі прабіўся дрыготкі блакітны праменьчык — вестка нейкага далёкага свету. Зорка... Падумалася, — а можа гэта адтуль прыляталі тыя, хто пакінуў неразгаданыя сляды на нашай зямлі?

— Ну! — Валя дакранулася да Паўлавай рукі. — Ты чуў, пра што я пыталася?

Дзівачка! Хіба ён можа не чуць, калі яна гаворыць? Чуў. Але цяжка раскажыць, калі табе самому яшчэ многае няясна і гэтая няяснасць хвалюе цябе.

— Проста не ведаю, з чаго пачаць, гэта вельмі доўга.

— А нам няма куды спяшацца, — Віця сеў на лаўку.

— Дзецям спаць пара! — незадаволена прабурчэла Валя.

— Во яшчэ, — Віця ямчэй умасціўся на лаўцы.

Павел падміргнуў Валі, маўляў, блазнюк, не разумее. Але яму Віця цяпер не перашкаджаў. Няхай паслухае.

Павел быў чалавекам з той фантазіяй, якая памагае абагульняць з'явы, бачыць факты больш поўна і глыбока і, урэшце, прыводзіць да навуковых адкрыццяў. Таму яго нават у звычайных умовах не маглі не зацікавіць гіпотэзы аб касмічных гасцях Зямлі. А цяпер у яго паявілася яшчэ і зацікаўленасць касманаўта.

Валіна пытанне нават прынесла Паўлу палёжку. Нарэшце ён зможа падзяліцца сваімі хай яшчэ неакрэсленымі думкамі.

— Можа, гэта гучыць недарэчна ў наш час, але мы, людзі, якія навучыліся будаваць найскладанейшыя машыны, пазналі шматлікія таямніцы прыроды, не можам растлумачыць зусім простых з'яў... Гэтыя з'явы здаваліся яшчэ больш незразумелымі людзям пяцідзесятых гадоў мінулага стагоддзя. Вось і прыдумалі амаль фантастычныя гіпотэзы пра гасцей з космасу. Гіпотэзы гэтыя былі смелыя да неверагоднасці і грунтаваліся больш на здагадках, чым на навуковых аксіёмах. Канешне, крытыкаваць іх было лёгка, бо яны проста не вытрымлівалі крытыкі. Гэта і дало магчымасць хутка іх пахаваць. А мне яны нечым спадабаліся. Вось паслухайце і скажыце, як вы разумееце?

У гарах Антылівана знаходзіцца цудоўная Баальбекская веранда.

Хутчэй, гэта не веранда, а пляцоўка ў некалькі квадратных кіламетраў. Яна забрукавана вялізнымі каменнымі гладка апрацаванымі плітамі. Само па сабе гэта не дзіўна. Старажытныя егіпцяне без дапамогі вежавых кранаў будавалі піраміды Хеопса, якая да гэтага часу лічыцца адным з сямі цудаў свету. Але Баальбек здзіўляе. Ён будаваўся многа раней, і калі ў пірамідах пліты важаць па дзве-тры тоны, то там — да дзвюх тысяч тон кожная.

Ніводзін гісторык не сказаў пакуль што, калі іменна пабудавана Баальбекская веранда і з якой мэтай. Людзі ведаюць яе з таго часу, як помняць сябе. І тут напрошваюцца пытанні: ці маглі будаваць нашы старажытныя продкі такое тэхнічна дасканалое цуда, ды і навошта? Нашы продкі, якія, як вядома, былі людзі практычныя, самі наўрад ці будавалі б такую махіну, бо патрэбы ў ёй не было. Дык падумайце. ці нельга зрабіць іншы вывад? А што, калі гэта была стартавая пляцоўка для касмічнага карабля, які прыляцеў на нашу Зямлю?

І ў Балівіі былі знойдзены не менш цікавыя старажытныя помнікі. Для вытокаў Амазонкі блізка ад Ціагунака выяўлены рэшткі вялікага недабудаванага горада. Дамы, храмы, умацаванні складзены з буйных каменяў і блокаў, якія важаць дзесяткі тон. І вось адна істотная акалічнасць. Горад будаваўся ў гарах на вышыні чатыры тысячы метраў. Якім чынам дастаўляліся сюды будаўнічыя матэрыялы знізу! Легенда інкаў расказвае, што будавалі яго белыя барадатыя людзі, якія ўцяклі потым у час паводкі на лодках, пакінуўшы будаўніцтва незакончаным, і больш ужо не вярталіся сюды. Вучоныя лічаць, што гэтаму гораду каля пятнаццаці тысяч год.

— Здрава! — Віця не зводзіў вачэй з Паўла. А Валя сядзела на лаўцы і задумліва вадзіла наскон туфля па пяску.

— Але і гэта яшчэ не ўсё. У храме Каласавех на «Варотах Сонца» вучоным пазней удалося расшыфраваць самы старажытны каляндар. Год яго, аднак, не падобны да зямнога: мае ўсяго 290 дзён, дзесяць месяцаў па 24 дні і два па 25. Мы ведаем, колькі варыянтаў календара перабралі нашы продкі, пакуль не спыніліся на сучасным. Год у іх таксама адзін час быў меншы, чым наш цяперашні. Аднак продкі ў той час не валодалі дасканалай навукай і тэхнікай, не ўмелі ствараць такія збудаванні. Значыць тыя, каму належаў каляндар, не маглі памыляцца. Хто яны? Прышэльцы з планеты, дзе год мае 290 дзён? А можа гэта не гадавы, а месячны каляндар. Яшчэ ў шасцідзiesiąтыя гады, даследуючы з дапамогай радыётэлескопаў Венеру, нашы вучоныя ўстанавілі, што гэта планета абарочваецца вакол сваёй восі крыху менш чым за дзесяць зямных сутак. А венерыянскі месяц, такім чынам, мае прыкладна (або дакладна) 290 нашых дзён. Дык можа гэта былі госці з Венеры?

Павел змоўк, падсеў да Валі. Яна павесялела, засмялася:

— Раптам адтуль хто-небудзь цяпер на мяне пазірае... — і перасмыкнула плячамі.

— Няма яму больш чаго рабіць! — абурыўся Віця і звярнуўся да Паўла: — А чым тады растлумачыць, што пазней ніхто да нас не прылятаў?

— Растлумачыць проста, калі паверыць у сам факт. Уяві, што гэта былі прышэльцы з далёкага свету, адкуль святло зорак даходзіць на Зямлю праз многія тысячы год. Нават, калі яны будуць ляцець з хуткасцю святла, то падлічы, колькі часу на гэта спатрэбіцца, і колькі часу пройдзе ў нас на працягу іх падарожжа. Ты ж ведаеш тэорыю адноснасці.

Валя зірнула на гадзіннік.

— Зойдзем, Паўлік, у дом. Пабудзь крыху ў нас перад расстаннем. Ва ўтульнай гасцінай Павел агледзеўся, быццам быў тут упершыню. Кожная рэч у гэтым пакоі выклікала смутак. Каб трохі забыцца, Павел сеў да піяніна. Прабег пальцамі па клавішах, бадай, не заўважаючы, што грае.

— «Лунная саната», — сказала Валя. — Бетховен. Сёння ты паланёны космасам, Паўлік.

Павел зірнуў на Валю, не адразу ўлоўліваючы сэнс яе слоў. А Віця сярдзіта зашыкаў на сястру:

— Цішэй ты, без цябе ведаем.

Потым, пачакаўшы, спытаў:

— Павел Канстанцінавіч, дык, на вашу думку, былі яны ў нас?

Павел перастаў іграць, павярнуўся да Віці і сказаў:

— Не думаю. Але як хочацца, каб гэта была праўда!

— А я ўпэўнены — былі, — гораха загаварыў Віця. — Проста людзі дрэнна ведаюць пакуль гісторыю Зямлі. А я хоць на Марс, хоць далей куды паляцеў бы, каб знайсці тых касманаўтаў.

— Падрасці яшчэ, — засмялася Валя. — Чалавек пакуль далей за Месяц ляцець не збіраецца.

Павел зноў нахіліўся да піяніна і, беручы акорд, закончыў думку:

— Упэўнены, што хутка людзі пабудуць і на Марсе, і нават далей.

— Чуеш? — Віця радасна зірнуў на сястру.

— Блазnota, — адмахнулася Валя, і няясная трывога зноў ахапіла яе. — А скажы, Павел, навошта табе спатрэбілася капацца ў старых падшыўках? Гэта табе даручылі, так?

Павел кінуў галавой.

III

Важная перамена, калі яна мае адбыцца ў жыцці, пэўным чынам адбіваецца на кожным чалавеку. Часам яна выводзіць з раўнавагі нават флегматычных людзей. Навіна ж, якую атрымаў Павел, яго проста ашаломіла. Наўрад ці знайшоўся б такі моцны чалавек, які ўспрыняў бы яе спакойна. Палёты ў космас хоць і прынеслі вялікія поспехі, засталіся ўсё яшчэ надзвычай складаныя і часта небяспечныя. Чалавек дасягнуў Месяца, ступіў на яго паверхню. Але не заўсёды гэта праходзіла без ахвяр. Павел добра помніў імёны касманаўтаў, якія не вярнуліся на Зямлю. Таму можна было дараваць, што ён праз усю ноч перад ад'ездам у Маскву ні на хвіліну не прылёг. Аж пакуль не развіднела, ён стаяў ля акна і думаў, думаў.

Сярод вучоных хадзілі чуткі, што новая экспедыцыя накіруецца ўжо да іншых планет.

Шчыра кажучы, Павел не верыў гэтаму. Ён ведаў тэхнічныя магчымасці касмічных караблёў і разумев, што адпраўляць іх на мільёны кіламетраў у бездань космасу па меншай меры рызыкаўна. Але ж некаму трэба быць першаму з людзей, якія паспрабуюць пабываць на Марсе або на Венеры, нават пры ўсёй небяспечнасці такога падарожжа.

Не, Павел не баяўся. Страх — не тое слова, якім можна было вызначыць ягоны душэўны стан. Пабываць на іншай планеце! Гэта не так палохала, як вабіла. Думка, што можна загінуць, не прыходзіла яму нават у галаву, як не прыходзіла, напэўна, і тым, хто калісьці адкрываў неведомыя мацерыкі, шукаў спосаб упершыню расшчапіць атамнае ядро, першым на караблі «Усход» ляцеў у космас. Імі кіравала любоў да навукі і прага жыцця. І калі хто з іх не дасягаў мэты, то не таму,

што спыняўся на паўдарозе па сваёй волі. Тых людзей з сядла выбівала толькі смерць. Яна адна магла цяпер спыніць і Паўла, прымусіць яго адмовіцца ад экспедыцыі. Але пра смерць Павел не думаў: ён быў малады, поўны сілы і жаданняў. Нават бяссонная ноч з разважаннямі і перажываннямі не адбілася на ягоным выглядзе. Пасля ванны ён стаў, як звычайна, вясёлы і бадзёры.

Дваццаць хвілін лёту, і рэйсавы самалёт, на якім знаходзіўся Павел, прыямліўся ў Маскоўскім аэрапорце. Пераскокваючы прыступкі рухомай лесвіцы-трапа, Павел збег на ўзлётную пластыкавую дарожку. Яна была гладкая і блішчэла, як чорнае люстэрка.

Баючыся каб не паслізнуцца, Павел асцярожна ступіў крок, другі і падняў галаву, шукаючы, дзе ўваход у светлы, увесь са шкла, будынак аэрапорта.

— Павел Канстанцінавіч? — нехта крануў яго за локаць.

Азірнуўшыся, Павел аж пачырванев: перад ім стаяў акадэмік Сцяпан Васільевіч Бурмакоў.

Некалькі імгненняў яны глядзелі адзін на аднаго, быццам вывучаючы, потым Бурмакоў падаўся наперад і моцна абняў Паўла.

У машыне Бурмакоў распытваў Паўла пра апошнія работы, пра Мінск, дзе акадэміку ніяк не траплялася пабываць. Павел адказваў, разумеючы, што гэта толькі прэлюдыя. Галоўная размова, якая вырашыць яго лёс, адбудзецца, відаць, пазней.

Не заехаўшы ў Маскву, Бурмакоў павярнуў у кірунку да акадэмічнага навуковага гарадка. Машына рабіла больш двухсот кіламетраў у гадзіну. Такая хуткасць была магчыма не толькі дзякуючы моцным матарам. Машына неслася па прамой шашы, якая мела аднабаковы рух, аўтаматычныя сігнальныя знакі. Імклівасць адпавядала Паўлаваму настрою, нецярплівасці. Толькі разгледзець што-небудзь ля дарогі было зусім немагчыма.

Паўгадзіны шалёнай гонкі, і яны апынуліся ў вялікім лесе, дзе знаходзіўся гарадок. Паехалі цішэй. Нарэшце машына падкаціла да невялікага белага катэджа.

— Тут будзем жыць, — паказаў рукою Бурмакоў і зняў цёмныя акуляры.

Новае жыллё не вельмі спадабалася Паўлу. Здавалася, усё тут было прадугледжана, каб чалавек адчуваў сябе зручна. Прасторныя, поўныя чыстага ляснога паветра пакоі, мяккая мэбля, стэлажы і шафы з кнігамі, радыёпрыёмнікі, тэлевізары, тэлевізэфон. Карыстацца ўсім гэтым надзвычай зручна і проста. Не падымаючыся з крэсла або з канапы, ты можаш націснуць адпаведную кнопку і паслухаць перадачу, перагаварыць па тэлевізэфоне з кім-небудзь, апусціць ці адкрыць штору на акне, атрымаць, нарэшце, шклянку вады, чыстай або з любым сіропам, і іншае. Увогуле, зручнасць, якая акружала тут чалавека, нагадвала тую, што павінна быць у каюце касмічнага карабля. Але ці была патрэба раней часу адракацца ад зямнога ўкладу жыцця?

Бурмакоў здагадаўся, што абсталяванне катэджа не вельмі прыйшлося Паўлу да спадабы, і ўсміхнуўся.

— Думаю, калега, вы ацэніце з часам належным чынам гэты камфорт, асабліва, калі распачнеце падрыхтоўку да экспедыцыі. А цяпер, прабачце, я на гадзінку пакіну вас.

Новыя абставіны, невядомая будучыня, вымушанае чаканне толькі павялічылі нецярплівасць. Не ўсёдзеўшы, Павел выйшаў у лес. Зарослая зялёным мохам, няходжаная сцяжынка вяла ў гушчар. Павел неўзабаве натрапіў на невялікае возерца, з якога выцякала вузенькая рэчка. Ля вытокаў стаяў будан, побач была прывязана лодка. Павел

сеў у лодку, замацаваў вёслы і раптам успомніў, што два дні назад яны з Валяй збіраліся на лодцы правесці тыднёвы адпачынак. На сэрцы стала тужліва. Павел скочыў на бераг і, не разбіраючы дарогі, нацянькі рушыў да катэджа.

— Засумаваў? — Бурмакоў быў ужо дома. Яго ветлівасць, спачувальны тон выклікалі на шчырасць. І Павел адказаў:

— Хутчэй бы!

— А некалі, Павел Канстанцінавіч, вы будзеце ўспамінаць сённяшні дзень, як адзін з найдаражэйшых.

Павел зірнуў на Бурмакова. Сцяпан Васільевіч задумліва перабіраў у пальцах лісткі чаромхі, што заглядвалі ў пакой праз адчыненае акно, і, здавалася, у гэты момант не заўважаў ні Паўла, ні пакоя. Напэўна, адчуўшы няное Паўлавае запытанне, ён схамянуўся і паўтарыў:

— Заўтра, магчыма, нам не стане часу захапляцца хараством прыроды. А потым... Потым мы зможам аб ім толькі ўспамінаць. І гэта будуць самыя прыемныя ўспаміны, паверце мне.

Яму можна было паверыць. Бурмакоў — адзін з тых трох касманаўтаў, якія пабывалі ў доўгіх экспедыцыях на Месяцы.

IV

Тыдзень прамільгнуў, нібы адзін дзень. З'ездзіць у Мінск, як Павел намерваўся раней, не ўдалося. Увесь час занялі ўрачэбныя абследаванні. Аблытаны густой сеткай правадоў, Павел гадзінамі то ляжаў нерухома, то займаўся гімнастычнымі практыкаваннямі, то сядзеў за сталом і рабіў складаныя матэматычныя разлікі. Яго паводзіны і стан рэгістраваліся прыборамі і ўрэшце, відаць, задаволілі ўрачоў, бо аднойчы яны сказалі:

— Годны!

Цяпер Павел мог ужо лічыць сябе членам экспедыцыі. Заставалася яшчэ толькі сустрэцца з кіраўнікамі Касмічнага цэнтра. Напярэдадні той сустрэчы адбылася, нарэшце, важная размова з Бурмаковым. Сцяпан Васільевіч пазнаёміў Паўла з маршрутам, які намецілі для іх падарожжа.

У той час калі прымалася рашэнне аб новай далёкай касмічнай экспедыцыі, меркавалі дасягнуць Марса, не робячы пасадкі на планеце. Вядомыя тады рэактыўныя рухавікі не мелі яшчэ патрэбнай магутнасці для гэтага. Карабель, сеўшы на Марс, не змог бы адарвацца ад яго паверхні, каб вярнуцца назад. Хуткасць тагачаснага ракетнага не ўзнімалася вышэй за пятнаццаць кіламетраў у секунду.

— Патраціўшы амаль тры гады, — гаварыў Бурмакоў Паўлу, — мы маглі б наведаць Марс або Венеру. Яны суседзі нашай Зямлі, хоць знаходзяцца ад яе на адлегласці сорак — шэсцьдзесят мільёнаў кіламетраў. Аднак паглядзіце, што будзе, калі мы паспрабуем дасягнуць іншых планет Сонечнай сістэмы. Да Юпітэра прыйдзецца з такой хуткасцю дабірацца некалькі год, а да Плутона — паўстагоддзя. І гэтулькі ж назад. Розум чалавека не хацеў мірыцца з амаль зямнымі тэмпамі руху ў космасе. Вучоныя прапаноўвалі ідэі, распрацоўвалі праекты касмічных караблёў, хуткасць якіх адпавядала б бясконцым адлегласцям Сусвету. Паводле адных тэорый, касмічны карабель трэба аснасціць ветразем дыяметрам у некалькі соцень метраў. Ціск сонечнага святла «надзімаў» бы гэты ветразь. Зроблены з лёгкага і трывалага палатна, ён павінен быў раскрывацца пасля таго, як карабель з дапамогай ракетных рухавікоў выведзен ужо на патрэбны курс. Другія — прапаноўвалі

выкарыстоўваць атамную энергію. Але каэфіцыент карыснага дзеяння тагачасных атамных рухавікоў быў адносна невялікі. Не ўдавалася поўнасю выкарыстаць энергію, якая атрымліваецца ў выніку распаду атама. Такія рухавікі не маглі задаволіць нас у вялікім падарожжы, скажам, да бліжэйшых зорак: і хуткасць не тая, і паліва спатрэбіцца надзвычай многа. Таму самымі перспектыўнымі трэба лічыць фатонныя ракеты...

— І наш карабель будзе мець такі рухавік? — загарэўся Павел.

— На жаль, не. Згодна закону прыроды, у кожным граме рэчыва захоўваецца патэнцыяльны запас энергіі, роўны 28 мільёнам кілават-гадзін. У адным граме — шэсць гадзін работы Брацкай гідраэлектрастанцыі! Калі б мы змаглі гэту энергію здабыць, яна памагла б стварыць рэактыўны струмень, гіганцкі па магутнасці і такі ж хуткі, як святло. Тады і хуткасць ракетнага карабля ў касмічнай прасторы можна давесці амаль да светлавой. Але чалавек пакуль што не ўмее атрымліваць гэтай так званай поўнай энергіі, звязанай з масай спакою.

— А пошукі вядуцца?

— Бясспрэчна. І хоць вынікі іх пакуль нязначныя, затое сам прынцып навёў нас на цікавую думку. Вы ведаеце, што работы ў галіне вялікіх энергій здаўна цікавяць мяне. У вольны час паміж палётамі я многа займаўся імі. Мяне захапіла магчымасць пабудаваць рухавік, які мог бы забяспечыць хуткасць у дзесяткі і сотні тысяч кіламетраў у гадзіну. Фатонная ракета — справа будучыні. А што яшчэ, акрамя святла, мае такую хуткасць распаўсюджвання?

— Сілы цягацця, гравітацыі, — падказаў Павел.

— І радыёхвалі, — дадаў Бурмакоў, — электрамагнітныя ваганні высокай частаты. Калі іх ператварыць у механічную энергію і надаць ім патрэбнае накіраванне, што проста зрабіць з ультракароткімі хвалямі, то можна стварыць нават цягавую сілу. Яна будзе невялікая, але ў космасе і не трэба вялікай. Там карабель не мае вагі і, каб разагнаць яго, патрэбна зусім нязначнае намаганне. А энергію для радыёгенератара дадуць атамная электрастанцыя і сонечныя батарэі. Вось так будзе аснашчаны і наш з вамі карабель. Ядзерныя рухавікі дазваляць нам падлятаць да планет, астероідаў, не зважаючы на іх магутнае прыцягненне.

Ідэя была настолькі простая, што Павел не адразу паверыў.

— Неверагодна, — сказаў ён.

— А між іншым, факт, — у тон яму адказаў Бурмакоў. — Вы помніце апошні штучны спадарожнік Венеры? Дык вось, увесь шлях ад знешняга пояса зямной атмасферы да сваёй зададзенай арбіты — больш за сорак мільёнаў кіламетраў — ён ляцеў з дапамогай такога рухавіка. Гэта было яго выпрабаваннем.

— Значыць, наша цяперашняе падарожжа не будзе вельмі доўгае?

— Так, — адказаў Бурмакоў.

— Але прычым тут старая дыскусія, матэрыялы аб якой вы загадалі мне прачытаць?

— А раптам на Марсе мы сустрэнем нейкія сляды? Калі касмічныя гасці былі ў нас, то яны, напэўна, пабывалі і там.

— Я вельмі рады, Сцяпан Васільевіч, што мне выпаў гонар адправіцца ў космас разам з вамі, — Павел сказаў гэта шчыра і проста. Бурмакоў падняўся з крэсла і моцна абняў свайго будучага спадарожніка.

— І я рады таксама. Мы пабываем на Марсе. Але гэта толькі пачатак, пробны палёт. У перспектыве — знешнія планеты сонечнай сістэмы, бліжэйшыя сузор'і, якія вы ведаеце вельмі добра.

Дык вось чаму Бурмакоў выбраў сабе ў спадарожнікі яго. Марс —

гэта толькі пачатак. Не, Павел ніколі не думаў, што яму прыйдзеца разважаць пра зоркі як пра нешта рэальнае, што ён можа назіраць іх не толькі ў тэлескоп, а і з часам ступіць на іх паверхню.

Павел падняў на Бурмакова вочы, яны гарэлі радасцю. Той падышоў, сеў побач.

— Наша падарожжа будзе складанае, небяспечнае. Веру, веру, — спыніў ён Паўлаў жэст пратэсту, — вы не адступіце. Але яшчэ больш цяжкія будуць палёты ў кірунку далёкіх светаў. Яны запатрабуюць вопытных астралётчыкаў. У сувязі з гэтым Касмічны цэнтр мяркуе паслаць з намі яшчэ аднаго, юнака з выдатнымі матэматычнымі здольнасцямі, каб ён цяпер, у менш напружаных умовах, набыў вопыт касмічных палётаў, які спатрэбіцца пасля. Вядома, калі згодзяцца бацькі, бо бадай ці знойдзеца школьнік, які адмовіўся б ад гэтага.

— Сцяпан Васільевіч! — ажывіўся Павел. — Я ведаю такога хлопчука. І матэматык, і чэмпіён нашай рэспублікі па лёгкай атлетыцы.

— Добра ведаеце?

— Добра. Брат маёй... нявесты, — апошняе прызнанне ў Паўла вырвалася нечакана, і ён разгублена зірнуў на Бурмакова.

Сцяпан Васільевіч хітравата прыплюшчыў вочы:

— Буду мець на ўвазе. А цяпер паедзем. У Маскву. Таксама некалі ўспамінаць будзем.

— Я думаю... — Павел не дагаварыў да канца.

Сцяпан Васільевіч зразумеў:

— Хіба я не буду ўспамінаць Зямлю? Буду. І шкадаваць буду. Але не ляцець не магу. Гэты палёт — мара ўсяго майго жыцця. Няхай праз некаторы час чалавек пабывае ля далёкіх зорак, пазнае глыбей законы руху матэрыі, існавання арганічнага ці якога іншага жыцця. Тыя экспедыцыі прынясуць чалавецтву такія веды, аб якіх мы і марыць пакуль не адважваемся. І гэта будзе! І я шчаслівы, што мне выпала зрабіць яшчэ адзін крок на доўгім і цяжкім шляху заваявання космасу.

Ніколі Павел больш не бачыў Бурмакова такім гаваркім, ніколі больш той не спавадаўся яму ў сваіх пачуццях. Але гэты вечар запомніўся Паўлу на ўсё жыццё.

V

Для чалавека любой эпохі падарожжа ў космас будзе рамантыкай, якая мяжуе з летуценнем. Бо надта доўга чалавек не мог вырвацца з палону зямнога прыцягнення. І толькі касманаўт ведае, што, акрамя рамантыкі, ёсць яшчэ цяжкая праца, якая пачынаецца з падрыхтоўкі да палёту.

Першую ноч у акадэмічным гарадку Павел, як і напярэдадні ў Мінску, спаў дрэнна. А потым... Потым ён засынаў, ледзь дакрануўшыся да падушкі.

Урэшце, Павел меў мала часу, каб траціць яго на ўласныя перажыванні. Ён вельмі хацеў ляцець і таму стараўся найлепшым чынам падрыхтавацца.

Дом, што хаваўся ў бярэзніку, крыху збоку ад галоўнай дарогі, не прыцягнуў Паўлавай увагі. Яму і ў галаву спачатку не прыйшло, што тут ён правядзе не адну гадзіну, займаючыся напружанай і можа крыху аднастайнай работай.

На парозе дома яго сустрэла жанчына, апранутая ў белы медыцынскі халат.

— Заходзьце, — запрасіла яна і ўзяла Паўла за руку, як малога.

Павел паслухмяна пайшоў за ёй. Жанчына падвяла яго да групы

незнаёмых людзей, якія стаялі ў вялікай, падобнай на цыркавы манеж. светлай і нечакана высокай зале. Кожны з гэтых людзей павітаўся з Паўлам за руку, назваўшы сваё імя. Павел з цікавасцю азірнуўся.

Пасярод залы стаяла цэнтрыфуга. Напэўна, такая ж самая, як і тая, на якой некалі трэніраваліся першыя касманаўты і аб якой Павел многа чуў і ведаў. У самую столь упіралася сталёвая вось, ад якой разыходзіліся дзве стрэлападобныя рукі-фермы. Да адной была прымацавана супрацьвага, да другой — нешта падобнае на кабінку пілота ў хуткасным рэактыўным самалёце.

Жанчына, якая прывяла Паўла, сказала:

— Здароўе ваша выдатнае. Але для касманаўта гэта не ўсё. Ён павінен прывыкнуць да тых умоў, якія, магчыма, сустрэнуцца ў экспедыцыі.

Паўла пераапанулі, пасадзілі ў кабінку, перапавілі добрым дзесяткам правадоў, якія цягнуліся да прыбораў.

— А рукі трымайце вось на гэтых кнопках,— папрасіў адзін з аператараў.

«Навошта?» — запытаўся позіркам Павел.

— Такім чынам правяраецца ваша здольнасць быць уважлівым у час перагрузак. Левую кнопку націскайце, калі вось на гэтым табло пачнуць успыхваць чырвоныя агеньчыкі,— аператар паказаў на лямпачкі, умацаваныя перад самымі Паўлавымі вачыма.— А правую, наадварот, адпускайце, калі адчуецца сябе дрэнна. Толькі не саромейцеся, прыборы самі нам раскажуць, што з вамі адбываецца.

У зале пагасла святло, каромысла кранулася з месца.

Запальваліся чорвоныя агеньчыкі, Павел націскаў левую кнопку, адказваў на пытанні, а самому ўспаміналася маленства.

...Старэйшыя хлапчукі з іх дзіцячага дома, калі падмёрзла суседняе балота, прыцягнулі аднекуль звычайнае кола ад калёс і доўгую жэрдку. Некалькі хвілін, — і калаўрот быў гатовы. Ён, Паўлік, аж закачанеў, пакуль дачакаўся чаргі. Яго пасадзілі на санкі, прымацаваныя да канца жэрдкі. Яму было і весела і страшна, калі санкі павольна зрушыліся з месца. А неўзабаве ўжо ўсё навокал злілося ў адну паласу, да горла падступіў камяк. Каб не закрычаць — сябры не даравалі б баязлівасці — ён заплюшчыў вочы і што было сілы ўчапіўся за жэрдку. Калі яго ссадзілі, ён пераможна ўсміхнуўся і, хістаючыся, паплёўся да гурбы снегу. Снег быў мяккі і халодны. Крыху паляжаўшы на ім, Паўлік паплёўся дадому. Пасля ён доўга баяўся падыходзіць да калаўрота.

— Як вы? — пачуў Павел голас аператара.

Ён хацеў адказаць, што яму добра, і раптам адчуў, што ягонае цела пачынае дзервянець. Але ён ўсё ж адказаў:

— Нармальна!

Яшчэ праз імгненне цела зрабілася, нібы свінцовае, а грудзі сціснула так, быццам на іх наступіў слон, спачатку адной нагой, потым другой... Да слыху данеслася «шэсць жы». У затуманеных мазгах мільганула: «Ого! Я важу ўжо чатырыста пяцьдзсят кілаграмаў». Ён хацеў зрушыць правую руку з выратавальнай кнопкі і не мог. Рука здавалася цяжкай каменнай глыбай. І тут усё закруцілася, заскакала, паляцела ў розныя бакі. Мільгалі рознакаляровыя агеньчыкі-сігналы, нешта трывожнае грывелі навушнікі, кабінка правальвалася ўніз. Павел чакаў, калі, нарэшце, ён стукнецца аб сценку або столь...

«Спуск!» — неяк падсвядома мільганула ў галаве. Павел з палёгкай уздыхнуў і вінавата зірнуў на аператараў, урачоў, асістэнтаў. Але тыя і не думалі кпіць. Наадварот, у іх вачах было здзіўленне: з першага разу такую перагрузку вытрымае далёка не кожны.

— Ну і сэрца! — сказаў урач, паказваючы Паўлу кардыяграму, на якой былі роўныя рысачкі, амаль такія ж, як і перад трэніроўкай.— Малайчына.

Адкуль урачу было ведаць пра той калаўрот.

Заняткі на цэнтрыфузе неўзабаве скончыліся. Праз некаторы час Павел навучыўся ўжо вытрымліваць даволі доўга дванаццаціразовую перагрузку. Вестыбулярны апарат касманаўта прывык да раптоўных змен вагі і становішча цела.

Уперадзе Паўла чакала куды больш сур'ёзнае выпрабаванне. Аднойчы яго прывезлі ў памяшканне, дзе знаходзіўся макет кабінкі касмічнага карабля.

На зямлі ў чалавека прывычны распарадак жыцця. Ён знаходзіцца сярод сяброў і знаёмых. А ў бязмежных далячынях космасу? Адзін, або з невялікай групкай такіх жа, як і ён, адарваных ад роднай зямлі на доўгія-доўгія месяцы, касманаўт увесь час будзе знаходзіцца пад уражаннем сваёй аддаленасці. Яно будзе прыгнятаць яго псіхіку з кожным днём усё мацней і мацней. Якую волю павінен мець ён, каб вытрымаць і перамагчы!

Выпрабаванне гэтай волі і чакала Паўла ў макеце-кабіне. Спачатку ён правёў у ёй некалькі гадзін, потым — суткі, пасля — тыдзень. Адзін, не маючы ніякай работы, не чуючы ніводнага гуку. Як гэта цяжка — сядзець і нічога не рабіць, нават ведаючы, што ты трэніруешся і праз пэўны час зноў будзеш сярод людзей.

Асабліва даўся ў знакі Паўлу тыдзень адзіноцтва. Тры крокі туды, тры — назад. Крэсла. Ложак. Маленькі стол, у шуфлядках якога толькі пакеты з ежай. Ён меў час успомніць не адзін раз усё сваё жыццё, прааналізаваць усе свае ўчынкi. Адно ён не дазваляў сабе — думаць пра Валю, а думкі пра яе якраз і не давалі спакою. Павел звикся толькі на пятыя суткі. Памагла фізіка. Без паперы і алоўка, ён пачаў вылічваць рух у космасе драбнейшых атамных часцінак, якія набылі хуткасць вялікіх энергій. Гэта была тытанічная праца. Колькі разоў Павел, забывыўшыся, мацаў па кішэнях, шукаючы аlovak і паперу і, не знаходзячы, ад распачыскрыгатаў зубамі. Ён баяўся, што забудзе толькі што вылічаную складаную формулу.

Кончыўся тыдзень. Медыкі не знайшлі ў псіхіцы ніякіх шкодных адхіленняў. Паўлу дазволілі адпачыць.

Ён вярнуўся ў свой катэдж і сеў за пісьмовы стол, каб узнавіць разлікі, зробленыя ў кабiне-макеце, але раптам адчуў стому. Не хацелася ні пісаць, ні чытаць, і ён пайшоў у лес.

Быў ціхі летні вечар. Сцямнела. З возера павеяла вільгаццю. Павел павярнуў да дому.

Ён не адразу запаліў святло, а пастаяў яшчэ ля акна, любуючыся ружовай палоскай на захадзе. Некалі ж сонца для яго не будзе заходзіць... Незнаёмы сум, вялікая любоў да Зямлі ўпершыню патрывожылі душу. Ён адварнуўся ад акна і тут заўважыў кароценькую запісачку: «Буду ўвечары. Сустракайце гасцей. Бурмакоў».

Стрэлкі насценнага электроннага гадзінніка паказвалі амаль адзінаццаць ночы. Калі не парушаць рэжым, час ужо класціся спаць. Але ж госці...

Ён прыслухаўся, ці не ідзе Бурмакоў, і... не змог устаць адразу з крэсла. Валя? Адкуль ёй быць тут?

Віця, Валя і Бурмакоў з Валіным чамаданчыкам у руках увайшлі ў пакой і стаялі ля парога.

— Валя! — ціхенька паклікаў ён.

— Вось дзе ты! — шчасліва засмялася Валя. — У хованкі гуляеш? Голас яе гучаў натуральна, без ценю суму або папроку. А Паўла мучыла думка: ведае яна ці не?

Валя падбегла да Паўла, на імгненне прытулілася да яго і толькі тады ўжо гарэзліва папракнула:

— А ты, аказваецца, хаваешся ад мяне.

Гэта балюча кальнула Паўла.

— Хаваюся? — разгубіўся ён.

— Сам некуды сабраўся, не сказаўшы, а цяпер і Віцьку з сабой бярэш, — і Валя ласкава абняла брата.

— Пусці, — мяккім баском сказаў хлопец, выкручваючыся з абдымкаў.

Гэта развесяліла Бурмакова. Ён пачаў супакойваць Віцю:

— Жанчыны заўсёды, Віктар, былі сентыментальныя, трэба дараваць ім гэтую слабасць.

— Нічога, хутка мы не будзем мець іх апекі. — З незалежным выглядам Віця зрабіў крок да стала і адразу забыўся і на сястру, і на ўсё на свеце: перад ім ляжала карта неба, на якой пункцірам была пракладзена траса касмічнага карабля.

Валя таксама зірнула на стол, пабялела і, каб схваць распач, сказала:

— Як тут прыгожа ў вас.

— Дача, Валянціна Аркадзеўна, — адказаў Бурмакоў. Трэба ж было неяк падтрымліваць размову.

Павел рашуча падышоў да Валі:

— Я павінен табе ўсё растлумачыць.

Валя спакойна павярнулася да яго і ціхім голасам сказала:

— Не трэба, Паўлік. Я ўсё разумею, усё. І давай дамовімся: ніколі не гаварыць адзін аднаму аб расстанні. Ні разу, ні пры якіх абставінах.

Павел не стрымаўся і пацалаваў яе руку. Потым схамянуўся (што падумае Бурмакоў?), азірнуўся. Але той ужо схіліўся з Віцем над картай.

— Дык я прывезла Віцю, — гаварыла Валя. — Сцяпан Васільевіч нас сустракаў. Ад яго я і даведалася, што ты, Паўлік, таксама ляціш. Правільна, што сказалі. Не такая я ўжо слабая, як думае Павел.

— Не хваліся, — умяшаўся Віця, — сама ўсю дарогу...

— Віцька! — пляснула Валя далонню па сталае. — Даруйце, але ён такі балбатун, што ўсё жыццё вам атруціць у падарожжы.

— Вельмі добра, — засмяўся Бурмакоў. — Будзе хоць адзін гаваркі чалавек сярод нас.

— Сцяпан Васільевіч, — папрасіла Валя, — я ведаю, што Павел шукаў у газетах сляды касмічных гасцей. Дык можа вы леціце шукаць іх на іншых планетах?

Бурмакоў, здавалася, чакаў гэтага пытання. Ён зняў са стала карту неба і павесіў на сцяну.

— Які вывад зрабіў Павел Канстанцінавіч з тых пошукаў, вы ведаеце. Я магу дадаць толькі: канешне, мы ляцім на Марс не таму, што нібыта на Зямлі пабывалі марсіяне або хто іншы. Хоць, вы разумееце, хацелася б сустрэць разумнае жыццё дзе-небудзь там, — і ён паказаў рукой у адчыненае акно, за якім чорнае неба густа ўсеялі зоркі. — Але ў Паўла Канстанцінавіча паявіліся цікавыя думкі ў сувязі з гэтымі гіпотэзамі. Так, ён лічыць, што старажытны каляндар, знойдзены ў Перу, можа адпавядаць не толькі нашай Венеры, а і адной з планет-сузор'я Індзейца, адкуль мы часам прымаем незразумелыя радыёсігналы. Наш палёт дасць магчымасць пазнаёміцца з іншымі планетамі, а таксама

адкажа на пытанне: ці змогуць людзі нашага часу дасягнуць бліжэйшых сузор'яў, дзе, мы мяркуем, ёсць умовы для жыцця, як і на Зямлі. Думаю, што Павел Канстанцінавіч і сам яшчэ паспее праверыць свае гіпотэзы.

Спахпіўшыся, што сказаў лішняе, Бурмакоў дадаў:

— Але я не думаю, што на яго долю выпадзе столькі цікавага. Трэба ж і іншым паглядзець.

Валя зразумела і пажартавала:

— Толькі прашу вас, Сцяпан Васільевіч, не адхіляйцеся ад галоўнага кірунку ў палёце, а то не паспееце вярнуцца...

— Сапраўды, што гэта я, — сумеўся Бурмакоў. — Вось туды, да Марса мы і накіруемся. Вылецім у лістападзе. Гэта звязана не толькі з тым, што Марс будзе тады бліжэй да Зямлі. Увосень вакол нашай планеты менш метэарытаў.

Слухаючы акадэміка, Павел усміхнуўся сам сабе. Амаль гэтак жа іх камандзір нядаўна выступаў перад вялікай аўдыторыяй Касмічнага цэнтра.

— Шмат загадак загадаў нам Марс. Помніце, якая думка выказана была ў свой час пра яго спадарожнікі Фобас і Дэймас? Што яны — штучныя. Вы думаеце, мне не хочацца, каб гэта была праўда? Я таксама хачу, каб штучнымі былі каналы і моры. Але як яно там на самай справе — хто ведае. Злётаем, пабачым і пра ўсё раскажам вам, Валянціна Аркадзеўна. Верыце?

— Веру, — задумліва адказала Валя. — Хіба можна жыць без веры?

VI

Надышла восень. Аднойчы Павел прачнуўся і не пазнаў свайго жылля. Заўсёды светлы і прасторны пакой здаўся сутарэннем. Нават столь нібы апусцілася ніжэй. За акном былі цяжкія хмары. Паўзлі нізка, павольна, кладучы сумны цень на зямлю.

Павел устаў, але не адчуў звычайнай бадзёрасці: цела прывыкла ўжо да напружаных трэніровак, а ўперадзе зноў быў вольны дзень.

Нехаця Павел пачаў рабіць зарадку, абдумваючы, чым бы заняцца. Можна было б пабываць у Мінску. Ён з радасцю злятаў бы туды, але невядома, калі выязджаць на касмадром.

У дзверы пастукалі.

— Заходзьце...

Увайшоў Бурмакоў.

— Такое адчуванне, быццам цэлыя суткі праспаў, — паскардзіўся Павел.

Бурмакоў спачувальна паківаў галавой.

— Хутчэй бы ўжо далі якую работу, Сцяпан Васільевіч, а то зусім разлянуюся.

Бурмакоў хітравата прыжмурыўся.

— Праз гадзіну едзем на ракетадом.

— Ура-а-а! — закрычаў, убягаючы ў пакой, Віця. Відаць, ён пачуў, пра што тут гаварылі.

Бурмакоў злавіў Віцю, пасадзіў побач з сабой на канапу.

— Наш карабель пабудаваны. Сёння едзем яго прымаць.

— А гэта доўга? — не цяпелася Віця.

— Бадай месяц.

— Месяц? — расчараваўся Віця.

— А ты як думаў? Вось убачыш, як і чым наш карабель абсталяваны — зразумееш. Нам усю тэхніку трэба не толькі праверыць і прыняць, — мы павінны вывучыць яе...

Хуткасны вышынны ракетплан лёг на круты віраж. У вушах у Паўла закалола. Ракетаплан імкліва зніжаўся з трыццацікіламетровой вышыні. Прыціснутыя да спінак крэслаў, Павел і Віця шукалі вачыма зямлю. Там, схаваны аблокамі, ляжаў ракетадом. Які ён?

Мінуўшы хмары, ракетплан панёсся да пасадачнай паласы.

— Тут? — Віця спадзяваўся ўбачыць агромністы горад, велічны ангары ракетпланаў, браніраваныя бункеры назіральнікаў. Але навокал было роўнае поле.

— Эх ты, рамантык... — Бурмакоў ласкава ўзяў Віцю за руку. — Самае галоўнае знаходзіцца пад зямлёй. І карабель там. У закрытым памяшканні з пастаяннай тэмпературай больш надзейна было весці зборку і мантаж, бо работа патрабуе вельмі высокай дакладнасці. Таму пабудавалі падземны ангар.

Але Віцю гэта не суцэшыла. Адсюль у Сусвет адправіцца першы карабель, а хто ўбачыць яго ў гэтую ўрачыстую хвіліну?

Калі на пасадачнай пляцоўцы іх сустрэла вялікая група людзей, якія нямаведама адкуль з'явіліся, Бурмакоў падміргнуў Віцю:

— Ну як? Пустыня?

Машына павезла іх у стэп. Калі яна неўзабаве спынілася, густы бас Бурмакова прагучаў па-маладому звонка:

— Прыехалі!

У Паўла і ў Віці ад хвалявання знямелі ногі: недзе тут павінен быць карабель, які панясе іх у космас.

Зрабіўшы некалькі крокаў, яны спыніліся ля невялікага збудавання з залацістым шпілем.

— Сюды, — паказаў на ўваход начальнік касмадрома і запрасіў усіх зайсці ў ліфт. Секунда, — і кабіна ліфта апынулася ў агромністай зале, залітай спакойным святлом неонавых лямп.

Яго нельга было не заўважыць адразу. Прыгажун, велічны і строгі, ён, здавалася, чакае толькі каманды, каб зрабіць свой гіганцкі скачок у бязмежжа.

Павел і Віця стаялі, уражаныя відовішчам. Вось ён, іх карабель, прытулак на доўгія месяцы ў халодным няўтульным космасе.

Бурмакоў, які тут бываў раней, таксама, відаць, зразумеў, што палёт стаў не планам, а рэальнасцю, і з гэтай хвіліны няма, не будзе ў яго бліжэйшых сяброў, чым Павел і Віця. Усхваляваны Сцяпан Васільевіч падышоў да іх, стаў ззаду, не адводзячы вачэй ад карабля, які свяціўся халодным срэбрам.

Нехта з прысутных навёў на касманаўтаў фотаапарат. Пазней, пасля адлёту карабля, гэты здымак абляціць усе газеты свету.

— Пайшлі, таварышы, зоймемся справай, — зусім будзённа сказаў начальнік ракетадroma.

Хутка Павел зразумеў, што 24 гадзіны ў сутках — гэта зусім не многа. Яму прыходзілася не толькі вывучаць будову карабля, але і ставіцца да кожнага вузла крытычна, уяўляць яго ў палёце, у дзеянні. Калі Павел скардзіўся, што яму — малыя суткі, Бурмакоў жартаваў:

— Знойдзем вам планету, дзе суткі будуць — сорок гадзін, пацярпіце крышку.

Як ні дзіўна, такія жарты супакойвалі, і Павел яшчэ з большай упартасцю браўся за работу, часам толькі не разумеючы, адкуль бяруцца сілы ў Віці, каб нароўні з ім лазіць па трапах, правяраць схе-

мы, корпацца ў злучэннях тысяч правадоў. Праўда, ад Віці не патрабавалася такіх ведаў, як ад яго, але хлопец быў поўны такой жа нецярплівасці, як і старэйшыя. І нават у рэдкія вольныя хвіліны адпачынку ён не мог маўчаць, засыпаючы і Паўла і Бурмакова безліччу пытанняў.

Ішлі дні. Усё менш загадак заставалася на караблі. Ён пераставаў быць невядомым, таямнічым, а рабіўся сваім, зразумелым і адгэтага яшчэ прывабнейшым.

Нарэшце настала і тая хвіліна, калі галоўны эксперт дзяржаўнай камісіі, паставіўшы свой подпіс, падаў акт Бурмакову. Касмічны карабель быў гатовы да палёту.

VII

Касманаўты атрымалі водпуск. Можна было адпачыць, выспацца за ўсе дні. Але ніхто з іх не стаў траціць часу на сон. Яны ездзілі ў сталіцу, хадзілі ў тэатры, гулялі па парках і вуліцах. Толькі Павел сумаваў на Валі.

Аднойчы раніцай Бурмакоў запрасіў Паўла прайсціся па садзе.

Ноччу мароз падсушыў дарожкі. Пад нагамі шапацела жоўтае лісце. Голыя дрэвы стаялі маўкліва, самотна.

— Як марсіянскае лета, — заўважыў Павел.

Бурмакоў кінуў галавой, аднак было відаць, што не пра гэта ён думае. Ступіўшы яшчэ колькі крокаў, ён загаварыў:

— Чамусьці я ўспомніў даўнюю гісторыю. Напэўна, перад сур'ёзнай справай у чалавека ўзнікае патрэба паварушыць мінулае, асабліва, калі чалавек гэты старэе... Не прычэ, мне ўжо сорок пяць, а для чалавека маёй прафесіі — гэта многа. Дык вось, мне ўспомнілася, як мы рыхтаваліся да першага палёту на Месяц. Тады мне было столькі год, колькі вам цяпер, і быў я ўжо жанаты. Мая жонка геолог.

Бурмакоў расказваў павольна, часта задумваючыся.

— У нас было дамоўлена, што ў экспедыцыю мы адправімся разам, нам патрэбны быў геолог. Вы добра ведаеце, якія тады былі ракеты. Першая магла ўзяць толькі аднаго пілота. Ім быў я. Другая ракета, на якой павінна была ляцець жонка, мелася стартаваць праз два дні. Мы рассталіся, нават не развітаўшыся. Навошта? Праз два дні мы павінны былі сустрэцца.

Мой палёт быў удалы. Апынуўшыся на Месяцы, я перадаў падрабязнае паведамленне на Зямлю і пачаў разгружаць ракету, чакаючы другі экіпаж. І вось, калі яны павінны былі далучыцца да мяне, раптам прыйшла радыёграма з катэгарычным загадам вярнуцца. Я прасіў, даказваў, што мой палёт каштаваў вельмі дорага, каб вяртацца, не зрабіўшы нічога, але ніхто не зважаў на мае просьбы. Я вярнуўся і ў першы момант падумаў, што лепш не вяртаўся б. Другая ракета, на якой ляцела мая Галя, узарвалася і згарэла. Колькі я папракаў сябе за тое, што дазволіў ёй ляцець! І цяпер, калі я адпраўляюся ў космас, мне не хапае яе вачэй і рукі, якая памахала б на развітанне...

Павел схапіў Бурмакова за руку і моцна сціснуў яе. Ён прыгадаў Валю і здагадаўся, навошта Бурмакоў расказаў яму гэтую трагічную гісторыю. Ён тым самым нібы сказаў Паўлу: якое гэта шчасце, калі ты ведаеш, што цябе чакае дарагі і блізкі чалавек. Павел хацеў падзякаваць Бурмакову, але не адважыўся: той ішоў спакойны, ціхі, напэўна ўсё думаючы пра той незабыўны для яго час.

Усе радыёстанцыі свету перадалі паведамленне Усесаюзнага касмічнага цэнтра: «21 лістапада ў 16 гадзін стартуе першы савецкі планетны карабель «Набат».

Неверагоднае здзейснілася! Чалавек накіроўваўся ў далёкі шлях да іншых планет.

На стартавым полі ракетадрома было ціха. Праводзіць касманаўтаў прыехалі члены ўрадавага камітэта, вучоныя, родныя і блізкія касманаўтаў. Знешне спакойныя, урачыстыя, хаваючы трывогу, яны ў гэтыя апошнія хвіліны стараліся добрым словам, жартам падбадзёрыць тых, каго не ўбачаць доўгія месяцы, каму сустрэнуцца на шляху цяжкія выпрабаванні.

Павел быў з Віцем. Даючы Віцю розныя парады, карысныя ў будзённым жыцці і непатрэбныя ў космасе, Валя толькі зрэдку кідала позірк на Паўла, і ён быў удзячны ёй за гэта. Ён хацеў многае сказаць дзяўчыне, і ў іншых абставінах сказаў бы абавязкова. А цяпер не мог. Дый навошта? Ён шчаслівейшы за Бурмакова, хоць і вельмі смуткуе. Ён паглядзеў у той бок, дзе знаходзіўся Бурмакоў. Акружаны натоўпам славытых вучоных, многіх з якіх Павел ведаў толькі па партрэтах, Бурмакоў зусім не выглядаў няшчасным. Наадварот, ён быў бадай шчаслівейшы за тых, хто заставаўся на Зямлі.

Час ішоў. Рэпрадуктары металічным голасам абвясцілі: «15 гадзін 30 хвілін, надышла пара развітвацца». Пасля зноў няўмольны металічны голас аб'явіў: «Да старту засталася пятнаццаць хвілін».

Трое касманаўтаў аддзяліліся ад натоўпу, па традыцыі падняліся на ўзвышэнне, хвіліну пастаялі там, далёкія ўжо думкамі ад усяго, што рабілася побач.

Развітальнае слова старшыні Касмічнага цэнтра на нейкі момант напамніла ім, для чаго яны тут сабраліся. Павел заўважыў Валіны вочы, поўныя слёз, і Валіну руку,

узнятую на развітанне. Ён памахаў у адказ. Яшчэ імгненне, і яны ўжо толькі ўтрох — Бурмакоў, Павел, Віця — накіраваліся да карабля. Металічны голас застаўся недзе далёка ззаду, папярэджваючы прысутных не выходзіць на стартавую пляцоўку.

Павел заўважыў прычэпленыя да іх карабля ракеты, што павінны былі вывесці «Набат» за атмасферу. Усхваляваны ўрачыстасцю, ён увайшоў у люк карабля, механічна, быццам рабіў гэта кожны дзень, праверыў паказанні прыбораў, апусціўся ў рубцы на сваё крэсла. І раптам адразу вярнулася яснасць думкі. Зямля і тое, што там засталося, сталі далёкімі, а тут жыццё ішло сваім парадкам. Павел націснуў кнопку, і празрысты ахоўны антыгравітацыйны каўпак, які павінен быў зменшыць уздзеянне сілы паскарэння, апусціўся над крэслам. Яго таварышы паспелі гэта зрабіць раней. Да старту заставалася трыццаць секунд. Павел зірнуў на экран тэлевізара, які паказваў падземную залу ракетадрома, дзе сабраліся ўсе хто праводзіў іх, хацеў знайсці Валя ў тым натоўпе, ды не паспеў. Пачуўся глухі рокат, на тэлеэкране замільгалі маланкі. Непрыемны цяжар прыціснуў Паўла да пружыністай паверхні крэсла. Калі ж на экране пасвятлела, поле ракетадрома выглядала на ім маленькай кропкай.

Бурмакоў вызваліўся з-пад ахоўнага каўпака, падышоў да пульта кіравання, паклікаў да сябе Паўла і Віцю. Шматлікія прыборы памігвалі чырвонымі, сінімі, зялёнымі цыферблатамі, гудзелі, спяваючы сваю бясконцую і толькі ім вядомую песню.

— Віця, — загадаў Бурмакоў, — адчыні бакавыя ілюмінатары.

Хлопчык павярнуў чорненькі рычажок, і яркае сонечнае святло хлынула ў рубку.

— Зямля! Глядзіце, Зямля! — закрычаў Віця, углядаючыся ў ілюмінатар.

Зямля, ахутаная туманам, сінела на чорным абрусе неба справа ад карабля. Недзе там, на невыразна бачным адсюль мацерыку Еўропы, знаходзілася Масква. Крыху далей — ракетадром, дзе яшчэ стаялі іх сябры, родныя, блізкія. Яны чакалі паведамлення з ракеты. Бурмакоў зірнуў на зямны гадзіннік, што вісеў побач з астранамічным. З моманту старту прайшло пятнаццаць хвілін. Карабель ужо выведзены на часовую арбіту вакол Зямлі. Пара даваць пра сябе вестку. Сцяпан Васільевіч уключыў тэлевізар прамой сувязі. Матавы экран ажыў, прамільгнулі абрысы залы, ракетадрома і, нарэшце, на ім з'явіўся твар старшыні Касмічнага цэнтра.

— Віншую з удалым стартам! — прамовіў ён. — Як адчуваеце сябе?
— Нармальна, — лаканічна адказаў Бурмакоў. Астатняе за яго перадалі прыборы, якія адзначалі іх паводзіны пасля старту і ў першыя хвіліны пад'ёму.

Старшыня задаволена кіўнуў галавой. Экран паплыў, на ім буйным планам паявіліся твары тых, хто знаходзіўся ў зале. Гэта было традыцыйнае апошняе развітанне. Потым на экране зноў паказаўся старшыня. Узняўшы руку, ён урачыста сказаў:

— Вам час легчы на курс. Жадаем шчаслівага падарожжа і вяртання на Зямлю!

Нябачны аркестр зайграў Гімн Савецкага Саюза. Бурмакоў, Павел, Віця ўсталі, павярнулі твары да ілюмінатара, у якім была відаць Зямля.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

I

З дзённіка Віці Асадчага

25 лістапада. Іншы раз я забываю, што знаходжуся на касмічным караблі. Як добра прыдумалі яго вучоныя! Вось і цяпер я сяджу ў невялікім кабінце-бібліятэцы. Гэта — утульная каюта з шафамі і паліцамі ўздоўж сцен, сапраўдным пісьмовым сталом. Сядзі і пішы (што і раблю), і ніхто табе не перашкаджае. Сцяпан Васільевіч адпачывае, а Павел Канстанцінавіч нясе вахту. Яны не цікаўныя, і я пішу крадком не таму, што хачу ад іх што-небудзь утаіць або зрабіць такое, чым яны будуць незадаволены. Не. Але яны так многа працуюць і так мала аддаюць увагі самім сабе, што мне неяк няёмка. А потым, яны раптам яшчэ падумаюць, што мне захацелася дадому, і пачнуць шкадаваць: навошта бралі з сабой дзіця. Карацей, я не хачу, каб гэтыя людзі, лепшых за якіх я яшчэ не сустракаў, падумалі пра мяне дрэнна. Таму хай мой дзённік будзе пакуль што для іх таямніцай. Ну, вось і ўсё. Асноўнае вырашана, можна запісваць свае ўражанні. Пачну з таго, як мы па тэлевізару развіталіся з Зямлёй. У мяне аж горкі камяк да горла падступіў. Добра, што стрымаўся і не заплакаў, было б сорамна. Але нічога, здаецца, ні С. В. ні П. К. не заўважылі гэтай маёй слабасці. Я лічу, што яе нельга дараваць касманаўту.

Я так быў заняўся сваімі перажываннямі, што ледзь не прапусціў момант, калі наш карабель лёг на курс да Марса. Было гэта вельмі звычайна. Спачатку здалася, што рукі і ногі нібы свінцом наліліся, а потым у ілюмінатары я заўважыў, што Зямля паплыла ўбок.

С. В. узяў мяне за чуб, як быццам я малы, і сказаў:

— Дзесяць хвілін невялічкага паскарэння.

А як вядома, цяжар у цэле з'яўляецца тады, калі карабель набывае паскарэнне. Яно неабходна, каб дасягнуць пэўнай хуткасці. Да Марса будзем ляцець з хуткасцю пяцьдзесят тысяч кіламетраў у гадзіну. Амаль два месяцы працягнецца падарожжа да яго. Я пытаўся, чаму б нам не павялічыць хуткасць яшчэ, нашы ж рухавікі дазваляюць гэта. Аказалася, толькі таму, што да Марса ўсяго шэсцьдзесят мільёнаў кіламетраў і наш «Набат», разagnaўшыся, не адразу спыніцца. Чаго добрага, мы праляцім яшчэ міма.

Трэба сказаць, што мы пакуль не ўмешваемся ў работу механізмаў карабля. Імі кіруе аўтапілот — з выгляду невялічкая скрынка, унутры якой знаходзіцца кампактная электронна-лічыльная машына. У нас іх

чатыры. Яны працуюць адначасова, кантралюючы адна адну. П. К. расказваў мне, што першыя электронна-лічыльныя машыны былі надзвычай складаныя і грувасткія. Прынамсі, машыны такой магутнасці, як нашы, мелі вельмі складаную схему, дзесяткі тысяч электронных лямпачак. І ў дадатак да ўсяго гэтага, былі вельмі капрызныя. Вядома, на іх у палёце, накіраванні нашага, спадзявацца было нельга. А ў нас машыны іншыя. Яны цалкам сабраны з керамічных пласцінак, на якія метадам друкарскага мантажу нанесены вузлы схем. Замест электронных лямп пастаўлены крышталікі паўправаднікоў. Энергія для сілкавання гэтых машын патрэбна нямнога. Адна сонечная батарэя дае яе дастаткова. А іх жа ў корпусе карабля знаходзіцца больш дзесятка. Калі мы аддалімся ад Сонца, электраэнергію дадуць уранавыя батарэі.

Калі карабель вядуць аўтаматы, то можа ўзнікнуць пытанне: а што робіць тады дзяжурны пілот. О, у яго таксама абавязкаў хапае. Над цэнтральным пультам кіравання ўстаноўлены экран. На ім заўсёды свеціцца тая частка неба, дзе мы ў гэты момант знаходзімся. Сярод зорак адзначаецца наша траса, якая бяжыць за мініятурным касмічным караблікам — копіяй нашага. Час ад часу дзяжурны правярае, ці правільны курс, а калі трэба адхіліцца, даручае машынам вылічыць новы шлях карабля.

Але галоўны занятак дзяжурнага — назіранні. З такой вышыні Сусвет выглядае зусім інакш, чым з Зямлі. Таму і П. К. і С. В. увесь час ля прыбораў. Яны ж абодва вельмі цікавяцца астраноміяй. Шкадую, што пакуль ім нічым не магу памагчы. Не ўмею. Буду вучыцца!

Для мяне, між іншым, была складзена спецыяльная вучэбная праграма яшчэ перад стартам. А падручнікаў тут хапае. Усе паліцы ў бібліятэцы запоўнены. Праўда, гэта не тыя кнігі, якімі мы прывыклі карыстацца на зямлі. Варта мне працягнуць руку да адной з шуфлядак, і я бяру там малюсенькі карабок, разы ў два менш, чым запалкавы. Адкрываю — маленькі крышталік. Нават у лупу на ім нічога незвычайнага не заўважыш. Аднак, калі ўставіць крышталік у электронны мікраздымальнік гукаў, то можна пачуць або ўбачыць тэкст кнігі, канцэрт, кіно, спектакль. Праз гэтыя крышталікі я магу паслухаць лекцыю, атрымаць навуковую ці тэхнічную даведку, якая можа мне спатрэбіцца ў час вучобы або пазней, за работай. Здорова!

Неба мне не надта падабаецца. Яно цёмнае-цёмнае, а на ім — яркія, нерухомыя зоркі, нібы намаляваныя. Вось каб мы былі блізка да іх, тады іншая справа, а так — марная трата часу.

Асноўную частку карабля займаюць склады паліва атамных рухавікоў. Яно надзейна ізалявана ад адсекаў, дзе схаваны запасы канцэнтраваных прадуктаў харчавання, вады, вадкага кіслароду. Дапаможныя машыны, якія нам спатрэбяцца, калі высадзімся на планету, знаходзяцца ў спецыяльных элінгах. Гаспадарчыя памяшканні размясціліся ў цэнтральнай і задняй частках карабля. Пярэдняя ж, значна меншая па плошчы, прызначана для жылля і сістэм кіравання. Спім мы ўсё ў адной каюце. Ёсць у нас гімнастычная зала, аднак С. В. усё роўна прымушае нас у час зарадкі бегаць па трапах ледзь не ўздоўж усяго «Набата». Працуем мы або ў бібліятэцы, або ў хадавой рубцы, або ля аўтаматаў.

Неяк на трэці дзень пасля старту я практыкаваўся на пятай, запасной, лічыльнай машыне, спрабуючы самастойна вылічыць, ці не перасячэцца арбіта блукаючага астэроіда Гермес з трасай нашага «Набата». Рашыўшы гэтую задачу, я захацеў вылічыць, на колькі нам хопіць запасу кіслароду. Шчыра сказаць, атрымаўшы разлікі, я збянтэжыўся. Выходзіла, што на паўгода. Я паказаў іх С. В. Ён усміхнуўся:

— Давай разам праверым.

Мы задалі машыне новую праграму, у якой паставілі пытанне так: «На які час у нашых умовах хопіць нашых запасаў кіслароду». Праз імгненне апарат даў адказ: «На год, не лічачы хларэлы».

— Ты браў толькі тое, што мы маем. А машына «ўспомніла», што паветра, якое мы выдыхаем, ачышчаецца ад вуглекіслага газу двума спосабамі. Першы — механічны, рэгенерацыя. Дарэчы, з дапамогай складаных рэгенерацыйных працэсаў мы ўзнаўляем і ваду. І другі — хларэла, зялёная аднаклеткавая вадзяная расліна, кілаграм якой дае ў суткі дзесяць кубаметраў кіслароду — у чатыры разы больш, чым патрэбна аднаму чалавеку. Гэта крыніца ў нас практычна невычэрпная. Але аўтамат «не ведае», колькі пражыве хларэла, і таму не ўлічвае яе.

Сапраўды, як гэта я забыўся на аранжарэю, дзе мы вырошчваем хларэлу! Яна ідзе ў страву нам, і як корм для нашай трусагадоўчай фермы. Ніколі раней я не думаў, што ў космасе мы часам будзем харчавацца мясным рагу.

Аўтаматы сочаць за чысцінёй паветра, станам нашага здароўя, выбіраюць кожнаму з нас меню на сьнеданне, абед, вячэру, нават, калі папросіш, параяць, чым табе лепш за ўсё заняцца ў гэты момант.

Я захацеў даць машыне такое заданне. Надзеў на руку спецыяльны браслет, у які ўмантыраваны прыборы, што вызначаюць самаадчуванне чалавека. Усе дадзеныя з дапамогай С. В. пераклаў на мову лічбаў і вось які атрымаў адказ. З дынаміка прыемны голас параіў: «Паглядзіце прыгодніцкую кінакарціну».

С. В. зарагатаў. А праз хвіліну прыйшла мая чарга смяцца. Яму машына загадала прагуляцца па высакагорнай дарозе. У нашых умовах — гэта верхнія трапы, дзе ўключаецца ўстаноўка, якая іянізуе паветра.

— Так, відаць, працаваўся, — вінавата прамовіў С. В.

Вось якія ў нас лічыльныя машыны!

Аднак, чаму гэта раптам замігала лямпачка? А-а, гэта ж напамінак, што я заседзеўся тут. Вось яшчэ адна якасць аўтамата — нянька, ды і годзе. Прыходзіцца слухацца.

26 лістапада. Які ўсё ж такі цуд гэтыя нашы аўтаматы! Ад якой бяды яны нас выратавалі! Але — па парадку.

С. В. быў ля пульта. П. К. займаўся са мною астраноміяй. Мы якраз назіралі Венеру, спрабуючы пранікнуць позіркам скрозь густы кажух аблокаў. Венера — вельмі таямнічая планета і, разам з тым, у многім падобная да нашай Зямлі. І я вельмі шкадую, што мы накіраваліся не да яе. Яшчэ нікому з астраномаў не ўдалося ўбачыць хоць частачку яе паверхні. Мяркуюць, што развіццё Венеры ідзе гэтак жа, як ішло развіццё Зямлі, толькі адстае прыкладна на пяцьсот мільёнаў гадоў. Як многа цікавага мы маглі б убачыць там! Магчыма, не было б патрэбы шукаць жыццё на мёртвым Марсе. А што ён мёртвы, у гэтым я перакананы. Пра ўсё гэта я раскажыў П. К., як раптам завыла сірэна. Трывога! Мы, як па камандзе, глянулі на экран лакатара. На яго чорнай паверхні засвяцілася маленькая кропка.

— Метэарыт! — спакойна сказаў С. В., але так моцна сцяў зубы, што нават пабялелі сківіцы.

Кропка расла, зрабіўшыся невялікім шарыкам. Сірэна выла, нагнаючы жудасць.

— Сутыкнёмся? — спытаў я, стараючыся не думаць, што ў гэтым выпадку нам пагражае катастрофа: метэарыт быў не малы.

П. К. нічога не адказаў, толькі яго рука, што лягла мне на плячо, неяк моцна прыціснула мяне да крэсла.

Але нічога страшнага не здарылася. Шарык на экране нечакана ўспыхнуў вогненнай плямкай, і сірэна змоўкла.

— Чаму сігналы трывогі заўсёды падаюцца гэтым агідным выццём? — спытаў С. В.

— Каб не было лёгкадумных адносін да небяспекі, — адказаў П. К.

— Як хочаце, — не згадзіўся С. В., — а я замяню сірэны нечым больш прыемным.

— Моцартаўскім «Рэквіемам»? — засмяяўся П. К.

— А дзе метэарыт?

Гэта мяне цікавіла больш, чым канструкцыя сірэн.

— Знішчаны, — сказаў С. В. і растлумачыў: — Верагоднасць сустрэчы карабля з касмічным целам незлічона малая ў звычайных абставінах. Тым не менш яна існуе. Можна яе пазбегнуць простым адхіленнем ад курса. Гэта важна, калі метэарыт буйны. Але змена курса досыць клапатлівая справа, таму на заўважаны метэарыт мы проста выпусцілі невялічкі атамны зарад. Метэарыт згарэў.

Ого! З такой тэхнікай не прападзем!

Кожны з нас зноў заняўся сваёю справай.

Усё-ткі мне здорава пашанцавала, што я знаходжуся сярод такіх выдатных вучоных. Здавалася б, наша бібліятэка, або па-навуковаму — фанатэка, дасць самае поўнае тлумачэнне на кожнае пытанне, а паслухаеш С. В. або П. К. і адчуеш, што яны ведаюць нават больш за яе.

П. К. раптам перастаў цікавіцца Венерай і нечакана пераклучыўся на Крабавідную туманнасць. Ён устанавіў звонку карабля антэны радыётэлескопа і цяпер цэлыя дні слухае сігналы гэтай далёкай Галактыкі. Беспersпектыўны занятак. Ну, што з таго, калі даведаешся, як ідуць радыёхвалі ад туманнасці. Хай гэтым займаюцца на Зямлі. Мы ж можам у добрых умовах назіраць Венеру так блізка, як нікому яшчэ не ўдавалася. Буду назіраць Венеру сам.

30 лістапада. Вынікаў назіранняў і маіх і П. К. пакуль што няма.

1 снежня. Нарэшце атрымаў вестку з Зямлі — раней перашкаджала моцнае выпраменьванне сонечнай храмасферы, у паласу найбольшай актыўнасці якога мы, напэўна, трапілі. Зямля непакоілася пра наш лёс, бо мы маўчалі амаль дзесяць дзён. Атрымаўшы радыёграму, С. В. прамовіў:

— Дзесяць. А колькі іх будзе, такіх маўклівых дзён...

Нам, мабыць, лепш, чым тым, хто застаўся на Зямлі. Мы ведаем, што жывыя, што ў нас усё добра і што Зямля існуе без нас. Яна будзе існаваць і тады, калі нашы радыёсігналы не адолеюць прасторы, не змогуць дасягнуць Зямлі.

— Мы вернемся! — гэта сказаў у мікрафон П. К., размаўляючы з Валяй.

Праз некалькі хвілін скрозь шум і трэск прагучаў ледзь чутны адказ:

— Буду чакаць. Чуеш?

П. К. прыкметна павесялеў. А нам цэлы дзень пасля тлумачыў, быццам яму ўдалося запісаць незнаёмы сігнал. Дзівак. Можна падумаць, што я не бачыў Валінага каляровага фотапартрэта, які заўсёды стаіць у яго на рабочым сталі.

5 снежня. Сёння было весела. Раніцай скрозь сон я чуў, што С. В. абяцаў П. К. выклікаць Зямлю, каб перадаць цікавую навіну. Перадачы мы вядзем строга абмежавана — кожная патрабуе столькі энергіі,

колькі хопіць для нашых рухавікоў, каб даляцець да Месяца. Значыць, навіна была важная. Я хуценька выбег у хадавую рубку.

П. К., не адрываючыся, глядзеў у акуляр тэлескопа і гаварыў:

— Выразна бачу цвёрдую паверхню. Нібы цыклон нейкай неймавернай сілы разагнаў шматслойныя аблогі і адкрыў нам мацярык Венеры. Вунь вада. Апарат! Плёнку!

Справа ў тым, што мы не збіраліся рабіць візуальных назіранняў і таму адключылі сінхронную з тэлескопам фотаўстаноўку.

Імгненна быў зроблены здымак. П. К. аддаў плёнку С. В.

Камандзір доўга вывучаў яе і, нарэшце, сказаў:

— Падобна на тое. Але...

— Што але? — пакрыўдзіўся П. К. і забраў плёнку. — Тут добра відно.

— Віця, — папрасіў мяне С. В., — падай мне, калі ласка, светафільтр для павелічальніка.

Праз павелічальнік, узброены светафільтрам, мы сапраўды ўбачылі магутнае завіхрэнне, дынамічна схопленае аб'ектывам фотаапарата. Але тое, што на плёнцы для вока, узброенага толькі лупай, уяўлялася паверхняй, аказалася яшчэ адным пластам хмар, цёмна-шэрых, навальнічных.

П. К. сумеўся і адышоў ад стала. Увесь дзень ён адчуваў сябе ніякавата, бо мы часам кпілі з яго. І калі яго-такі дапаклі, сказаў:

— Я сам бачыў. Апарат не паспеў. Упэўнены, што мы памыліліся, выбіраючы маршрут! На Венеры ёсць жыццё. Буду вельмі шкадаваць, што не я ўбачу яго першы.

Чаму не адправіліся мы на Венеру?

11 снежня. Выраз «Дайце светафільтр» прыжыўся. Ужываем яго ўсе, нават П. К., калі хто з нас выказвае нешта неверагоднае.

II

«Набат» ляцеў да Марса. Жыццё касманаўтаў пасля першых дзён, неўладкаваных ад навізны абстаноўкі і пачуццяў, пайшло нарэшце размерана і нармальна.

Венера засталася далёка ў баку ад трасы карабля, і касманаўты перасталі глядзець на яе. Труба галоўнага тэлескопа «Набата» цяпер нацэлена на чырванаваты круглячок, што ўжо ярка засвяціўся ў цэнтры чорнай бездані неба.

Па-рознаму чакалі касманаўты сустрэчы з Марсам. Павел лічыў гэтую планету мёртвай, без прыкмет высокаарганізаванага жыцця, Бурмакоў схіляўся да думкі, што там нават існуюць разумныя істоты. Можна таму Павел амаль зусім не глядзеў у тэлескоп. Навошта, калі ўсё паспее пабачыць сваімі вачыма. Бурмакоў жа, што б ён ні рабіў, не-не дый зазірне ў акуляр: а ці няма там чаго новага?

Новага не было. Марс рос, павялічваўся і па-ранейшаму заставаўся далёкі, хаваючы дэталі свайго ландшафту.

Але так не магло доўга быць. Яны павінны былі нарэшце нешта заўважыць. І, як ні дзіўна, першы заўважыў Віця. Абыякавы спачатку да зорак, ён стаў неўзабаве гарачым прыхільнікам Бурмакова і часам замяняў яго ля тэлескопа. Да гэтага часу ніяк не ўдавалася разгадаць характар тых з'яў на марсіянскіх мацерыках, якія называюць каналамі.

— Бачу! Хутчэй фатаграфуйце! — закрываў Віця.

Бурмакоў прыпаў да акуляра, намацаў рычажок пераключэння

і націснуў яго. Тэлевізійны экран, злучаны з тэлескопнымі лінзамі, засвяціўся. Павольна, нібы на фотапаперы, што ляжыць у праявіцелі, на ім пачалі выступаць абрысы нейкага кутка марсіянскай паверхні. Ніхто яшчэ ніколі не бачыў Марса так блізка, не любавалася яго пейзажам, падобным і не падобным на зямны, з адлегласці ў мільён кіламетраў, павялічаным у дваццаць тысяч разоў.

На экране, які стаў жоўта-чырвоным, прамой лініяй пралягла вузенькая шараватая стужка. Нешта такое яны назіралі ўжо не аднойчы. Але, пільна ўгледзеўшыся, Павел зразумеў, што ўразіла Віцю і ўсхвалявала Бурмакова. На шэрай стужцы з'яўляліся і знікалі драбнюткія іскрачкі. Так магла пабліскваць толькі вада на сонцы.

— Ця-чэ, — раздзельна прамовіў Павел.

— Вось вам першы доказ. Дзе ёсць вада, там павінна быць жыццё.

У знак згоды Павел нахіліў галаву. Бурмакоў меў падставы. Марс мог быць падобны на Зямлю.

Вытокі ўбачанага канала пачыналіся недзе ў палярнай зоне, а сам ён канчаўся блізка ад экватара. Мо гэта было не зусім так. Але, агледзеўшы ўсё паўшар'е, яны больш нічога не знайшлі. Тым не менш, настрой касманаўтаў быў урачысты.

— Я ўпэўнены, што суровыя ўмовы марсіянскага клімату, — гаварыў Бурмакоў, — не з'яўляюцца перашкодай для вышэйшых форм жыцця. Марс — намнога старэйшы за Зямлю. Шлях яго развіцця не абавязкова быў такі ж, як і Зямлі. Наша планета знаходзіцца ў лепшых умовах, бо яна бліжэй да Сонца — наймагутнейшай крыніцы энергіі. Таму, можа, чалавек Зямлі дасягнуў большага, чым марсіянін, які павінен быў увесь час змагацца за сваё існаванне: і з холадам, і з разрэджанасцю атмасферы, і з беднасцю фауны і флоры. Я не ўпэўнены, што марсіяне абавязкова падобны на нас, дый, урэшце, гэта немагчыма. Прырода не церпіць аднастайнасці. Але я веру, што марсіяне павінны быць...

Бурмакоў спыніўся, каб перавесці дыханне, зірнуў на Паўла:

— Вы не згодні?

— Проста ў мяне менш упэўненасці...

— Дарэмна. Вы мне скажыце: чаму такія бездакорна прамыя марсіянскія водныя шляхі, якія не змяняюцца стагоддзямі? Такімі іх маглі зрабіць толькі разумныя істоты. А чаму такія ўстойлівыя супраць пясчаных ураганаў марсіянскія раслінныя аазісы? Што такое, урэшце, Фобас і Дэймас, або ў перакладзе з грэчаскай мовы, на якой назвалі іх па традыцыі, «Страх» і «Жах». Фобас і Дэймас паводзяць сябе не як натуральныя спадарожнікі, а як штучныя. Яшчэ ў пачатку стагоддзя было заўважана, што яны паступова набліжаюцца да сваёй планеты.

Бурмакоў апусціўся ў крэсла і, быццам просячы прабачэння за сваю гарачнасць, ціха дадаў:

— Урэшце, гэта мая мара — знайсці разумнае жыццё па-за старэнкай Зямлэй. А там, дзе многа пачуццяў, часта бывае мала ісціны.

Павел шчыра сказаў:

— Я вельмі хачу, каб здарылася па-вашаму. Вельмі!

— Разумею. І скажу вам, дарагія сябры, — баюся. Не верыцца, што чалавек нарэшце сустрэнецца з падобнымі да сябе. Гэта вельмі фантастычна, і таму здаецца неверагодным. А з Марсам у зямлян звязана столькі спадзяванняў!

З таго дня Бурмакоў нібы яшчэ больш пастарэў, стаў задумлівы. Ён толькі зрэдку падыходзіў да тэлескопа, глядзеў у яго хвіліну-другую і адыходзіў.

«Набат», пачаўшы тармажэнне, апісваў вялікую крывую вакол

Марса, каб неўзабаве падысці да яго зусім блізка. Так было вырашана яшчэ тады, калі складаўся план экспедыцыі. Цяжкі карабель не было патрэбы саджаць на планету, бо на старт затраціцца ладная частка запасаў паліва. Гэта не азначала, што людзі не пабываюць, напрыклад, на Марсе. «Набат» меў невялікія аднамесную і двухмесную ракеты, на якіх касманаўты маглі злятаць на паверхню планеты і вярнуцца назад.

— Праз восем дзён, 23 студзеня ў 11 гадзін паводле зямнога часу, ляжам на сваю арбіту вакол Марса, — неяк занадта спакойна абвясціў Бурмакоў, нібы падкрэсліваючы, што тут няма месца залішняму на-тхненню, бо настае адзін з самых адказных момантаў іх экспедыцыі.

Пачалася падрыхтоўка да высадкі на планету. У каторы раз складваліся і правяраліся ракеты, усюдыход, прымяраліся касмічныя касцюмы, выпрабаваліся прыборы для даследавання.

Былі выключаны рухавікі. «Набат» цяпер плыў пад уздзеяннем уласнай інерцыі і марсіянскага прыцягнення, якое паступова набліжала карабель да планеты. У хадавой рубцы панавала напружаная цішыня. Усё, што можна было зрабіць, было зроблена, падрыхтавана. Заставалася толькі чакаць моманту высадкі. Але ўсё роўна наўрад ці здолеў бы хто-небудзь цяпер пакінуць рубку, адарвацца хоць на момант ад экрану лакатара, радыёмагнітных прыбораў, перфарацыйных стужак лічальных машын, якія паведамлялі ўсё новыя і новыя звесткі аб Марсе. Што чакае іх, першых людзей, там, на гэтай чырвонай планеце?

Бурмакоў даваў запасной лічальнай машыне адно заданне за другім. Нарэшце, адказы, відаць, задаволілі яго, бо ён сказаў:

— Усё ў парадку.

Павел з палёгкай уздыхнуў. Віця, зразумеўшы, што настала хвіліна адпачынку, запытаўся:

— Сцяпан Васільевіч, на якую арбіту мы выходзім?

— На кругавую, тую, што ў спадарожнікаў Марса. Пойдзем адной хуткасцю з Фобасам.

Праз некаторы час засвясціўся экран тэлевізара. На ім чырванеў шар Марса, два кружочки яго спадарожнікаў і значылася замкнутая крывая — шлях касмічнага карабля.

Бурмакоў устаў.

— Віншую вас, таварышы, з прыбыццём да Марса.

Касманаўты падбеглі да ілюмінатараў. Паверхня чужой планеты павольна праплывала пад імі, — хвалюючы сваёй нязведанасцю, непакоячы таямнічасцю. І кожны думаў, каму выпадзе першаму пакінуць утульныя каюты «Набата», каб зрабіць новы крок у невядомае.

Нібы адказваючы на гэтыя думкі, Бурмакоў мякка сказаў:

— Павел Канстанцінавіч, прымайце камандаванне караблём.

— Сцяпан Васільевіч, дазвольце лепш я, — папрасіў Павел.

— Не. Мы не ведаем яшчэ, што нас там чакае. Таму мой абавязак высадзіцца першым. Да таго ж, — сумна ўсміхнуўся Бурмакоў, — космас — мой дом.

Павел зразумеў яго: усё ранейшае жыццё Бурмакова давала яму права на гэта.

— Мае дарагія, — камандзір абняў Паўла і Віцю, — вы пабываеце таксама на Марсе, калі там умовы падыходзяць для нас. І вы пабываеце яшчэ шмат дзе. Ці няпраўда?

— Калі адправіцеся? — спытаў Павел.

— Роўна ў восем па маскоўскаму часу. Так і перададзім на Зямлю.

Адпраўляючыся ўпершыню на Марс, Бурмакоў не збіраўся праводзіць шырокія даследаванні. У яго задачу ўваходзіла сабраць звесткі аб

атмасферы, узяць пробы паветра, глебы, раслін, калі яны трапяцца, вызначыць радыяцыю і адразу ж вяртацца на карабель.

Павел і Віця вельмі трывожыліся за свайго камандзіра, нават больш, чым ён сам. А можа ён, старэйшы і вопытнейшы, лепш умеў утойваць свае пачуцці?

Перш чым увайсці ў герметычную камеру, якая вяла да выхаду, Бурмакоў, ужо ў касмічным касцюме — лёгкай, пластычным і надзвычай трывалым, сказаў:

— Давайце па старому нашаму звычаю пасядзім перад дарогай.

На хвіліну селі. Потым падняліся, Бурмакоў накінуў на галаву гермашлем. Маленькі радыёперадатчык, уманціраваны ў шлем, працаваў на агульнай хвалі з карабельнай рацыяй. Гэта было зроблена для таго, каб экіпаж мог увесць час падтрымліваць з ім сувязь.

Пачуўшы голас Бурмакова, крыху зменены мікрафонам і дынамікам і таму нейкі чужаваты і далёкі, Віця заморгаў вейкамі.

— Не гаруйце, хлопцы, — бадзёра гаварыў камандзір. — Сачыце за мной і помніце, што ў наступны раз — ваша чарга.

— Праўда? — ажывіўся Віця.

— Праўда! — падняў руку на развітанне Бурмакоў і знік у дэзакамеры.

Павел з Віцем паспяшылі ў рубку. Некалькі хвілін магутныя кампрэсары адпампоўвалі паветра з пераходнай камеры. Потым карабель здрыгануўся, а за ілюмінатарам, пакідаючы дымны след, мільганула маленькая ракета. Скрозь шум і трэск данесліся ледзь чутныя словы:

— Я ў палёце.

III

Ракета ішла з хуткасцю звычайнага рэактыўнага самалёта. Ды гэта і быў самалёт, толькі своеасаблівай канструкцыі, прыстасаваны да невялікіх пералётаў у беспаветранай прасторы. Запасаў паліва хапала на некалькі дзесяткаў тысяч кіламетраў.

Калі ракета выйшла на вольны палёт і перагрузка зменшылася да мінімуму, Бурмакоў агледзеўся. Кабіна пілота з трывалых празрыстых пластыкаў дазваляла бачыць усё, што робіцца навокал. Марс быў наперадзе, і, здавалася, яго ўвогнутая чаша з кожным імгненнем усё больш і больш абкружае ракету. Толькі зверху віднелася крыху фіялетавае неба. Там, злева, блізка ад краю планеты, поўным попельна-серабрыстым кругам выдзяляўся на небе Фобас. Бурмакоў глянуў на прыборы: сорок тысяч кіламетраў. Даў яшчэ заданне прыборам, і яны паведамілі, што ракета можа сустрэцца з Фобасам менш як праз гадзіну. Мільганула думка: праз нейкіх шэсцьдзсят хвілін адна з самых цікавых здагадак будзе разгадана. Гэта было так спакусліва, што Бурмакоў аж схаваў рукі за спіну, каб часам не ўхапіцца за штурвал і не скіраваць ракету да спадарожніка. У космасе ніхто не можа паддавацца спакусе, бо ў яго руках не толькі сваё жыццё, а і надзеі ўсяго чалавецтва...

— Сцяпан Васільевіч, Сцяпан Васільевіч, што з вамі, што з вамі?..

Бурмакоў не адразу ўцяміў, чаму яго выклікае занепакоены Павел. Даўно пара было б даць вестку аб сабе, а ён захапіўся марамі, як юнак. Сябры, відаць, пачулі, як ён уздыхае.

— Прабачце, — адказаў ён, — летуценні апанавалі. Вось глядзіце прычыну. — На тэлевізійным экране карабля з'явілася тая ж карціна, якую бачыў ён сам. — Злева Фобас. Ледзь не спакусіў.

— Разумею,— здагадаўся Павел.— Фобас амаль побач.— І не вытрымаўшы, сказаў: — А раптам ён пустацелы?

Вочы Бурмакова бліснулі з-пад акуляраў гермашлема, і ў дынаміку прахрыпела збянтэжанае: «гхм».

Аднак часу на жарты ўжо не было. Ракета імчалася са звышгукавой хуткасцю, і на экране ўсё больш выразна віднелася пустыня. Ні ўзвышша, ні лагчынкі, ні ракі. Толькі пясок.

— Зона вялікіх пустынь. Пункт для высадкі не вельмі ўдалы, — заўважыў Павел.

— Што ж, пачнем знаёмства з малога. І не будзем рабіць прагнозы. Такі, здаецца, ваш дэвіз?

Хутка экран пачало зацягваць туманам.

— Вышыня тысяча кіламетраў,— паведаміў Бурмакоў па радыё.

Яшчэ праз паўтары гадзіны лёту Бурмакоў перадаў:

— Іду на пасадку.

— У рэпрадуктары адразу пачуліся ўсхваляваныя воклічы Паўла і Віці. Яны патрабавалі паведамленняў, уражанняў. Бурмакоў адказваў коратка: «Пасля, пасля» і ліхаманкава ўглядаўся ўніз, ледзь паспяваючы наводзіць аб'ектывы аўтаматычных кінаапаратаў.

З васьмідзясяціметровай вышыні паверхня Марса выглядала голай і цвёрдай, як наўмысна зробленая пасадачная пляцоўка. Бурмакоў павольна апусціў ракету. Лёгкі штуршок, і яна спынілася.

Першы чалавек апынуўся на Марсе! Амаль неверагодная, найвялікшая падзея, якая, безумоўна, ужо ўскалыхнула Зямлю, не выклікала ў Бурмакова ніякіх эмоцый. Цяпер ён адчуваў сябе даследчыкам. А галава даследчыка павінна быць яснай і спакойнай.

Ракета стаяла вертыкальна, акружаная малочным туманам, а сам Бурмакоў ляжаў на спіне. Уключыўшы механізмы, якія паварочвалі ракету ў гарызантальнае становішча, ён задаў работу прыборам. Яны паказалі, што туман знаходзіцца толькі вакол ракеты і паступова расплываецца ва ўсе бакі, з крыху большым адхіленнем на поўнач.

— Дзіўна...— задумаўся Бурмакоў.

Яго пачулі на караблі.

— Што здарылася? — пытаў Павел.

— Сеў у туман. Здаецца, хвіліну назад было чыста, ні воблачка на дзесяткі кіламетраў навокал. Адкуль ён узяўся?

— Ад ракеты, Сцяпан Васільевіч, ад ракеты,— радасна закрычаў Павел.— У разрэджанай атмасферы заўсёды так бывае. Успомніце, як мы з Зямлі назіраем высотны палёт рэактыўнага самалёта.

— Цьфу ты, — аж плюнуў Бурмакоў, — а я сяджу і думаю. Здалося, марсіяне на мяне туману напусцілі. Ну, рыхтуюся да выхаду.

— Будзьце асцярожны,— папрасіў Павел.

Пакуль Бурмакоў збіраўся, вакол ракеты пасвятлела. Але пробы марсіянскага паветра браць пакуль што было нельга: у ім знаходзіліся рэшткі газаў рэактыўнага рухавіка. Сядзець, чакаць? На гэта не хапала сіл. Праверыўшы герметычнасць касцюма, Бурмакоў адкрыў люк, выбраўся вонкі. Глеба пад нагамі была нібыта зямная, толькі чулася непрывычная лёгкасць цела. Ды яно так і павінна быць — тут усё ў два з палавінай разы лягчэй, чым на Зямлі. Бурмакоў зрабіў некалькі крокаў. Ногі правальваліся ў драбнюткі, зусім як пляжны, пясок, пакідаючы на ім адбіткі слядоў. Капнуўшы наскон чаравіка, Бурмакоў адчуў пад нагамі цвёрдую, падобную на камень, глебу. Верхні, сыпучы пласт пяску быў не таўсцейшы за дваццаць пяць—трыццаць сантыметраў.

Прыборы паказвалі, што з поўдня дзьме слабы вецер. Бурмакоў пайшоў у паўднёвым напрамку, каб далей ад ракеты ўзяць пробу чыстага паветра.

Туман рассяўся. Стаяў марсіянскі поўдзень. На дзіўным сіне-фіялетавым небе маленькае, непрывычнага выгляду, цмянае сонца — нейкі няправільны шар з кароткімі і тоўстымі жоўтымі праменьнямі. Яго цеплыня не адчувалася нават тут, у экватарыяльнай зоне. А вакол, як згледзець вокам, цягнулася маўклівая, плоская, цаглянага колеру мёртвая пустыня.

Сум агарнуў Бурмакова. Хіба пра такое ён марыў? Засмучоны, ён забыўся, што ўжо адно тое, што ён знаходзіцца тут, незалежна ад вынікаў,— ледзь не мяжа чалавечай фантазіі.

Але трэба было нешта рабіць. Бурмакоў сабраў узоры пяску, у некалькіх месцах адбіў кавалкі камяністых парод, напоўніў колбы паветрам і пайшоў да ракеты. Падышоўшы да люка, ён азірнуўся. Тыя ж бясконцыя пяскі...

З палёгкай закрыў ён за сабой люк. Неўзабаве ракета маланкава рванулася ўгару.

IV

— Думаю, адчайвацца рана,— загаварыў Павел, выслухаўшы Бурмакова, калі той вярнуўся на карабель.— Мы самі бачылі, што на Марсе ёсць не толькі мёртвыя пяскі. Будзем шукаць.

Бурмакоў усміхнуўся:

— Вы ўгаворваеце мяне, быццам я адмаўляюся. Я ведаю, нас чакаюць такія цікавыя знаходкі, што ўявіць іх не хопіць фантазіі. Многае мы знойдзем, за выключэннем аднаго — разумнага жыцця. Яно тут немагчыма.

— Вы гэта сцвярджаеце, нават не дачакаўшыся выніку аналізу? — паказаў Віця на аўтаматычныя лабараторыі.

— Так. Але што б яны ні паказалі, трэба рыхтавацца наведаць мала гасцінны Марс яшчэ раз. Паляцім мы з Віцем.

На шкале пульта аўтаматычнай лабараторыі замільгаў зялёны агеньчык. Даследаванне было закончана. Бурмакоў сабраў табліцы і дыяграмы, што выпаўзлі з-пад пяра асцылографаў, і расклаў іх на сталае.

— Паглядзім і зробім вывады!

Каму іншаму гэтыя графікі і дыяграмы з рознакаляровымі прамымі і ломанымі лініямі не казалі б нічога. Бурмакоў жа чытаў іх, бы разгорнутую кнігу. Так яны і сядзелі ля стала: Бурмакоў, не адрываючы позірку ад істужкі асцылографаў, і Павел з Віцем — поўныя нецярпення. Праз некалькі хвілін камандзір адсунуў істужкі на край стала.

— Ну? — у адзін голас спыталі Павел і Віця.

— Суцяшальнага мала,— буркнуў Бурмакоў і змоўк.

— Сцяпан Васільевіч! Не марудзьце!—зноў усклікнулі Павел і Віця. Бурмакоў нахмурыў бровы:

— Атмасфера складаецца з тых жа кампанентаў, што і зямная.

— Гэта ж перамога! — узрадаваўся Павел.

— Не наша з вамі,— Бурмакоў у думках цяпер кпіў з Паўла, які раптам зрабіўся гарачым прыхільнікам думкі аб існаванні жывых арганізмаў на гэтай планеце.— Канцэнтрацыя, прыкладна, як на дзесяцікіламетровай вышыні над Зямлёй. Кісларод і азот у тых прапорцыях,

што і на зямлі, вуглякіслага газу — болей у два разы. Пакуль мы не заўважылі, ёсць мікробы ці няма. Аднак, магчыма, ёсць і мікробы, і вірусы, якіх цяжка разгледзець іншы раз і ў больш магутныя мікраскопы, чым наш. Пясок крыху адрозніваецца ад зямнога. Відаць, ён лёсавыпад паходжання. У ім шмат жалеза.

— Чаму жалеза? — запытаўся Віця.

Бурмакоў растлумачыў:

— Напэўна, мільёны гадоў таму назад жалеза знаходзілася глыбока ў грунце. Але час рабіў сваю справу. Рэзкія пераходы ад цяпла да холоду перамяшчалі пароду. У выніку — жалеза апынулася на паверхні. — І дадаў: — Гэта мае меркаванне. Далейшыя нашы пошукі памогучь знайсці больш дакладны адказ.

— А якая тэмпература на паверхні? — не адставаў Віця.

— Пяску — каля плюс 16 градусаў па Цэльсію, паветра на метравай вышыні — плюс 10. Такія паказальнікі прыбораў. Магу дадаць з уласных уражанняў, — Бурмакоў павесялеў: — Віцевы зямныя рэкорды тут амаль нічога не значаць. Хадзіць, бегаць скакаць — надзвычай лёгка, нават на пяску. А калі б яшчэ гаравую дарожку, у-у-у, паказаў бы я клас! Шкада толькі, касцюма зняць нельга. А так хочацца гэты пясоцкі рукамі памацаць, перасыпаць пальцамі.

Тым часам былі праяўлены фотаплёнкі, кінастужкі. Падобна разглядалі астранаўты незнаёмыя пейзажы, шукаючы ў іх падабенства да зямных і ў той жа час добра разумеючы, што тут усё своеасаблівае, іншае. І нібы ілюстрацыя да здымкаў, на стала пад шкляным каўпаком пабліскаваў жоўта-чырвоны марсіянскі пясак.

Другую вылазку рыхтавалі яшчэ больш грунтоўна. Было намечана пабываць у зоне, дзе яны заўважылі ваду і расліннасць, і прабыць на Марсе крыху больш сутак, каб даведацца, якія змены адбываюцца там за гэты час. У ракету пагрузілі маленькі ўсюдыход і невялічкі аднамесны самалёт спецыяльнай канструкцыі. У звычайным стане ён месціўся ў чамадане. А калі трэба было ляцець, яго крылы напаяняліся паветрам. Лёгкі, устойлівы, гэты самалёт у высакагорных умовах развіваў хуткасць каля двухсот кіламетраў у гадзіну.

Павел назіраў за зборамі. Яму хацелася быць разам з акадэмікам. Але нельга: адзін чалавек павінен заўсёды заставацца на караблі. І гэтым адным мог быць або ён або Бурмакоў.

— Хоць расказвайце, што бачыце, — прасіў ён, калі Бурмакоў з Віцем, апрануўшы касмічныя касцюмы, садзіліся ў ракету.

Неўзабаве ракета была ўжо над паўночным паўшар'ем, накіроўваючыся да месца, дзе некалькі дзён назад яны заўважылі сярод пустыні канал.

Экватар перасеклі на мінімальнай хуткасці — шэсцьсот кіламетраў у гадзіну, на вышыні восемсот метраў. Ляцець на меншай вышыні пры такой хуткасці над незнаёмым марсіянскім рэльефам было рызыкаўна. Пад ракетай плыў аднастайны пейзаж — жоўта-чырвоная пустыня.

— Ці пустыня? — з сумненнем спытаў Бурмакоў пасля таго, як яны праляцелі ўжо тысячы тры кіламетраў.

— Апусцімся і на самалёце разведваем мясцовасць, — прапанаваў Віця.

— Толькі асцярожна, — затрашчаў рэпрадуктар.

Гэта Павел уключыўся ў размову.

— Добра, добра, — адказаў Бурмакоў Паўлу, не звярнуўшы, аднак, увагі на тое, што радыёперашкоды павялічыліся.

Ракета пайшла на пасадку, Бурмакоў кіраваў па-майстэрску. Віця адчуў толькі слабы штуршок, а на альтыметры, што быў прыстасаваны

для вызначэння марсіянскай вышыні, значыўся ўжо нуль. Перш чым выбрацца з ракеты, замерылі каардынаты, зноў узялі пробы паветра. Аналізы не паказалі нічога новага. Маўклівая цішыня стаяла вакол.

Сабраць самалёт было справай некалькіх хвілін.

— Віця, заставайся ля ракеты, — загадаў Бурмакоў. — Будзь пільны. Як толькі заўважыш небяспеку, хавайся. Назірай з ракеты. Я вярнуся праз дзве гадзіны. Вось мой маршрут. — Бурмакоў начарціў на пяску напрамак свайго шляху.

— А я тым часам усюдыход падрыхтую, — адказаў Віця.

Самалёт Бурмакова ўзяў кірунак на поўнач. Надзеўшы акулёры-бінокль, акадэмік мог ужо добра разгледзець, што робіцца на паверхні. Некаторы час пейзаж не мяняўся. Потым раптам уперадзе пясак як быццам пацягнуў. Бурмакоў з усяе сілы націснуў на акселератар, шкадуючы ў гэты момант, што ён на цыхаходным самалёце, а не на ракете. А цёмная палоска, якая толькі што была відаць удалечыні, вырасла і ўжо, здавалася, не мела канца. Самалёт нырнуў уніз, дакрануўся калёсамі паверхні, спыніўся. Бурмакоў выскачыў, на хадзе кінуў у адкрытую кабінку акулёры і пабег. Пад тоўстымі падэшвамі чаравікаў ён адчуваў нешта мяккае і слізкае, як цвіль.

— Віця, Віця, — радасна закрычаў Бурмакоў, — перадай на карабель: знайшоў першую форму жыцця.

Мембраны навушнікаў затрашчалі ў адказ.

— Віця, ты чуеш? — Бурмакоў занепакоіўся.

Навушнікі толькі шыпелі. Бурмакоў накіраваў антэну ў той бок, дзе знаходзілася ракета. Скрозь шум і трэск прабіўся слабы Віцеў голас:

— Дрэнна чую... мяне...

Бурмакоў пакруціў галавой, шукаючы вачыма, што б такое магло парушыць радыёсвязь, і не знайшоў. Бледна-фіялетавае марсіянскае неба па-ранейшаму было чыстае. Раздумваць не было часу, і ён пачаў браць пробы. Хутка запlechная кішэня-мяшок была поўная.

Бурмакоў схадзіў да самалёта, апаражніў там мяшок, задумаўся. Сігналы ад ракеты даходзілі з перабоямі. Што было рабіць? Вяртацца, спыніўшы справу на паўдарозе, ці ляцець далей? «Урэшце, у Віці ўсё ў парадку, — вырашыў ён. — А тут яшчэ напаткаецца многа незразумелага».

І ён паляцеў далей.

Мох рабіўся гусцейшы, суцэльным покрывам слаўся пад самалётам. Бурмакоў апускаўся зусім нізка, ледзь не дакранаючыся коламі да паверхні Марса, збавіўшы хуткасць да мінімуму. Аднастайнасць імшанага покрыва выклікала раздражненне. Хацелася хутчэй пераскочыць праз яго, бо — Бурмакоў ужо ўпэўнены быў у гэтым — там, далей, павінна быць нешта іншае, можа, рэкі, можа, расліннасць, можа... На шкале прыбораў запалілася чырвоная лямпачка. Аўтамат папярэджваў, што палавіна гаручага зрасходавана — трэба варочацца назад.

Бурмакоў павярнуўся і жахнуўся. Там, на поўдні, дзе знаходзілася ракета, хутка расло ярка-жоўтае воблака. Ішла бура. «Дык вось чаму прападаюць радыёхвалі, — мільганула думка. — Яшчэ адна загадка Марса. Бура, звязаная з электрамагнітнымі віхурамі». Бурмакоў пашкадаваў: такая цікавая з'ява, і трэба думаць не пра тое, што яна ўяўляе, а пра паратунак. Пераскочыць зверху пясчаны буран не ўдасца: самалёт не ўзнімецца на такую вышыню. Аставалася адно: прыціснуцца да самай паверхні або нават сесці. Толькі вось дзе? На пяску ці на імху? Нават пазней ён не мог растлумачыць, чаму, менавіта, выбраў мох. Але гэта, бадай, яго выратавала. Буран, які насоўваўся суцэльнай сця-

ной, дайшоўшы да краю імшары, раптам страціў сілу; на самалёт насунулася рэдкая імжа з дробных пясчынак. Наўкола пасвятлела.

Праз імгненне Бурмакоў быў ужо ў паветры, спяшаючыся да ракеты.

Радые загаварыла раптоўна, перадаўшы з паўслова ўстрыжаныя воклічы Паўла:

— ...звайце, адказвайце!

— Здаецца, можна і адказаць,— пажартаваў Бурмакоў.— Буран адступіў...

— Адступіў? — глуха прагучаў голас Віці.

— Так, адступіў. Але дзе ты?

— Ля ракеты.

— А дзе ракета?

— На месцы.

— На месцы? Гм. А дзе ж тады тое месца? Я хутка вымушаны буду сесці. Дай пеленг. О, ты, аказваецца, тут.

Пеленг паказаў, што самалёт над ракетай, але яе не было відаць. Унізе, як згледзець вокам, расцілалася марсіянская пустыня. Вылезшы з самалёта, Бурмакоў нават пачухаў патыліцу: не разумеў, што ж здарылася.

— Міраж, ці што? — спытаў ён.

— Сцяпан Васільевіч,— нарэшце здагадаўся Віця,— мяне засыпала. Але я зараз уключу матор. Дазваляеце?

— Давай.— Бурмакоў ўзрадаваўся: усюдыход быў разлічан на тое, каб выбірацца з пясчанага палону.

Некаторы час было спакойна, потым глеба пад нагамі ў Бурмакова завагалася, і ён ледзь не зваліўся ў варонку, што вынікла за ўсюдыходам. Пабліскваючы срэбрам, усюдыход спрытна павярнуўся і спыніўся ля самалёта. Віця выскачыў і адразу апынуўся ў абдымках Бурмакова.

— Гаварыце, што здарылася,— пытаў і пытаў Павел.

— Зараз, Павел Канстанцінавіч, зараз. Дайце ўспомніць усё з самага пачатку...

Усе былі цэлыя, усё аказалася ў парадку, і Бурмакоў супакойся.

— Так. Відаць, уся загадка ў невядомых электрамагнітных віхурах. Вы заўважылі, што сёння мы чулі адзін аднаго вельмі дрэнна, тады як у мінулы раз радые працавала бездакорна. Дык вось, ні вы, ні я не звярнулі на гэта ўвагі. Не ведаю, ці ёсць тут узаемасувязь. Неўзабаве пачаўся буран. Страшна было, га, Віця?

— Не. Напаўзло нейкае месіва, я нават не адразу адчуў, — уступіў у размову Віця.— Здаецца, ветру не было, бо пясак не біў моцна па сценках усюдыхода, а так, толькі шапацеў. Але яго было многа. Ракету засыпала адразу.

— Дзіўна, — задумаўся Бурмакоў,— мне здавалася, што буран вялікі і нясецца са страшэннай хуткасцю.

— Ці не аптычны абман з-за вялікай шчыльнасці,— выказаў меркаванне Павел.

— Не, вецер быў ураганны, я мераў,— адказаў Віця.— Мне думаецца, справа ў іншым. Тут усё лягчэйшае, чым на Зямлі, у тры разы, таму мы не адчуваем ні моцных удараў пылінак, ні ветравога ціску.

— Мабыць, ты праўду кажаш, Віця. Малайчына,— пахваліў яго Бурмакоў.

— Значыць, гэтыя бураны не такія небяспечныя, як мы думалі раней.

— Пакуль рана рабіць вывады, Павел Канстанцінавіч,— сказаў

Бурмакоў.— Мы не ведаем ні сілы, ні прыроды, ні характару буранаў. Не, лепей быць ад іх як мага далей. Павел Канстанцінавіч, зараз я вам пашлю радыёнакіраваным зондам узоры моху, які я напаткаў. Мы тут павандруем яшчэ, а вы рабіце аналізы.

— Ахвотна, а то засумаваў без работы.

— Нічога, нічога. Хопіць Марса і на вашу долю.

Пакуль адкапалі ракету, давялося папацець. Бурмакоў рашыў перавесці яе куды-небудзь на імшару, каб часам буран не засыпаў зноў. Пасадку наважылі зрабіць далей на поўнач ад таго месца, дзе Бурмакоў пабываў ужо.

Імшары не было канца, як мору. Ракета ўжо не раз, выпускаючы свае сталёвыя ногі, апускалася на паверхню, а характар пайзажу не мяняўся. Бурмакоў з Віцем бралі пробы, пасылалі іх Паўлу для аналізу і нецярпліва мчаліся далей. Мох пакрысе рабіўся падобны да нейкай папаратнікавай расліны і слаўся нізка над глебай.

— Вы заўважаеце, Сцяпан Васільевіч,— сказаў на адным з прыпынкаў Віця,— расліны выцягваюцца ў адным напрамку, з поўначы на поўдзень.

— Так. Але якая жыццёвая сіла кіруе іх так? Ураганныя вятры ці вільгаць са снежнага полюса?

— Мы пабудзем на полюсе?

— Абавязкова. Толькі з паўночнага цяпер злазіць ледзяная шапка. Там лета.

А сонца тым часам апускалася ніжэй. Яно было яшчэ высакавата, паводле зямнога разумення, над краявідам, а між тым пацямнела, змрок насоўваўся з усходу, непрывычна цёмны, нейкі чорны, аздоблены яркімі зоркамі-пацеркамі. Сонца тут не мела зямной сілы.

Віця паглядзеў на чорнае неба і перасмыкнуў плячамі:

— Не хацеў бы я начаваць тут адзін.

Бурмакоў успомніў, як заставаўся адзін на пустынным мёртвым Месяцы, і ўздыхнуў, нічога не адказаўшы.

Усю ноч яны прасядзелі, залезшы ва ўсюдыход і прыслухоўваючыся да начной цішыні. Мікрафоны, аднесеныя на дзесяткі метраў ад усюдыхода не ўлоўлівалі ніводнага шолыху. Экраны інфрачырвоных лака-тараў праз увесь час былі пустыя. Толькі недзе на досвітку Віцю зда-лося, што на адным з іх прамільгнуў цень. А можа гэта проста не вытрымалі вейкі і самкнуліся на імгненне? Марсіянская ноч была такая ж маўклівая, як і дзень.

Узышло сонца. Трэба было вяртацца на карабель, так і не знайшоўшы нічога новага.

Павел сустрэў іх радасна. Яму не цярпелася. Цяпер была яго чарга ляцець на Марс.

V

Яны падаліся яшчэ амаль на тысячу кіламетраў на поўнач. Пакуль рабілі пасадку, ні Паўлу, ні Віцю не было часу зірнуць у ілюмінатары, а як зірнулі, то аж закрычалі абодва ад здзіўлення. Ззаду ракеты было сапраўднае возера. Сонца свяціла, і вада мела зеленаваты колер, толькі самыя грабеньчыкі хваль былі пеніста-белыя. А ўздоўж возера на беразе, як на Зямлі, звісаючы да вады, паволі пагойдваліся голыя галінкі хмызняку.

Павел доўга не мог адчыніць люк, каб выбрацца з ракеты. А выбраўшыся, ён сажнёвымі крокамі паімчаўся да возера, не адгукваючыся

на Віцэвы воклічы. Віця з дакорам паглядзеў яму ўслед і, стрымліваючы сваё нецярпенне, спачатку вывеў усюдыход, а потым зачыніў выхадны лок ракеты. На ўсюдыходзе ён апынуўся на беразе амаль разам з Паўлам.

— Сюды, хадзі сюды,— Павел махаў Віцю рукой.

Ля берага возера было неглыбокае, празрыстае і нагадвала зямное. Толькі ніводнай травінкі не расло тут. Галінкі хмызняку, голыя і доўгія, здавалася, былі прынесены аднекуль з іншага месца і наўмысля ўторкнуты ў пясок, каб хоць нечым упрыгожыць панылы бераг. Павел паспрабаваў выцягнуць адну галінку. Тузануў раз, другі. Яна не паддавалася. Тады Віця прысеў на кукішкі і пачаў асцярожна разграбаць пясок. Карэнні былі даволі глыбока. Там, мусіць, глеба была вільготная, бо мела больш цёмны колер.

— Пэўна нейкія спажывныя рэчывы надалі ёй такую афарбоўку,— сказаў Павел, пацёршы ў руках камячок глебы.— Пакінь, Віця, мы набярэм яе, калі будзем вяртацца, а цяпер пойдзем у ваду.

Віця ўвагнаў у пясок жалезную палку, а канец капронавага троса, які быў намотаны на ёй, прычапіў да Паўлавага пояса. Павел незадаволенна чмыхнуў. Навошта трос, калі дно возера гладкае і цвёрдае, як гранітная ўзбярэжная Масквы-ракі. Ён праверыў ужо гэта, як толькі прыбег сюды. Аднак калі Віцю так хочацца, хай сабе прывязваецца.

Яны ўвайшлі ў ваду: наперадзе Павел, пастукваючы перад сабой кійком, за ім — Віця. Дно паступова апускалася. Вада, якая спачатку даходзіла толькі да костачак, была ўжо да калень. Ісці рабілася цяжэй.

Акамянелае дно раптам скончылася, і Павел праваліўся ледзь не па горла. Вада вакол памутнела. Віця нацягнуў трос, памагаючы сябру выбрацца на цвёрдае месца.

Прайшло некалькі хвілін, пакуль асеў іл і вада стала па-ранейшаму чыстая і празрыстая.

— Вось дык штука,— збянтэжана сказаў Павел. — Самая звычайная багна. Патрымай мацней трос, я паплыву.

У час трэніровак яшчэ на Зямлі Павел вучыўся лазіць па скалах, скакаць з парашутам, падоўгу вісець уніз галавой, суткамі знаходзіўся ў стане бязважкасці. А вось падрыхтаваць яго да такой простае справы, як плаваць, апанатаваць у касмічны касцюм, нікому не прыйшло ў галаву. І шкада. Гэта Павел зразумеў, як толькі адштурхнуўся нагамі з дна. Касцюм на паверхні быў вельмі лёгкі, зручны, амаль не перашкаджаў хадзіць. А ў вадзе цягнуў уніз. Павел зрабіў яшчэ адну спробу паплыць, але зноў толькі замуціў ваду і, знясілены, падаўся назад.

— Можна на ўсюдыходзе паплывем? — параіў Віця.

— Не, трэба на лодцы, усюдыход замуціць ваду нават больш, чым я.

Прышлося вяртацца да ракеты, дзе была гумавае лодка. Пакуль напаўнялі паветрам лодку, сонца паднялося ў зеніт.

— Даволі гарача,— Павел зірнуў на Віцю і ўбачыў, што ў таго таксама на ілбе выступілі кропелькі поту.

Тэрмометр паказваў на сонцы плюс дваццаць градусаў. Цеплыня нібы размарыла прыроду. Над возерам дрыжэла мроіва. Карычневыя галінкі ніжэй схіляліся да вады. Але што гэта? Яны ўжо не былі голыя. Маленькія, вузенькія блакітна-зялёныя лісцікі на іх прагна цягнуліся да сонца.

Павел устанавіў мікраплёначны кінаапарат, які мог прасачыць усе змяненні ў раслінах. Настроіўшы лакатар, які павінен быў падаць сігнал, калі ў зоне яго агляду з'явіцца новы прадмет, яны селі ў лодку.

Віця асцярожна кіраваў, Павел, лежачы на карме, час ад часу браў пробы. Яны праплылі ўжо з кіламетр, а другога берага ўсё яшчэ не было відаць нават у бінокль.

Спыніліся. Пабраўшы кінаапараты, застылі на сваіх месцах. Не гаварылі адзін аднаму нічога, але кожны спадзяваўся, што вось зараз да лодкі падплыве якая-небудзь рыба ці, можа, іншая якая марсіянская істота.

Мінула больш за гадзіну. Сагрэты сонцам, Віця ледзь не задрамаў, спалохана матнуў галавой і... не паверыў вачам. Плыні, здаецца, не было, а іх аднесла далёка на поўдзень ад ракеты.

— Вяртаемся,— рашуча сказаў Павел. — На ўсюдыходзе адправімся на поўнач. Трэба даведацца, дзе пачынаецца гэта возера.

Вакол ракеты ўсё было па-ранейшаму. Толькі зноў здзівіў хмызнік. На яго галінках з'явіліся вострыя калючкі.

Павячэраўшы, Павел з Віцём селі ля ілюмінатара і дзяліліся ўражаннямі.

— Я ўпэўнены,— гаварыў Віця,— у возеры ёсць жыццё.

— А мяне вось што цікавіць. Адкуль на хмызніку калючкі? Ад каго абарона?

Яны гаварылі шмат і заснулі толькі на досвітку, так і не ўбачыўшы нічога незвычайнага.

Раніцай, пакуль Павел правяраў усюдыход, Віця рашыў зрабіць зарадку. Ён і ў палёце стараўся падтрымліваць сваю добрую спартыўную форму. Глеба была роўная і цвёрдая, і ён бег уздоўж берага, не гледзячы пад ногі. За ноч лісточкі на хмызніку падраслі, пацямнелі. Калі так пойдзе, думаў Віця, праз дзень-два з-за хмызніку ўжо не ўбачыш возера.

Раптам Віця, падвярнуўшы нагу, упаў на пясок. Падняўшыся, недаўменна агледзеўся і заўважыў ямку, у якую трапіла яго нага. Гэта было так незвычайна, што Віця нават памацаў пясок, які асыпаўся пад ягоным абцасам. Дагэтуль на пяску ён бачыў толькі свае сляды. Дык можа і гэта яго след ці Паўла Канстанцінавіча? Але тут жа ён заўважыў яшчэ адну ямку, потым яшчэ... Яны знаходзіліся адна за адной на аднолькавай адлегласці і вялі ад хмызніку ў возера.

— Павел Канстанцінавіч! Павел Канстанцінавіч!

Віця крычаў так нема, што Павел, кінуўшы ўсё, пабег да яго.

Сумнення не было. Гэтыя сляды пакінула нейкая істота.

— Яна ў возеры,— выказаў меркаванне Віця.

— А мо там? — Павел паказаў у працілеглы бок, на пяскі.

— Зрабіце злёпкі і фотаздымкі слядоў,— падказаў Бурмакоў, які слухаў іхнюю размову.

Павел з Віцём вызначылі, што істота ішла да возера. Але адкуль і чаго?

— У возеры мы нічога не заўважым. Накіруемся ў працілеглы бок, па слядах,— прыняў рашэнне Павел.

Праз некалькі хвілін усюдыход узяў кірунак на захад.

Мясцовасць неўзабаве пачала мяняцца. З'явіліся курганы. Мінулі некалькі паваротаў між крутых узгоркаў, і перад вачамі адкрылася даліна. Пасля аднастайнай голай пустыні яна здалася цудоўным куточком. Пасярэдзіне даліны павольна несла свае серабрыстыя хвалі шырокая спакойная рака, а паабал яе стаяў лес, дзе раслі нейкія здзіўныя дрэвы, падобныя да сасонак ці піхтаў. І нават трава, зусім як зямны асот, расла на невялічкіх лужках і палянках.

Зачараваныя нечаканай і незвычайнай карцінай, людзі доўга не маглі адвесці ад яе вачэй. Хай сабе такіх аазісаў сярод мёртвай марсіян-

скай пустыні мала. Але яны ёсць. І хто ведае, што за істоты знаходзяць тут прытулак.

Нарэшце ўсюдыход прыглушана завурчаў і папоўз уніз. На ўскрайку лесу яны зноў спыніліся. Дзіўнымі здаліся гэтыя лес і луг. Мікрафоны не ўлоўлівалі ні спеваў птушак, ні стракатання конікаў, у траве не было відаць кветак. Толькі грозны шум чуўся аднекуль з гушчару.

Не выпускаючы кінаапаратаў, Павел і Віця падаліся да лесу. Травасот блыталася пад нагамі, перашкаджала ісці. Яна была высокая і моцная, як шпагат.

Сярод дрэў травы паменшала. Тут рос папаратнік. Напакоўваючы сумку-гербарый, Павел незадаволена чмыхаў. Яму не падабалася гэтая расліннасць, якая была ўласціва старажытным геалагічным эпохам Зямлі.

— Якая розніца? — Віця не разумеў, чаго незадаволены Павел.

— Ёсць, — адказаў Павел. — Паводле дакладных звестак, Марс старэйшы за нашу планету. Таму ён даўно павінен быў прайсці гэтую фазу развіцця.

Людзі доўга блукалі па марсіянскім лесе, потым выйшлі да ракі, але так і не сустрэлі нідзе ніводнай жывой істоты.

Бераг і дно ракі былі такія ж цвёрдыя, як і азёрныя.

— Тут, відаць, не абышлося без муляроў, — сказаў Віця.

— Міжволі ўспомніш нашы гіпотэзы аб штучным паходжанні марсіянскіх каналаў, — згадзіўся Павел. — Але ж часам бачыш, што лепшага майстра за самую прыроду не знойдзеш. Хіба мала доказаў гэтаму мы сустракалі на Зямлі?

— То Зямля. А тут усё іншае.

Гэта было правільна. Павел разумеў, што яны не змогуць растлумачыць усе гэтыя з'явы. Гэта зробіць спецыяльныя экспедыцыі, якія правядуць вялікія даследаванні. Ён так і сказаў Віцю:

— Наша задача рэгістраваць факты. І чым больш іх набярэм, тым лягчэй будзе тым, хто прыйдзе пасля нас.

А час не стаяў на месцы. Набліжалася ноч, і трэба было спяшацца да ракеты.

Яны не адразу знайшлі свой усюдыход. Арыентыры тут былі непрывычныя.

Ад'язджалі з такім пачуццём, быццам нейкую важную і патрэбную справу пакінулі недаробленай.

Сцямнела хутка. Ніводзін з двух марсіянскіх месяцаў не паспеў яшчэ ўзняцца над даляглядам. Яркія пражэктары-фары ўсюдыхода выхоплівалі з цемры лагчыны і пагоркі.

— Там, на Зямлі, людзі ўяўлялі сабе, як прыляцяць на Марс, убачаць яго фантастычныя пейзажы, ахутаныя халодным серабрыстым бляскам зорак або нейкага загадкавага выпраменьвання. А тут глядзіш на гэтыя ўзгоркі і здаецца, што ты дзе-небудзь у раёне Паволжа. Такі ж курганісты стэп і нічога таямнічага... — Павел змоўк на паўслове. Уперадзе, крыху лявей іх накірунку, прамень пражэктара слізгануў па нечым чорным і бліскучым.

Павел рэзка павярнуў машыну і прыбавіў газ. Але ўперадзе было пуста. Да болю ў вачах углядаючыся ў дарогу, Павел веў усюдыход, стараючыся не прапусціць тое месца. Праз хвіліну на пяску ў святле фар зацямнелі знаёмыя ямкі.

— Я даганю, — крыкнуў Віця, хапаючы стрэльбу.

— Сядзі, — загадаў Павел. — Ты ведаеш, хто гэта?

— Але ж і вы не ведаеце.

— Вось таму мы і не маем права страляць, нават абараняючыся. Стрэльба — гэта на крайні выпадак. Мы з табой тут не проста Гушча і Асадчы, мы прадстаўнікі людзей і па нашых паводзінах марсіяне, калі яны ёсць, будуць меркаваць аб чалавеку Зямлі. Разумееш?

Той, каму належалі сляды, знік. Праімчаўшыся за ім кіламетраў з гяць, людзі вярнуліся.

— Эх, няўдача... — Віця быў у роспачы.

Павел засмяяўся:

— Наадварот, удача. Мы даведаліся, што тут ёсць жыццё. А гэта галоўнае!

VI

Бурмакоў вельмі абрадаваўся іх вяртання. Нават не распытваючы, ён узяўся распранаць Віцю, потым пачаў гатаваць вячэру. І толькі накарміўшы, выслухаў іх.

— Будзем яго шукаць, Сцяпан Васільевіч? — спытаў Віця.

— Марсіянніна? Будзем, абавязкова будзем. А ты, Віця, не стаіміся? Не? Ну, то заўтра зноў паляцім удвух.

За ілюмінатарам, у бясконцай цемры, за тысячы кіламетраў адсюль, праносіліся марсіянскія пустыні, кропкі вадаёмаў, рэшткі лясоў. Чужыя, пустыя, з нейкім загадкавым чорным марсіяннінам. А тут, на караблі, неонавыя плафоны выпраменьвалі роўнае святло, якое падала на людзей, мэблю, сцены з усіх бакоў, зусім не даючы ценю. Утульна і хітравата падміргвалі кантрольныя лямпачкі на пультах, мякка гулі рэле аўтаматычных лабараторый. І не трэба было хавацца ў скафандры, смактаць з трубка вадкую ежу. Можна было проста ўзяць шклянку і напіцца, адламаць і пажваць кавалак шакаладнага канцэнтрату, звычайнай лыжкай паесці баршчу з хларэлы, у якім плаваюць зорачкі тлушчу.

Павел перайшоў на мяккае крэсла, што стаяла ля сцяны, і з асадавай адкінуўся на спінку. Ён стаіміся за гэтыя два дні. Павел стараўся цяпер зразумець, пра што гавораць акадэмік з Віцем, і не мог: улаўліваў толькі асобныя словы. Марс. З Зямлі ён здаецца чырвоным пятакком. Зямля... Міжволі Павел зірнуў на гадзіннік, што адзначаў маскоўскі час. У Мінску была раніца. Павел заплюшчыў вочы і ўбачыў знаёмую вуліцу, трэці пад'езд дзесятага дома. Адчыніліся дзверы. Не, яшчэ раней пачуўся дробны перастук абцасікаў блакітных туфелек, абавязкова блакітных, бо Валя была модніца, а цяпер, у час касмічных палётаў, блакітны колер лічыўся ў жанчын самы модны. Ступіўшы на асфальт тратуара, Валя, як заўсёды, азірнулася. Гэта яна чакала яго, Паўла!

Павел уздыхнуў. Бурмакоў і Віця з трывогай паглядзелі на яго.

— Задумаўся, — вінавата сказаў Павел.

— ... касманаўты! — раптам захрыпеў дынамік прамой сувязі з Зямлёй, і ўжо выразна пачулася: — Надзвычайныя абставіны прымусілі выклікаць вас не па графіку.

Касманаўты пераглынуліся. Нечарговая перадача магла азначаць хутчэй за ўсё бяду.

— ... Нам удалося ўстанавіць, што Марс уваходзіць у густую метэарытную зону. Адсутнасць шчыльнай атмасферы вакол Марса стварае для вас сур'ёзную небяспеку. Метэарыты ў большасці сваёй дасягнуць паверхні планеты. Раім неадкладна пакінуць раён Марса. Пацвердзіце прыём.

Бурмакоў адразу ж напісаў адказ, перадаў яго ў машыну, якая павінна была закадзіраваць радыёсігнал і кароткімі імпульсамі праз пэўныя прамежкі часу пасылаць на Зямлю, пакуль прыёмныя станцыі не пацвердзяць, што паведамленне прынята.

— Зямля чакае, што мы скажам,— нейкім урачыстым голасам гаварыў Бурмакоў.— На касмічных караблях такая традыцыя: важныя рашэнні прымаюцца пасля абмеркавання. Першы пачынае маладзейшы. Давай, Віця. Хачу папярэдзіць, што калі хто з нас захоча, мы адразу ж вернемся на Зямлю. І нас ніхто не папракне. Мы зрабілі нямала.

— У нас ёсць яшчэ час,— Віця ўстаў.— Мы павінны яшчэ хоць раз пабыць на Марсе.

— Правільна,— Павел стаў побач з Віцём.

— Згодзен!— абняў іх Бурмакоў.— Але мне хочацца папярэдзіць. Гэта небяспечна.

— Нам не прывыкаць рызыкаваць,— адказаў Павел.— Астаемся.

VII

І зноў Марс паказаўся з нечаканага боку. На гэты раз Бурмакоў наткнуўся на горы. Пад ракетай паплылі дзікія вяршыні. Цясніны перасякалі іх уздоўж і ўпоперак, зверху да нізу.

— Глядзі, Віця,— паказаў Бурмакоў,— гэтыя горы на шмат мільёнаў гадоў старэйшыя за наш Урал.

Тут усё мела сваё вымярэнне, і Віця не здзівіўся лічбам, якія назваў акадэмік. Але горы не выклікалі ў яго захаплення. Скалістыя, бязлесыя... На іх, мусіць, няма нічога жывога, як і ў тых пясках, што засыпалі амаль усю паверхню Марса.

— Мне здаецца, што тут мы знойдзем тую істоту, якая ўцякла ад нас уночы.

— Чаму вы так упэўнены?— спытаўся Віця.— Яна жыве недзе ў лесе.

— Ні ў лесе, ні ў вадзе яе няма. Інакш, вы абавязкова яе ўбачылі б. Яна павінна хавацца ў пячорах.

Ракета апусцілася на даволі зручную пляцоўку, у самым цэнтры гор. Усюдыход быў дасканалы. Ён не меў ні колаў, ні гусеніц. У яго былі ногі,— шаснаццаць пар ног, якія неслі ўсюдыход плаўна, без штуршкоў па любым рэльефе. Электроннае кіраванне, злучанае з латарнай сістэмай, улоўлівала няроўнасці мясцовасці і давала каманду нагам. Усюдыход мог і бегаць, і хадзіць, і поўзаць, і нават пералазіць праз невысокія перашкоды. Але каб выкарыстаць усюдыход тут, не было чаго і думаць. Скалы і горы былі крутыя, стромкія. Узяўшы альпінісцкія прылады, людзі палезлі ў бліжэйшую цясніну. Ісці было лёгка, куды лягчэй, чым у гарах Каўказа ці Ала-Тау. Мускулатура зямлян дазваляла скакаць на пяць—шэсць метраў, калі на дарозе траплялася перашкода.

Гадзіны праз паўтары зрабілі прывал. Наўкола тырчэлі толькі скалы, моцныя, голыя, як шкілеты.

— Можа, вернемся?— прапанаваў Віця.

— Вернемся?— вочы ў Бурмакова загарэліся. Яму ўспомнілася першае падарожжа на Месяц, гады маладосці, надзей, адкрыццяў. Ён верыў, што і тут іх чакае многа цікавага. І гэту веру акадэмік хацеў перадаць Віцю.— Вернемся, канешне. Але раней пабудзем на той вяршыні. Бачыш?

Гара, на якую паказаў акадэмік, панавала над усімі.

Яны падышлі ўжо блізка да яе, як раптам задрыжэла паветра, нібыта пачаў работу магутны кампрэсар. Бурмакоў і Віця прыціснуліся да скалы. А горы ўжо раўлі, грукацелі, грывелі. Імгненне, і вялізны вогненны шар, пакінуўшы за сабой шырокую паласу, апісаў дугу і ўпаў на раўніне. Небывалай сілы выбух скалануў горы.

Праз хвіліну ўсё сціхла. А людзі яшчэ доўга ляжалі і глядзелі, як павольна гаслі рознакаляровыя агні на яшчэ больш пацямнелым фіялетавым небе.

— Што гэта?— спалохана прашаптаў Віця.

— Здаецца, першая ластаўка, метэарыт. Самы час уцякаць.— Бурмакоў з жалем паглядзеў у той бок, дзе ўзвышалася гара.

— Не будзем марудзіць,— падхапіўся Віця.— Ужо нямнога засталося. Не ўпадзе ж яшчэ адзін метэарыт менавіта сюды.

— Малайчына!— пахваліў яго Бурмакоў.

Па небе гулялі сполахі. Прыборы, што вызначалі радыёактыўнасць асяроддзя, трывожна гудзелі, і іх стрэлкі набліжаліся да чырвонай рыскі. Бурмакоў раз-пораз заклапочана паглядаў на індикатары і міжволі спяшаўся. Напэўна, яны трапілі ледзь не ў самы эпіцэнтр касмічнага атамнага выбуху, які толькі што адбыўся на іх вачах. Бурмакоў падумваў ужо, ці не лепей вярнуцца, калі радыяцыя пачала слабець... Касцюмы маглі пакуль абараніць людзей ад шкодных выпраменьванняў. А потым?

Зблізу гара не здавалася такой высокай. Да вяршыні заставалася метраў дваццаць, але з таго боку, адкуль яны прыйшлі, нельга было падступіцца. Каменны схіл быў гладкі, нібы адпаліраваны. Яны паволі пайшлі вакол гары. Бурмакоў узлез на невялічкі выступ, зірнуў туды, дзе ўпаў метэарыт. Там была агромністая яма.

— Вось, напэўна, такім быў Тунгускі метэарыт, пра які склалі столькі фантастычных тэорый,— задумліва сказаў акадэмік.— Вось яна— веліч прыроды, магутная і нязведаная сіла Сусвету. Ці не гэтыя ўспышкі мы часам бачым на Марсе з Зямлі?

Яны прастаялі колькі часу ў задуменні.

— Ну, пойдзем да ракеты,— сказаў Бурмакоў, а самога нібы нешта пацягнула далей. І паправіўшы зручны запlechны мяшок, ён не вытрымаў:— Толькі абыдзем яшчэ гару з таго боку, тут нямнога.

— Віця!...— закрычаў раптам акадэмік і з усяе сілы затрос хлопчыка за плечы.— Віця!..

Напалоханы Віця глядзеў то на Бурмакова, то на гару. На вяршыні гары стаяла нейкая металічная постаць.

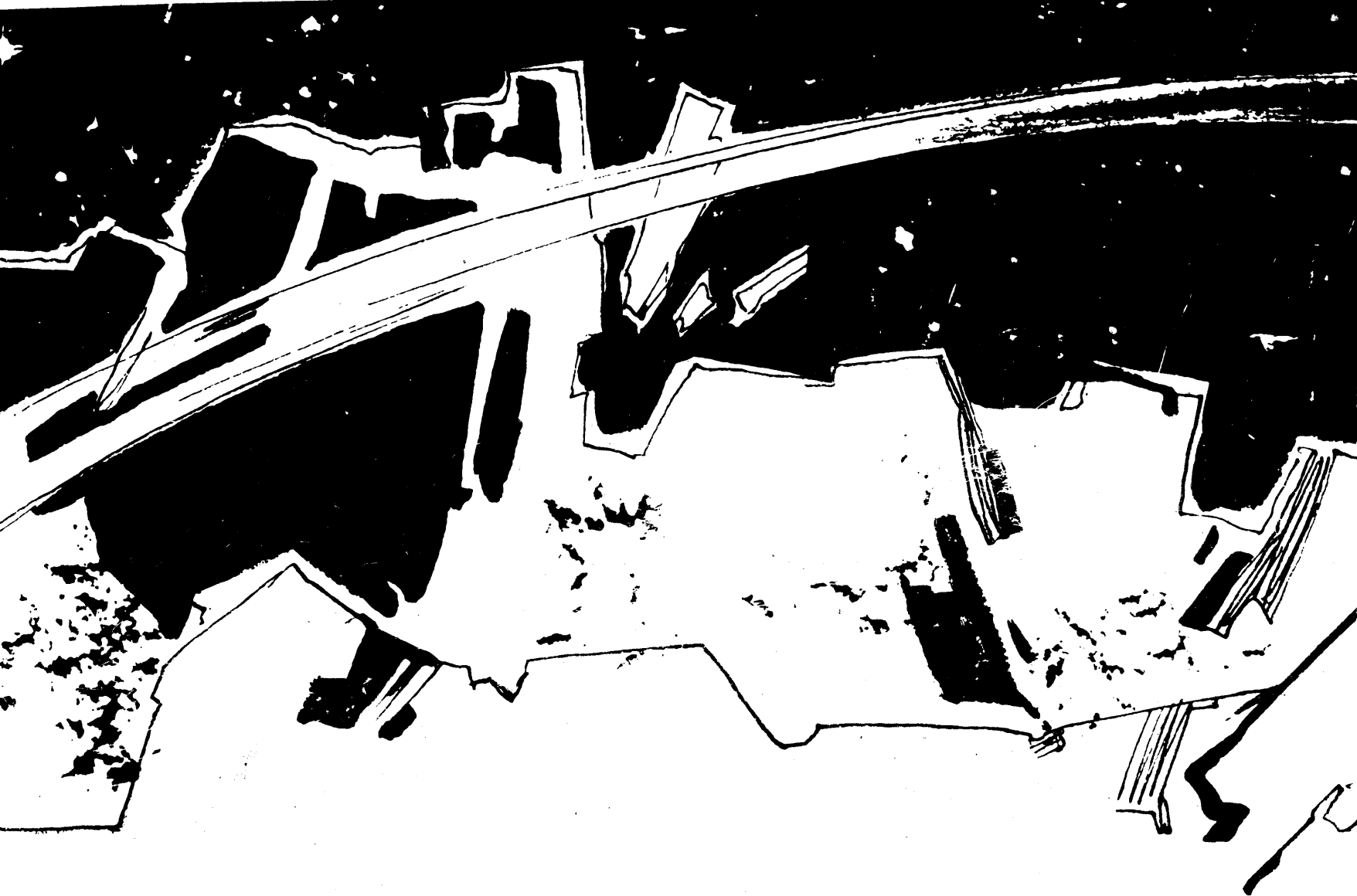
— Падобна на помнік,— сказаў Віця, прыцэліўшыся кінаапаратам.

— Каму? Чый?— штохвіліны зрываючыся, падаючы, Бурмакоў папоўз угору.

Гэта напэўна быў помнік. Але незвычайны, незразумелы. З блізкага светла-жоўтага пастамента, які канчаўся недзе глыбока ў каменным грунце, імкнулася ўвышыню ні то постаць, ні то дрэва з мноствам галінак і лісточкаў.

Нешта знаёмае раптам прамільгнула ў гэтай постаці, калі Бурмакоў, разгублены і збянтэжаны, абышоў яе. Галактыка! Так, гэта макет нашай Галактыкі. А вось яшчэ. Унізе на пліце з невядомага металу— схема сонечнай сістэмы. Толькі чаго ёй не хапае? Бурмакоў аж прыхіліўся да скалы, бо ў яго задрыжэлі ногі. На схеме было восем планет і два сонцы. Адно— наша, другое— на месцы Юпітэра.

Два сонцы— неверагодна, але, бадай, зразумела. Нездарма ж выказваюцца гіпотэзы, што на паверхні Юпітэра і да гэтага часу тэмпе-

ратура складае сотні тысяч градусаў, а ў яго бяздонных нетрах пад фантастычным ціскам у мільёны атмасфер адбываюцца ядзерныя працэсы. Гэта можа быць, бо Юпітэр астывае. Але, здаецца, у схеме нечага не хапае. Так, так. Першым ад Сонца ідзе Меркурый, потым Венера, вось Зямля, далей Марс, за ім Юпітэр... Не, паміж імі планета. Ага, гэта, напэўна, міфічны Фаэтон, а тут гарыць Юпітэр, там Сатурн у кальцы, Уран, Нептун. Дзевяць... Няўжо?..

— Віця! Пералічы ўсе планеты Сонечнай сістэмы! — закрычаў акадэмік.

Здзіўлены хлопчык назваў іх.

— А дзе Плутон? — задыхаючыся, перапытаў Бурмакоў.

— Пасля Нептуна.

— Няма, няма, кажу табе! — крычаў Бурмакоў, забыўшыся, што Віця не бачыць схемы і не разумее яго.

Напалоханы Віця папрасіў:

— Апусціце трос, я ўзлезу да вас.

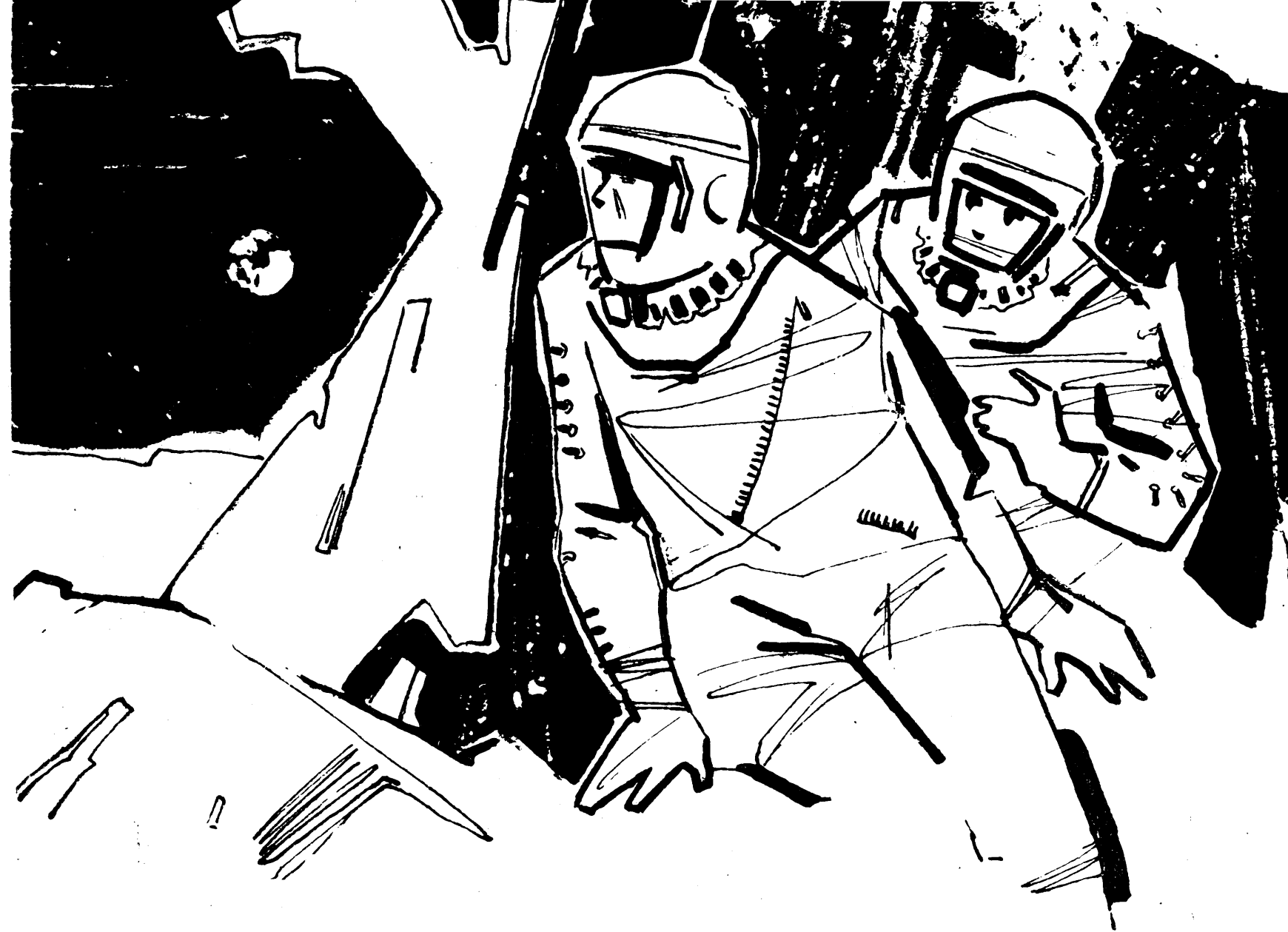
— Га?.. — зразумеў нарэшце Бурмакоў. — Давай хутчэй. А то, напэўна, думаеш, што з глузду з'ехаў стары. Ёсць ад чаго...

— Лю-юдзі? — прашаптаў, узлезшы, Віця. — Калі?

— Каб жа я ведаў! — Бурмакоў ужо адчуў у сабе здольнасць аналізаваць факты, глядзець на іх халоднымі вачыма даследчыка.

Тыя, хто ставіў помнік, улічылі ўсё, ці бадай што ўсё. Прайшло, напэўна, многа-многа часу, а ён стаяў, як сведчанне бязмежнай сілы розуму, пасылаючы нашчадкам вестку з далёкага мінулага. Ні час, ні іншыя нягоды не адолелі яго. Ён толькі глыбей урастаў у сваё каменнае ложа, робячыся больш устойлівым і магутным. З чаго ён зроблены? Бурмакову не ўдалося здабыць ніводнага кавалачка гэтага рэчыва.

— Самае крыўднае, Віця, што мы з табой не ведаем, калі быў па-

стаўлены помнік. Ясна толькі адно: пасля тых невядомых касманаўтаў сонечная сістэма перажыла адну з самых страшных трагедый. Ушчэнт разляцеўся Фаэтон.

— Зато паявіўся Плутон, — заўважыў Віця.

— Загадкава. Калі? Адкуль?

Гэтае пытанне не давала спакою Бурмакову і ў ракеце. Нават паспешлівыя ўцёкі ад Марса ў больш бяспечную касмічную прастору, якія не дазволілі знайсці адказ на столькі пытанняў, ён успрыняў без асаблівага адчаю. Адна думка завалодала ім, і ён павінен быў давесці яе да канца.

У гэты вечар радыёстанцыя «Набата» зрабіла нечарговую перадачу. На Зямлю было адпраўлена паведамленне з фотаздымкамі помніка.

Неўзабаве Зямля пацвердзіла, што сігналы прыняты, і прасіла чакаць паведамлення Касмічнага цэнтра.

«Набат» пры мінімальным паскарэнні пачаў апісваць цыклічную крывую вакол зададзенага пастаяннага пункту, не аддаляючыся і не набліжаючыся да Зямлі.

Прыборы лабараторыі метадычна паведамлялі вынікі аналізаў экспанатаў, дастаўленых з Марса. Былі выяўлены мікраарганізмы ў вадзе, устаноўлены састаў драўніны і спосабы харчавання дрэў і траў. Але касманаўты разумелі, што Марс для іх — пройдзены этап, і чакалі загаду Зямлі.

Загад прыйшоў на другія суткі, дакладней, праз 36 гадзін 17 хвілін 25 секунд, як зафіксавалі флегматычныя прыборы. Пры першых гуках Зямлі касманаўты ўсталі і стоячы выслухалі ўсю перадачу.

«Дарагія сябры! — звінеў дынамік ультракароткахвалевай атамнай радыёстанцыі. — Касмічны цэнтр віншуе вас з выдатна выкананай першай часткай задання. Ваша знаходка помніка, пастаўленага

невядомымі істотамі, адкрывае бязмежныя перспектывы. Амаль суткі ўсе астраномы нашай планеты вывучалі фотаздымак, прысланы вамі. Аднадушная думка — гэта макет нашай Галактыкі, такой, якой яна была прыкладна два мільёны гадоў таму назад. Такім чынам, іменна за гэты час загінуў Фэзтон і з'явіўся Плутон. Слухайце вашу задачу. Вы павінны неадкладна накіравацца на апошнюю планетную арбіту Сонечнай сістэмы, да Плутона, і паспрабаваць высветліць яго паходжанне. Майце на ўвазе, што новыя касмічныя караблі, зробленыя паводле праекта Бурмакова, у будучым календарным зямным годзе накіруюцца да Марса і прадоўжаць работу. Прывітанне вам ад вашых родных і блізкіх, ад усіх нас, ад усяго чалавецтва! Жадаем шчаслівага падарожжа і вяртання на Зямлю!»

Зноў, нібы яны толькі стартавалі з Зямлі, далёкі аркестр зайграў Гімн Савецкага Саюза.

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

I

Пяты дзень трывожна раўла сірэна. Бурмакоў уключыў глушыцель, але і прыглушанае выццё, здавалася, урывалася ва ўсе куткі карабля, ледзь не даводзячы людзей да вар'яцтва. А выключыць сірэну было нельга. «Набату» не ўдалося пазбегнуць сустрэчы з касмічнымі цэламі.

Пяты дзень не спынялася ні на хвіліну барацьба за жыццё карабля. Людзі выбіліся з сіл. Аўтаматычныя гарматы з атамным зарадам не паспявалі расстрэльваць метэарыты, што трапляліся на шляху «Набата». Малыя часцінкі, зараджаныя вялікай энергіяй за доўгі час вандравання ў космасе, бамбардыравалі корпус карабля, разбіваючыся аб яго і пакідаючы на ім свой след.

— Калі так і далей будзе, — нявесела пажартаваў Бурмакоў, — мы вернемся назад у рэшаце.

Жартуючы, ён не думаў, што гэта так недалёка ад праўды. Абшыўка карабля была прабіта, як шоўк іголкай. Пенапластыкавая ізаляцыя імгненна зацягвала адтуліны. Але адзін з буйных метэарытаў усё ж вывеў са строю левую дзюзу. Ва ўмовах палёту адрамантаваць яе было вельмі цяжка. Дзюзы, зробленыя з тугаплаўкіх металаў, не плавіліся нават пад вогненным струменем кіслароду, гарачыня якога дасягае больш за тры тысячы градусаў. Толькі полымя вадароднай плазмы магло даць патрэбную тэмпературу. Але часу, каб заняцца дзюзай, не хапала. Сірэна не пераставала раўсці, напамінаючы, што небяспека не мінула.

Апранутыя ў скафандры, касманаўты хадзілі ў сваім караблі, нібы па чужой планеце. Нават засынаючы на якую гадзіну, яны не скідалі шлемаў. Бурмакоў не дазваляў: катастрофа магла здарыцца кожную хвіліну.

Пачыналіся шостыя суткі амаль бесперапыннай вахты экіпажа. Прыборы паказалі, што ў навакольнай прасторы метэарытаў паменшала. І хоць сірэна па-ранейшаму не змаўкала, аднак ужо не выклікала былога раздражнення.

Павел, здаўшы дзяжурства ля пульты, пайшоў у бібліятэку. Абавязкі штурмана былі даручаны яму, і ён рашыў пракласці новы курс. Бо ад старога за гэтыя дні карабель значна адхіліўся. Мікрафіль-

маў з самымі апошнімі дадзенымі аб метэорных паясах вакол вялікіх планет на месцы не было. «От гэты Віцька, — з прыкрасцю падумаў Павел. — Запхнуў некуды. Трэба сказаць, каб ён навеў тут парадак». Павел нагнуўся да ніжняй паліцы, адкінуў на плечы шлем. Мікрафільмы былі тут. Павел зарадзіў іх у праекцыйны апарат. Без скафандра дыхалася лёгка. Павел зірнуў на дзверы, што вялі ў рубку да Бурмакова, сеў у крэсла насупраць экрана, так і не надзеўшы шлема. Ён націснуў кнопку праекцыйнага апарата і...

Страшэнны грукат аглушыў яго знянацку. Над галавой у столі цямнела дзірка. Трацячы прытомнасць, Павел пацягнуў за шнурок шлема...

Удар страшэннай сілы абрушыўся на карабель, адштурхнуўшы яго на многія кіламетры. Бурмакова кінула на сценку каюты, але ён адразу ж падхапіўся на ногі. Здарыўся той самы выпадак, калі пілоты-аўтаматы не маглі даць рады і патрабавалася рука чалавека, моцная і спрактыкаваная. Сцяўшы зубы да болю, Бурмакоў сеў да рычагоў кіравання.

— А дзе Павел Канстанцінавіч? — спытаўся Віця, які амаль не адчуў сутыкнення, бо сядзеў на мяккай канапе.

— У бібліятэ... — пачаў Бурмакоў і кінуўся да дзвярэй. Ён толькі цяпер уцяміў, што Павел павінен быў знаходзіцца там.

Дзверы не адчыняліся. Аўтаматычныя рэле пасля ўдару герметычна ізалявалі бібліятэку ад астатніх памяшканняў. Увайсці ў яе можна было цяпер толькі пры дапамозе аўтагеннага разака або пасля таго, як будзе залатана прабоіна і аўтаматы створаць там нармальныя атмасферныя ўмовы.

— Павел Канстанцінавіч! Павел! Павел! — закрычаў у мікрафон Бурмакоў.

Адказу не было.

Віця паспрабаваў пазваніць па ўнутраным тэлефоне. Бібліятэка маўчала. Не працавала і тэлевізійная ўстаноўка.

— Задача, — сказаў Бурмакоў. — Трэба залатаць прабоіну.

— А што з Паўлам Канстанцінавічам?

— Адно ведаю, здарылася бяда. Мы не можам узламаць дзверы, бо выйдуць са строю прыборы ў рубцы, і карабель загіне.

Глытаючы слёзы, Віця корпаўся ля тэлекамеры. Бурмакоў паглядзеў на яго, уздыхнуў і вярнуўся да рычагоў. Праца памагла хоць на імгненне забыць гора.

Марудна цягнуліся гадзіны. Калі перасталі выць сірэны, ніхто гэтага не заўважыў. Урэшце, што магло здарыцца больш страшнае? Новая сустрэча з метэарытам, астэроідам? Яны перасталі ўжо баяцца яе. Як там Павел? Гэта непакоеіла больш за ўсё.

— Раней, чым праз дзесяць гадзін, мы не зможам выбрацца з карабля, — Бурмакоў кінуў на стол аловак, якім пісаў заданне лічылнай машыне.

Дзесяць гадзін. Ён не сказаў, што гэта азначае. Але Віця ведаў і без яго. Яшчэ дзесяць гадзін Павел павінен знаходзіцца ў бібліятэцы, дзе пануе касмічны холад, абсалютны нуль, што ў долю секунды можа ператварыць жывога чалавека ў ільдзіну. Хлопчык яшчэ хутчэй запрацаваў пальцамі, мяняючы пашкодзаныя крышталікі.

Іх было шмат, тых крышталікаў, што павырываліся са сваіх гнёздаў. Толькі праз некаторы час злучэнні замкнуліся, прапускаючы ток.

— Ёсць, — коратка далажыў Віця, наводзячы тэлекамеру на сценку бібліятэкі.

Нябачныя праменні праніклі праз сталёвыя дзверы, забегалі па адсеку.

— Ён! — узрадаваўся Віця.

Павел нерухома ляжаў на падлозе, раскінуўшы рукі.

Да болю ў вачах углядаліся Бурмакоў і Віця ў экран, спадзеючыся заўважыць хоць якія-небудзь прыкметы жыцця на Паўлавым твары, і не заўважалі іх.

II

Каб раней хто сказаў Бурмакову, што ён зможа больш за шэсць сутак — сто пяцьдзесят гадзін — не спаць, ён не паверыў бы. Нават тады, лятаючы на Месяц, калі сам космас быў яму навіной, ён спаў. А цяпер вось гэтулькі часу на нагах, не прымаючы ніякіх штучных узбуджальнікаў. Віця той вунь глядзеў-глядзеў на экран тэлевізара і заснуў. Ён яшчэ малы, дарма, што галава разумная. Любыя нягоды ў пятнаццаць год лягчэй пераносіць, чым у сорак пяць. А ён цяпер пэўна не супакоіцца ўжо, калі з Паўлам што здарылася дрэннае. І больш за ўсё крыўдна, што не маеш права рызыкаваць караблём, лёсам экспедыцыі, што сябра за паўметра ад цябе, а ты павінен яшчэ чакаць, чакаць...

Што здарылася з Паўлам? Магло проста аглушыць чалавека... Скафандр на ім цэлы, а ў скафандры можна не адны суткі чакаць дапамогі нават у гэтым страшэнным холадзе. Трэба спяшацца на выручку.

Бурмакоў адняў рукі ад твару. Зялёная стрэлка індикатараў, што паказвала хуткасць «Набата», дрыжэла блізка ля нуля. Бурмакоў з жалем паглядзеў на схуднелага Віцю і дакрануўся да яго пляча:

— Уставай, Віця, будзем выходзіць.

Віця вінавата заміргаў вейкамі.

— Нічога, добра што адпачыў. Мне больш паможаш. Я пайду адзін. Ну-у, не крыўдуй. Карабель без людзей нельга пакідаць. А раптам што са мной здарыцца, хто выратуе? Хто верне «Набат» на Зямлю? Зразумеў?

Захапіўшы інструменты, металічны пластыр, каб заплавіць пра-

боіну, Бурмакоў накіраваўся ў пераходную дэзакамеру. Віця сачыў за ім па тэлеэкране, і яму здавалася, што Сцяпан Васільевіч занадта марудзіць. А той цяжкім крокам падышоў да вонкавага люка, адчыніў яго. Лябёдка закруцілася, спачатку павольна, потым усё хутчэй і хутчэй. Віця перавёў тэлекамеру. Бурмакоў быў ужо на корпусе і, сагнуўшыся, падбіраўся да прабоіны. Са спрытам прафесіянала-бляхара акадэмік пачаў латаць дзірку.

Нарэшце работа зроблена.

— Вяртаюся, — сказаў Бурмакоў, — сачы, Віця, за прыборамі.

Бурмакоў паспеў ужо вярнуцца, распрануцца, а дзверы ў бібліятэку не адчыняліся.

— Надзень скафандр, — загадаў Бурмакоў. — Будзем рэзаць замкі.

Павел ляжаў у ранейшай позе. Паветра ў бібліятэцы мела па-вышаную радыёактыўнасць, і таму аўтаматы не адчынялі дзверы. І вось, нарэшце... Зняты запоры.

Паўла перанеслі ў спальню, распранулі. Неўзабаве Павел апытомнеў. Траўма была не сур'ёзная, і праз два дні ён перастаў лічыць сябе хворым.

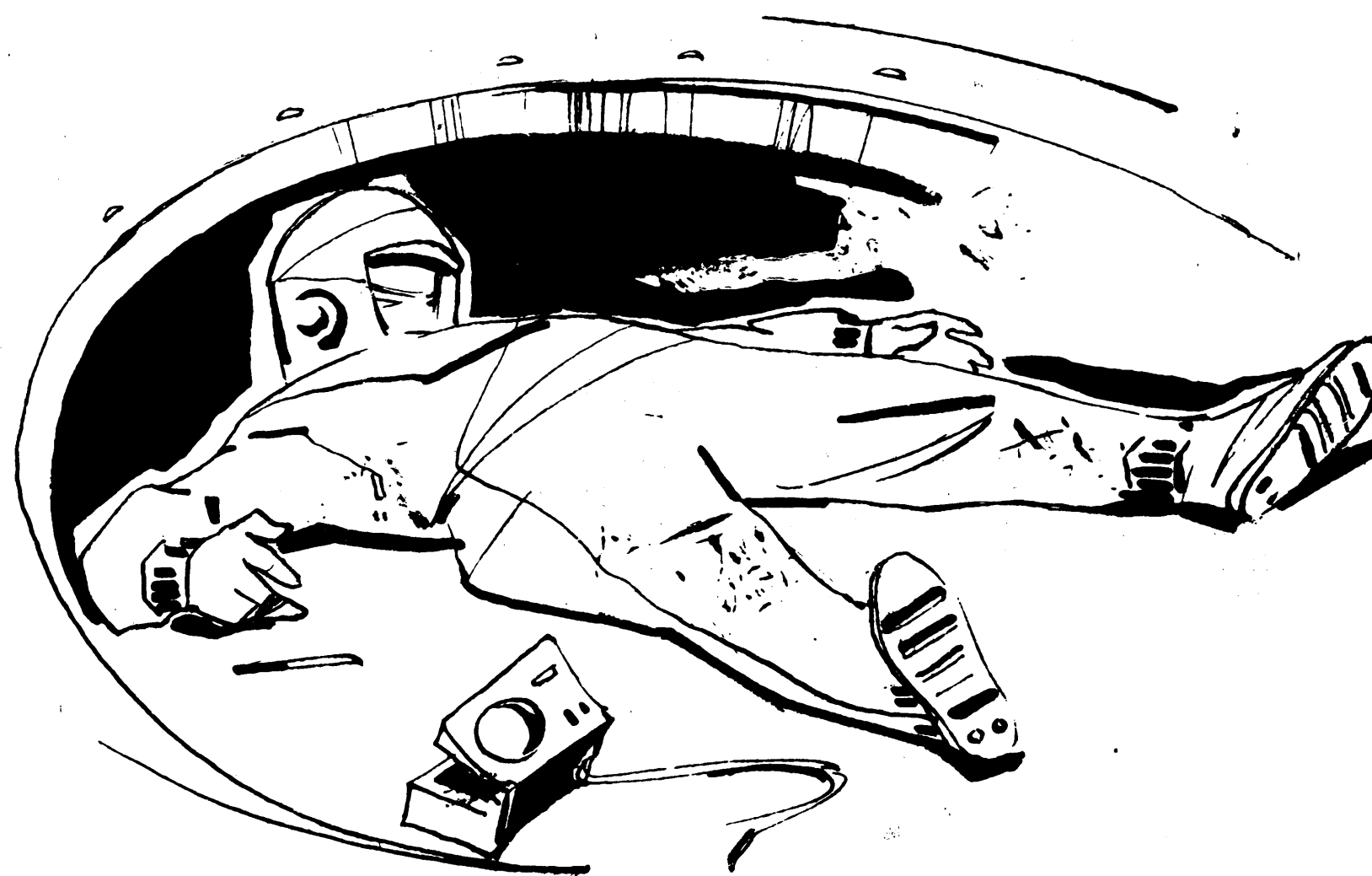
Прамая траса карабля была пракладзена так, што па дарозе да Плутона яны павінны былі прайсці на адлегласці каля мільёна кіламетраў ад уяўляемай паверхні Юпітэра. Павел папрасіў зрабіць «невялікі» абход у сорак мільёнаў кіламетраў, каб пабываць блізка ля Сатурна, але Бурмакоў катэгарычна забараніў.

— Досыць з мяне і тых метэарытаў, — адказаў ён, — адно сатурнава кальцо, напэўна, сабрала іх столькі, колькі ўсе астатнія планеты.

Павел згадзіўся.

«Набат» імчаўся з падвойным паскарэннем. Яго хуткасць кожную секунду павялічвалася і неўзабаве дасягнула астранамічнай лічбы — блізка мільёна кіламетраў у гадзіну. Упершыню за час палёту астранаўты адчулі, што такое працяглая перагрузка. Ад яе было цяжка дыхаць, рухацца, хацелася спаць. А вахты штодня рабіліся цікавейшыя.

Бліскучы дыск Юпітэра, што нагадваў спачатку размаляваную сервізную талерку, не змяшчаўся ўжо ў ілюмінатары. І чым больш ён рос, тым больш мяняўся ягоны шар. Аміякавая і метанавая атмасфера гіганцкай планеты, успыхваючы цьмяным полымем і патухаючы, пульсавала.

— Здалёк даволі бяскрыўдная і нават прыгожая планета,— глянуўшы ў тэлескоп, задумліва сказаў Бурмакоў.— Баюся, што мы блізка ад яе ідзем.

— Мільён кіламетраў. Гэта блізка?— здзівіўся Віця.

— Не забывай, што ў аб'ёме Юпітэра месціцца тысяча трыста зямных шароў. І хоць сярэдняя шчыльнасць яго раўняецца 1,34, ён мае вялікую сілу прыцягнення. Уяві сабе на імгненне, што чалавек у сваім звычайным касцюме ступіў на паверхню Юпітэра. Ведаеш, што з такім смельчаком здарыцца? Яго сплюшчыць, як блін. Вось які Юпітэр.

Апасенні Бурмакова мелі падставу. Не прайшло і двух дзён пасля гэтай размовы, як хуткасць карабля раптам пачала зніжацца. Рухавікі нібы працавалі на тармажэнне. Яшчэ праз дзень прыборы адзначылі адхіленне ад курса. Юпітэр, як кажуць, злаваўся. Ягонныя шчупальцы-пратуберанцы высоўваліся на дзесяткі тысяч кіламетраў, нібы цэлячыся ўхапіць карабель з дзёрзкімі людзьмі, якія асмеліліся завітаць у яго ўладанні. Потым гэтыя шчупальцы знікалі, пакідаючы воблачкі. Прыборы-пасткі, што бесперастанна аналізавалі склад касмічнага рэчыва, пачалі ўлоўліваць атрутныя сумесі, характэрныя для атмасферы Юпітэра.

Каб адолець гэтыя капрызы, прыйшлося пусціць атамныя рухавікі на самую поўную магутнасць. Становішча паступова пачало выпраўляцца, стрэлка, якая сачыла за паскарэннем, зрушыла з нуля. Астранаўты ўздыхнулі лягчэй, але раптам здарылася непрадбачанае: прарвала залатаны пластыр на дзюзе, прабітай метэарытам. «Набат» амаль страціў кіраванне і клаўся на арбіту-эліпсоід, якая з часам павінна была закончыцца недзе з другога боку Юпітэра якраз у цэнтры. Гэта за некалькі секунд вылічылі электронныя машыны.

— Колькі ў нас засталася часу?— Бурмакоў быў на дзіва спакойны.

Нескладаны разлік машыны зрабілі імгненна. Павел падаў камандзіру стужку.

— Ого! Цэлы тыдзень. Ну, скажам, шэсць, нават пяць дзён. За гэты час мы павінны адрамантаваць або замяніць дзюзу. Тады мы яшчэ здолеем паспрачацца з нашым сярдзітым богам.

— На хад дзюзу не заменіш, — усміхнуўся Павел.

— Але іншага выйсця няма.

— Ёсць, трэба зноў пакласці пластыр. На гэта спатрэбіцца менш часу. З усімі адключэннямі і ачысткамі — сорок-пяцьдзсят гадзін.

— А што гарантуе ад новага разрыву?

— У нас будзе ў запасе некалькі сутак, і мы можам не ўключаць адрамантаваную дзюзу на поўную магутнасць.

Бурмакоў згадзіўся не адразу. Тройчы задаваў ён работу машынам, пакуль прыняў рашэнне.

III

З дзённіка Віці Асадчага

31 сакавіка, паводле зямнога вылічэння. А ў нас пераблыталіся ўсе дні. Неяк не шанцуе нам пасля Марса. Прырода нібы помсціць, што мы зазірнулі ў адну з яе самых глыбокіх таямніц. Мы, канешне, даб'ёмся мэты, не адступім. Але бачу, як гэта цяжка. Быў паранены П. К. і напружана працаваў С. В. І калі, нарэшце, можна было б адпачыць —

новая бяда. Яна лягла на плечы С. В. і П. К., які — няхай не падманвае нас — і так не ачуняў яшчэ. Я стараюся памагаць чым магу, аднак мне мала што даручаюць. Дзівакі, прыдумваюць розныя прычыны, абы толькі зрабіць мне палёжку. Быццам я сапраўды такі ўжо малы. А прасябе не дбаюць. Я сёння наўмысля прагледзеў кінастужкі, зробленыя незадоўга да нашага вылету. І магу прама сказаць, што С. В. і П. К. выглядаюць цяпер на дзесяць гадоў старэй. А як яны схуднелі — проста скура ды косці. Каторую ноч ужо не спяць, асабліва С. В. Ды што зробіш. Становішча наша вельмі небяспечнае. Мы бадай ці вырвемся з абдымкаў Юпітэра. Мне пра гэта не гавораць, утойваюць, быццам я сам не разумею. Хай думаюць, што я нічога не ведаю, калі ім лягчэй ад гэтага.

Адрамантаваць пашкоджаную дзюзу амаль немагчыма. Вельмі ўжо зараджана ўсё навокал радыёактыўнымі часцінкамі, якія выпраменьвае другі рухавік. Нашы касцюмы, у якіх мы выходзілі на Марс, сказаў С. В., не надзейныя. С. В. і П. К., калі выходзяць цяпер на паверхню, апранаюць іншыя, спецыяльна зробленыя для такіх выхадаў. Вы паглядзелі б на іх у тых касцюмах. Сапраўдныя маларухомыя механічныя робы. У скафандрах не толькі працаваць, павярнуцца нязручна, не гаворачы ўжо аб тым, якіх намаганняў каштуе, напрыклад, падняць руку. Нашы спецыяльныя скафандры, зробленыя са свінцовых сплаваў, напэўна, лёгка, я іх не апранаў яшчэ. Але ў месцах злучэння, якія адпавядаюць суставам чалавека, яны так дакладна падагнаны, што адна частка нібы прыліпае да другой.

П. К. і С. В. зрабілі ўжо тры выходы на паверхню. Кожны раз яны вяртаюцца знясіленыя, маўклівыя. Пасядзяць нерухома гадзіну, другую, перакусяць і зноў за работу.

Ці паспеюць? Няўжо мы не вырвемся? Не, быць таго не можа. Я вельмі хачу жыць, я баюся згарэць або захлынуцца газамі. А колькі мы расказалі б, каб вярнуліся на Зямлю, пра Марс, пра Юпітэр.

Чаму мяне не бяруць з сабой на паверхню? У адзіноце не магу ні чытаць, ні глядзець кінафільмы, работа валіцца з рук. Як хочацца ўбачыць тату, маці.

3 красавіка. Крыху сорамна чытаць мінулы запіс. Хіба астатнім не было страшна? А яны не раскісалі, знайшлі ў сабе сілы, каб працаваць нават тады, калі раптам здалася, што ўсё гэта — марная трата сіл. У разлікі, напэўна, укралася памылка, або мы недакладна ведаем будову Юпітэра. «Набат» нечакана зноў пачаў адхіляцца ўбок ад той крывой, якую разлічылі электронныя машыны. Я бачыў, як пабалеў Павел Канстанцінавіч, якім упартым агнём загарэліся ягоныя вочы, як спахмурнеў Сцяпан Васільевіч, калі я паказаў ім карту нашага шляху. Яны не сталі нават адпачываць, а вярнуліся ў космас, поўны метанавай атруты. Яны ўвесь час працавалі і перамаглі! Вось гэта людзі!

Дзюза запрацавала трыццаць шэсць гадзін таму назад. Але ўсё роўна пра адпачынак не было чаго думаць. Мы знаходзіліся за паўмільёна кіламетраў ад Юпітэра, або ад таго, што называюць Юпітэрам. Бо, як сцвярджаюць прыборы, там, акрамя газаў, нічога няма. Аднак і тых газаў хапіла, каб трымаць нас на добрым ланцужку. Суткі працавалі дзюзы на поўную магутнасць, і за гэтыя суткі мы змаглі толькі павярнуць нос карабля ў бок ад Юпітэра. Потым пачалі рухацца — сантыметрамі, метрамі. Дрыжэлі нават перагародкі. Але мы вырваліся!

5 красавіка. Небяспека засталася ззаду. На шкле тэлескопа злосны Юпітэр, як і некалі, здаецца касматым клубком. Нас аддзяляюць ад яго ўжо мільёны кіламетраў, і гэта самае радаснае, што я магу запісаць.

Але няшчасці не мінаюць. Сёння раніцай С. В. сказаў нам:

— Гаручага для ядзерных рухавікоў засталася столькі, што яго хопіць або вярнуцца адсюль дамоў, або даляцець і зрабіць пасадку на Плуtone. Астатняе патрачана ў барацьбе з Юпітэрам. Што будзем рабіць?

Як і мінулы раз, рашаць павінен быў кожны самастойна, і рашэнне прымалася толькі аднагалосна. Я маўчаў, бо разумеў, што гаварыць можна толькі тады, калі цвёрда ў чым-небудзь упэўнен. Але мне вельмі хацелася, каб мае старэйшыя таварышы вынайшлі які-небудзь спосаб ляцець далей.

— Паліва знойдзем на Плуtone,—упэўнена сказаў П. К.— Будзем шукаць і знойдзем,—паўтарыў ён.— Можна нават паспрабаваць штучна падрыхтаваць ядзернае рэчыва. Што з таго, калі на гэта спатрэбіцца год — другі. У нас павінна хапіць запасаў ежы і кіслароду.

— Так,—прамовіў Бурмакоў і звярнуўся да мяне: — А ты, Віця, што думаеш?

— Згодзен з вамі! — адказаў я.

— Хітрун! — першы раз пасля Марса засмяўся Бурмакоў.— Хітрун. Значыць, не хочаш нікога з нас пакрыўдзіць? Ну што ж, сябры, ляцім далей, што б там ні здарылася!

IV

Суровы, нешматслоўны, як кожны, на чыю долю выпала нямала цяжкага, Бурмакоў быў тым не менш прываблівым чалавекам. Яго душэўная сіла выклікала ў Паўла і Віці жаданне быць падобнымі да свайго камандзіра. І напэўна таму замкнёнасць Бурмакова з часам перадалася і ім. Яны рэдка гаварылі пра асабістыя перажыванні, не ўспаміналі мінулае. Абодвум здавалася, што гэта будзе непрыемна Бурмакову, у асабістым жыцці якога было бадай што больш трагічнага, чым шчаслівага. Яны бераглі спакой камандзіра, не ведаючы, які душэўны боль прычыняюць яму гэтым. Заняты доўгія гады толькі навукай, ён не ўмеў гаварыць пра інтымнае, хоць, як і кожны чалавек, меў патрэбу ў такіх размовах.

І цяпер Бурмакоў з усёй сілы клапаціўся пра Паўла і Віцю, непакоіўся, калі не бачыў на іх тварах усмешкі, сумаваў, калі сумавалі яны, гатоў быў весяліцца, калі было весела ім. Ён быў шчаслівы, калі выпадаў не заняты працай час, калі можна было ўсім разам пасядзець у бібліятэцы, паглядзець кінафільм, паслухаць канцэрт, пачытаць.

Пасля напружаных дзён касманаўты цяпер збіраліся часцей. Хацелася адпачыць, а можа, проста гэта была туга па Зямлі. Яны ляцелі наперад і думалі аб тым часе, калі вернуцца дадому. Ці хутка будзе гэта?

У той вечар яны, як звычайна, сядзелі ў бібліятэцы. На кінаэкране дэманстраваўся канцэрт. І, відаць, у гэты момант не аднаму Віцю ўспомнілася Радзіма. Ён не вытрымаў і сказаў пра гэта.

Бурмакоў перавёў на экран адлюстраванне той часткі неба, дзе знаходзілася Зямля. Маленькая блакітная зорачка, да якой імкнуліся іх думы, нічым не адрознівалася ад іншых зорак. Людзі моўчкі глядзелі на экран, і кожны за гэтай далёкай бліскучай зорачкай бачыў нешта сваё, дарагое і незабыўнае.

Віця адчуў сябе вінаватым, што ў яго таварышаў сапсаваўся настрой, і папрасіў:

— Цікава было б зірнуць на Плутона.

Бурмакоў шчоўкнуў кнопкамі. Экран хліпнуў і засвяціўся новым

кутком Сусвету. Няяркі, невялікі Плутона паказаўся з далёкага зоркавага россыпу.

— Ён амаль з намі побач,—сказаў Бурмакоў.

— Няўжо ён новы ў Сонечнай сістэме? — спытаўся Віця, радуючыся, што і Павел і Бурмакоў раптам ажывіліся.

— Гэта табе лепш Павел Канстанцінавіч раскажа, я і сам не надта разбіраюся ў такіх астранамічных таямніцах.

— Сцяпан Васільевіч,—шчыра сказаў Павел.— Мы ж па ваших падручніках вучыліся і нічога асабліва новага я не скажу. У канцы мінулага стагоддзя самай далёкай, апошняй планетай у сонечнай сістэме лічыўся Нептун. Аднак ужо тады астраномы заўважылі, што тэарэтычная арбіта яго не адпавядае сапраўднай. Прыйшлі да вываду, што на Нептун дзейнічае нейкая іншая, невядомая планета. Але якая? І дзе яна? Да гэтага часу матэматыкі ўмелі, ведаючы арбіту і масу планеты, вызначыць тыя ўздзеянні, якія яна можа рабіць на суседнія. У гэтым жа выпадку трэба было рашаць задачу з адваротнай умовай. Пошукі пачаліся ў 1878 годзе. Астраномы назіралі ў тэлескопы, матэматыкі рабілі разлікі, стараючыся адгадаць магчымую арбіту невядомага нябеснага цела.

— Але міналі доўгія гады,—Павел перавёў тэлескоп на Нептун,— а гэтая планета па-ранейшаму заставалася крайняй з вядомых чалавеку планет Сонечнай сістэмы. Толькі ў 1930 годзе на фотаздымках месца, якое вылічылі матэматыкі, была заўважана невядомая зорка. Неўзабаве пацвердзілася, што адкрыта новая планета. Яе назвалі Плутона — па традыцыі далі імя міфічнага бога. Некалькі дзесяцігоддзяў прайшло з таго часу, а людзі вельмі мала ведаюць пра гэтую планету, да якой мы цяпер набліжаемся. У 1950 годзе было праведзена вымярэнне дыяметра Плутона. Ён складае 0,46 зямнога дыяметра, або 5870 кіламетраў. Такім чынам, Плутона — невялікая планета. Ён крыху большы за Меркуры і меншы за Марс. Тым больш дзіўна, што, паводле вылічэння, яго маса роўна зямной. Гэта значыць, што сярэдняя шчыльнасць Плутона надзвычай высокая — каля 50 грамаў на кубічны сантыметр, а гэта ў шэсць разоў шчыльней за жалеза.

— Праўда, нашы звесткі аб Плуtone даволі прыблізныя,—Павел памаўчаў, пільна ўглядаючыся ў экран тэлескопа, на якім зноў блішчэў Плутона.— Мы ведаем, што ён знаходзіцца на сярэдняй адлегласці ад Сонца, роўнай сарака астранамічным адзінкам, або шасці мільярдам кіламетраў. Гэта апошняя арбіта планет Сонечнай сістэмы. Бляск Плутона мяняецца, што можна растлумачыць вярчэннем яго вакол восі. Суткі на ім па сваёй працягласці роўны 6 зямным дням 9 гадзінам 21 мінуце і 30 секундам. Гэта так званыя аб'ектыўныя дадзеныя. Аналіз іх паказвае, што Плутона не падобен на астатнія вялікія планеты Сонечнай сістэмы. Па-першае, плоскасць яго арбіты нахілена да плоскасцей арбіт іншых планет пад вялікім вуглом — 17 градусаў, а гэта не ўласціва ўсім іншым планетам Сонечнай сістэмы. Па-другое, суткі на планетах-гігантах роўны 10—15 гадзінам, а на Плуtone, як я гаварыў ужо, яны ў многа разоў большыя. У Плутона вялікая маса. Ён складаецца з надзвычай шчыльнага рэчыва, таму, магчыма, нам будзе там цяжэй хадзіць. Але не гэта галоўнае. Першае, што мы зробім, апусціўшыся на Плутона,—гэта паглядзім на ягонае неба. Яно павінна выглядаць аднастайнай чорнай безданню, усеянай зоркамі. Сузор'і там такія ж, як і на Зямлі. Сонца здаецца яркай зоркай. Яно дае Плутому цяпла ў дзве з паловай тысячы разоў менш, чым Зямлі, і тым не менш асвятляе яго паверхню ў дзвесце разоў больш моцна, чым Зямлю поўны Месяц. Без тэлескопа мы ўбачым адтуль яшчэ толькі надзвычай яркі Нептун, а так-

сама Сатурн, Уран і, магчыма, Юпітэр. Атмасферы на Плуtone, відавочна, няма, ва ўсякім выпадку, калі і ёсць, то яна павінна быць у дзесяць разоў радзейшая, чым на Зямлі.

— Ну і карціну вы намалявалі, Павел Канстанцінавіч, — усміхнуўся Бурмакоў. — Чаго добрага, захацаца назад павярнуць.

— Ага, — уздыхнуў Віця, — вельмі сумна. Адна толькі надзея, што мы зноў, як і з Марсам, памыляемся.

У караблі было цёпла, па-хатняму ўтульна. І толькі зеленаваты экран, да якога Бурмакоў падключыў электронны тэлескоп, напамінаў пра бясконцую бездань, што праглынула маленькі карабель.

V

Мінула некалькі месяцаў. Жыццё людзей на караблі цякло павольна, без прыгод і здарэнняў. Космас нібы злітаваўся і пасля тых выпрабаванняў прызнаў за людзьмі права паглыбіцца ў яго нетры. Нарэшце прыйшоў момант тармажэння. Аўтаматы працавалі дакладна. Бурмакоў і Павел амаль зусім не кантралявалі іх і самі гадзінамі не адрываўся ад тэлескопа. Але не Плутон быў аб'ектам іх назіранняў. Яны ў акулярах тэлескопа, а Віця на картах галоўнай лічыльнай машыны шукалі пазаплутонавую планету. Не верылася, не хацелася верыць, што яе няма. Яна павінна была быць. Інакш...

— Інакш пасадка на Плуtone амаль немагчыма. Яго прыцягненне будзе такое ж небяспечнае, як і каля Юпітэра. «Набат» або разаб'ецца, або, калі мы здолеем нейтралізаваць прыцягненне ў час пасадкі, яно не выпусціць нас пасля са свайго палону.

— Але тады, Сцяпан Васільевіч, — Павел усхвалявана крутнуў ручку, нацэльваючы тэлескоп на Плутон, — напрошваецца неверагодная думка...

— Я веру таму помніку, — узняў галаву Бурмакоў. — Плутон чужы ў нашай Сонечнай сістэме.

Слова было сказана. Вывад напрошваўся даўно, але ні Павел, ні Бурмакоў не адважваліся раней зрабіць яго. Віця няўцямна пазіраў на вучоных.

— Так, Віця, хутчэй за ўсё чужы, — растлумачыў яму Бурмакоў.

— З іншай сістэмы?!

— Магчыма.

— Раскажыце больш падрабязна, Сцяпан Васільевіч, — папрасіў Віця.

— Баюся. Баюся расчаравацца. Помніш, у пачатку нашага падарожжа я сцвярджаў, што Марс населены разумнымі істотамі. А мы іх не знайшлі.

— Але мы і цяпер не ўпэўнены, што іх няма, — сказаў Павел. — Мы бачылі сляды.

— Я хацеў бы ўбачыць не сляды...

— Значыць, вы думаеце, што на Плуtone існуе жыццё? — па-свойму зразумеў Віця Бурмакова.

— Што можа існаваць на мёртвай планеце ў мёртвай прасторы? — сумна адказаў той. — Будзе ўдачай, калі мы толькі зразумеем яе паходжанне.

— А раптам? — узгарэўся Павел. — Што б вы ні даказвалі, а я хачу верыць. Вы кажаце, што Плутон чужы ў нас. Дык вось. Людзі далёкай Галактыкі рашылі адправіцца ў падарожжа. Іх навука зрабілася такой дасканалай, што ім не трэба будаваць касмічных ракет. Яны накірава-

ліся ў Сусвет на сваёй планеце. Такім чынам, Плутон апынуўся ў Сонечнай сістэме.

— Чым вы растлумачыце, што яны спыніліся так далёка ад нас?

Гіпотэза-жарт нечым захапіла Бурмакова. Ён дакончыў за Паўла:

— Жыхары Плутона жывуць у іншым вымярэнні часу. Тое, што нам уяўляецца стагоддзем, у іх — секунды або хвіліны. Таму ім зусім не надакучыла жыць у правінцыяльнай вобласці Сонечнай сістэмы. Яны прыглядаюцца пакуль што.

— А які ў іх грамадскі лад, Павел Канстанцінавіч? — спытаў раптам Віця.

— Не ведаю. Але мабыць яны жывуць у надзвычай высока арганізаваным грамадстве.

— Я думаю, у іх — камунізм! — безапеляцыйна сказаў Віця. — Як у нас. Толькі даўно пабудаваны, і па суседству няма імперыялістаў. Вось здорава! Праўда, Сцяпан Васільевіч?

— Летуценнікі! А раптам Плутон — гэта асколак Фаэтона? — паківаў галавой Бурмакоў. Мары моладзі ўзрушылі яго. Але яму не хацелася, каб таварышы гэта заўважылі. Ён прызнаваў толькі мары, якія абапіраліся на пэўны навуковы вывад.

Доўга ён пасля яшчэ ляжаў без сну, прыслухоўваючыся да роўнага дыхання Віці, які спаў побач. Трэці ложка быў пусты: Павел нёс вахту. Віця з Паўлам сёння растрывожылі ягоныя думкі.

Сустрэць чалавека іншай цывілізацыі... Ён гэтаму прысвяціў сваё жыццё. Няўжо надзея так і застанецца надзеяй, няўжо гэта зробіць не ён, няўжо адкрыць населеныя планеты суджана каму іншаму? Крыўдна. Але ж ён і так многа зрабіў, чаго ж яму яшчэ не хапае? Сустрэчы? Але ж нельга, каб усё даставалася аднаму. Яму нечага наракаць на лёс. А тая сустрэча на Марсе? Той помнік — гэта ж сведчанне Розуму, чужога, незямнога, аднак, блізкага чалавеку. Як ён не падумаў пра гэта раней? Можна, ён стаяў ля вытокаў сустрэчы з тымі, хто пакінуў свае незразумелыя сляды не толькі на Марсе, але і на Зямлі?

Думкі ішлі далей. Бурмакоў забыў, што нядаўна назваў сваіх маладых спадарожнікаў летуценнікамі. Ён сам цяпер аддаўся нястрымнаму палёту фантазіі. Ён бачыў цудоўную планету, залітую яркім сонечным святлом, дзівосныя гарады з шырокімі вуліцамі і шматпавярховымі дарогамі, поўнымі машын, вялікія зялёныя лясы, населеныя цудоўнымі звярамі, птушкамі. А над усім гэтым хараством панавалі чалавек — падобны і не падобны да зямнога: магутны, вольны, разумны. Ён падпарадкаваў сабе сілы прыроды, ён пранік у космас. Яго пасланцы пакінулі пасля сябе скульптуру Галактыкі на Марсе, Баальбекскую веранду на Зямлі...

Не, у такім стане Бурмакоў заснуць не мог. Ён устаў, паправіў коўдру на Віцевым ложку, хоць было цёпла, і ўключыў тэлескоп.

У тэлескопе попелым святлом свяцілася шэрая маса Плутона. І Бурмакоў раптам адчуў, што яму хочацца паверыць у Віцеў і Паўлаў жарт.

VI

— Усё! — Бурмакоў выпусціў з рук штурвал і разняў белыя ад напружання пальцы.

Надрыўны гул ядзерных рухавікоў, які прэнікаў нават скрозь шматслойную гукаізаляцыйную абшыўку карабельнага корпуса, аціх, пакінуўшы ў вушах несціханы звон.

— Плутон ля нашых ног! — узрадаваўся Бурмакоў.

Віця падхапіўся, каб падбегчы да выхаду. Зрабіў адзін крок і, нібы наткнуўшыся на нябачную перашкоду, упаў на падлогу. Павел ледзь паспеў перахапіць яго. Хлопчык разгублена зірнуў сабе пад ногі.

— Гасцінны Плутон, — працягваў тым жа тонам Бурмакоў, — хоча напамінь людзям, што яны забыліся на прыцягненне. Як дакладваюць прыборы, яно тут у два разы большае, чым на нашай роднай планеце. А калі ўлічыць, што мы за час палёту адвыклі наогул, каб нас абмяжоўвалі сілы гравітацыі, то на першым часе давядзецца цяжка. Добра яшчэ, што прыцягненне аказалася меншым, чым мы чакалі.

Сутулячыся, аднак без намагання, Бурмакоў падышоў да акна. Побач сталі, цяжка дыхаючы, Віця і Павел. «Набат» апусціўся на невялікую пляцоўку, што прымасцілася сярод скал. Яны грукасціліся злева, справа, спераду, ззаду, хаваючыся за бліжэйшымі краявідамі.

— Э-ге, — сцяў губы Павел, — усюдыход можна было пакінуць на Марсе або пераплавіць у дзюзах.

— Ёсць ракета, — падказаў Віця.

— І няма паліва, — дакончыў Бурмакоў.

— Зусім? — здзівіўся Віця, пазіраючы то на Паўла, то на Бурмакова. — А як жа мы?

Павел адварнуўся да пульты, нібы яго раптам зацікавілі паказанні манометра ўнутранага ціску...

— Засталося мала. Толькі на нашы ўнутраныя патрэбы — ацяпленне, асвятленне, прыгатаванне ежы, рэгенерацыю паветра, вады... — ён націснуў клавiшы лічыльнай машыны і выцягнуў карту-адказ. — Яго нам хопіць на паўгода.

— Планета з такой шчыльнай матэрыяй дасць нам паліва значна раней, — сказаў Павел.

— І тады мы знойдзем месца, дзе спатрэбіцца ўсюдыход! — Бурмакоў быў сур'ёзны, але ўпэўнены, і гэтая ўпэўненасць надавала бадзёрасці астатнім.

Віця запытаў:

— Калі мы зможам выйсці?

— Думаю, праз гадзіну, не раней. Трэба зрабіць аналізы. Так, Сцяпан Васільевіч? — звярнуўся Павел да Бурмакова.

— Выйдзем, калі ўмовы будуць спрыяльныя, — пацвердзіў Бурмакоў. — Але ўжо цяпер мы можам з поўнай упэўненасцю сказаць, што чацвёртая са знешніх планет не падобна на сваіх братоў. Калі тыя складаюцца галоўным чынам з газаў, то Плутон, як і планеты «зямной групы», утварыўся, відаць, з камяністага, шчыльнага рэчыва.

Прыборы нічога небяспечнага не паказалі. Навокал карабля была беспаветраная прастора са звычайнай касмічнай колькасцю радыёактыўных часцінак, ад уздзеяння якіх людзей надзейна маглі ахоўваць скафандры. А страшэнны холад — мінус дзвесце дваццаць градусаў — быў ім не навіной. З ім яны ўжо сустракаліся раней.

Бы сярэдневяковыя рыцары ў кальчугах і шчытах, яны накіраваліся да выхаду. Бурмакоў штурхнуў накрыўку люка. Яна ўздрыгнула, але не падалася. Бурмакоў націснуў плячом, чырванеючы ад натугі. Накрыўка раптам адскочыла, адкрываючы выхад. Бурмакоў ледзь не паляцеў у люк. Зірнуўшы ўніз, паведаміў:

— Метры чатыры да паверхні. Асцярожна трэба.

— Сцяпан Васільевіч, — сказаў Павел, — тут першы пайду я.

— Добра. Пойдзем разам. Віця застанецца ля карабля. Не крывіся, Віця. Можаш крыху пахадзіць, але далёка не адыходзь. Мы яшчэ не ведаем, што нас тут чакае.

— Значыць, верыце ў нашы фантазіі хоць крышку? — ажывіўся Віця.

— Цяпер ужо не. Але табе трэба прывыкнуць да вялікай вагі.

Віця паслухаўся і моўчкі сачыў, як, з цяжкасцю адрываючы ногі, шаркаючы і пылячы, Бурмакоў і Павел адыходзілі ад карабля ўсё далей і далей. Неўзабаве яны ўжо зніклі з вачэй.

Пражэктар павольна і метадычна апісваў жоўтыя кругі вакол «Набата». Абломкі скал успыхвалі іскрынкамі.

Віця набраў пад нагамі дробнага пяску. Пясок быў шэры, цвёрды. Віця паднёс яго да мікрафона і пацёр у далонях. Хрумсту не было. Беспаветраная прастора гукавых хваляў не распаўсюджвала.

Упершыню Віця быў адзін, і не ў караблі за трывалымі сценамі і з надзейнымі разумнымі машынамі, а на чужой планеце, акружаны густым змрокам, у якім невядома што таілася. Фантастычныя скалы, невыразна акрэсленыя нават на святлейшым ад сонца баку, здаваліся таямнічымі, населенымі неведомымі істотамі, страшнымі і магутнымі. Віця асмеліўся і накіраваўся да бліжэйшай гары. Ад стомы пачалі падгінацца калені, стала цяжка дыхаць. Тады Віця прысеў на камень, выпрастаў ногі. Але неведомая сіла ціснула на плечы, на сэрца, спіскала лёгкія. Віця павялічыў падачу кісларода, агледзеўся. Выхопліваючы з цемры адзін малюнак за другім, набліжаўся пражэктарны прамень. Калі ён апынуўся побач, Віця скамандаваў: «Стоп!» Прамень ірвануўся і спыніўся.

Камень, на якім Віця сядзеў, быў круглы, нібы палявы валун, і порысты, як вапняк. Такі ж выгляд мелі і скалы. Віця здагадаўся, што поры зрабілі касмічныя часцінкі і метэарыты. Ён успомніў апаўдненні Бурмакова пра Месяц, які таксама не быў ахутан атмасферай, і таму нават драбнейшыя касмічныя целы дасягалі яго паверхні, паступова разбураючы яе.

Віця зірнуў на неба. Белыя, блакітныя, жоўтыя, зялёныя, чырвоныя зоркі віселі нерухома. Аднекуль адтуль, з глыбінь Галактык, спаборнічаючы ў хуткасці і сіле, гіганцкім веерам разлітаюцца мірыяды карпускул. Штодня адна або некалькі з іх сустракаюць на сваім шляху Плутон. Яны імкнуцца вырвацца з яго палону і абрушваюцца на гэтыя каменні і скалы з усёй сілай інерцыі, што накапілася ў іх на працягу мільёнаў год вандравання ў космасе, крышаць усё, што трапляецца на шляху і, зніможаныя, гінуць. А на якім-небудзь камені застаецца вось такая маленькая шчарбінка. Віця нават калупнуў яе геалагічнай сякерай. Камень не паддаваўся.

Паміж скал замільгалі ліхтарыкі. Віця паспяшыў назад, каб сустрэць Бурмакова і Паўла ля карабля. Яны падышлі, згорбленыя пад цяжарам запlechных мяшкоў, маўклівыя, стомленыя. Нават у дэзінфекцыйнай камеры, вызваліўшыся ад няўклудных скафандраў, яны маўчалі. Неахвотна паеўшы, яны ляглі адпачываць пад антыгравітацыйныя каўпакі, якіх не выкарыстоўвалі аж з моманту старту з Зямлі.

Сілы да людзей вярнуліся даволі хутка: пад каўпакамі яны не адчувалі плутонавага прыцягнення. Дый бавіцца не было калі. На асцылаграфічных экранах аўтаматычных лабараторый замільгалі электронныя промні, вычэрчваючы рознакаляровыя крывыя. Мінеральныя злучэнні, узоры якіх Бурмакоў і Павел прынеслі з сабой, аказаліся падобныя да зямных. Толькі іх малекулы былі больш складаныя, неведомыя на Зямлі. Таму нават аўтаматы, якія, здавалася, ведалі ўсё, не змаглі даць адказу, ці можна стварыць такое малекулярнае злучэнне ў зямных умовах.

— Вось вам першая загадка, — Бурмакоў недаверліва круціў у пальцах запісаныя адказы асцылографу.

— З аднаго боку — сцверджанне адзінства матэрыі, з другога — немагчымасць растлумачыць яе паходжанне, — закончыў ягоную думку Павел.

— Туманна, Павел Канстанцінавіч, — усміхнуўся Бурмакоў. — Так Віця нічога не зразумее. Бачыце, у чым справа. Гэтыя мінералы ўтварыліся не ў межах Сонечнай сістэмы, бо інакш мы маглі б сінтэзаваць іх. Значыць, яны маюць іншае паходжанне, касмічнае. Але малекулы іх складаюцца з атамаў, падобных да тых, што ёсць у элементах, характэрных для Сонечнай сістэмы. Значыць і ў нас, і на планетах іншых зоркавых сістэм ёсць рэчывы, у аснове якіх ляжыць адна і тая ж матэрыя.

— І вы гаворыце так спакойна? — ад хвалявання Віця аж замахнуў рукамі.

— Адзінства матэрыі — даўно вядомая рэч.

— Ды не, Сцяпан Васільевіч, не матэрыя. Выходзіць, Плутон сапраўдны залётны?

— Я ў гэтым не ўпэўнены настолькі, каб сцвярджаць катэгарычна. Магло здарыцца, што тут былі нейкія своеасаблівыя ўмовы ў той час, калі адбывалася ўтварэнне планеты. Дзякуючы ім паявіліся невядомыя нам раней малекулярныя злучэнні. Так, Павел Канстанцінавіч?

— Згодзен з вамі, Сцяпан Васільевіч. У нас няма асаблівых падстаў лічыць Плутон залётным чужынцам, — адказаў Павел.

VII

Плутонавы дзень змяніўся ноччу. Але навокал па-ранейшаму было змрочна.

Людзі абследавалі планету. Яны пераадолені ўжо горны хрыбет і выйшлі да шырокай даліны. Покрыў яе мякчэйшы і паддаваўся ўдару сякеркі. Даліна вяла некуды далёка на сотні кіламетраў, як сведчылі інфрачырвоныя лакатары. Самы раз пусціць усюдыход. Павел двойчы гаварыў Бурмакову, што нядрэнна было б даць сабе сякую-такую палёжку. Бурмакоў рабіў выгляд, быццам не разумее яго. Паліва, а значыць, і жыцця на караблі заставалася ўжо толькі на пяць месяцаў — 150 зямных, або каля 24 мясцовых сутак. І ён не адважваўся скараціць гэты і без таго кароткі тэрмін, бо не ведаў, ці прынясе паездка на ўсюдыходзе карысць. Трэба было раней вырашыць праблему з палівам.

Бурмакоў быў старэйшы, больш цяроплівы. Нават, калі б аставаліся лічаныя хвіліны жыцця, ён наўрад ці адчаўся б. Ён шукаў бы выйсця да самага канца. Павел не меў такой вытрымкі і таму неўзабаве перайшоў да прамой атакі, настойваючы на неабходнасці выйсці на раўнінную частку і там пашукаць матэрыялы, якія паддаваліся б расшчапленню.

Бурмакоў уважліва выслухаў яго і нечакана звярнуўся да Віці:

— Ты помніш, што такое Плутон у міфах старажытных грэкаў?

— Плутон — брат Зеўса, бог падземнага царства, уладальнік...

— Пра тое, што Плутон валодаў душамі мёртвых, — спыніў яго Бурмакоў, — гаварыць пакуль што не будзем, ранавата. А вы, Павел Канстанцінавіч, звярніце ўвагу на такую ягоную якасць: «Бог падземнага царства». Дык давайце паспрабуем зазірнуць у гэта царства. На

Зямлі таксама карысныя чалавеку матэрыялы рэдка ляжаць пад нагамі. Ну, а калі тут не пашанцуе, — пойдзем у даліну.

Людзі, у якіх была самая дасканалая тэхніка разведкі нетраў, з першых крокаў адчулі сябе бяззбройнымі. Прыборы не рэагавалі на тутэйшыя выкапні.

— Адно добра — не будзем цягаць іх з сабой, — Павел згроб у кучу магнітныя, электрычныя і радыёактыўныя шукальнікі, склаў іх зноў у мех.

— Навошта крыўдзіць разумныя прыборы? Яны нам паслужаць яшчэ. Гэта цяпер яны бяссільныя, бо нас акружаюць металы і мінералы, не падобныя на зямныя. А калі мы натрапім на элементы ў чыстым выглядзе?

Але міналі дні. Былі зрушаны вялікія скалы, прабіты штольні, і нічога, што магло б спатрэбіцца, касманаўты не знаходзілі. Здавала-ся, што прырода пашкадавала для Плутона разнастайнасці, утварыўшы яго толькі з крэмнію і сілікатаў.

Надышоў дзень, калі Павел асцярожна напамніў Бурмакову.

— Я пайду ў даліну. Адзін. Вазьму з сабой больш кіслароду, харчовых канцэнтратаў і пайду. Гадзін на сто.

Бурмакоў коратка адказаў:

— Заўтра.

Назаўтра Павел пайшоў. А Бурмакоў і Віця не спынялі работы. Сцяпан Васільевіч не верыў, што Паўлаў паход паможа ім рашыць галоўную задачу — знайсці паліва, і спяшаўся. Пасля выбуху, які раскалоў на дзве палавіны высачэзную гару, Бурмакоў нахіліўся над прыборамі. Стрэлкі магнітных вымяральнікаў дрыжэлі на нулі, лічыльнікі адзначалі толькі радыяцыю, створаную выбухам і касмічнымі часцінкамі. Нічога новага.

— Паспрабую пранесці іх уздоўж разрэзу, — сказаў Віцю Бурмакоў. — Навошта абодвум траціць сілы, пайду адзін.

Віця паглядзеў услед і, каб хоць чым заняцца, пачаў круціць інфрачырвоны лакатар.

Пераломленае адлюстраванне хаатычна раскіданых горных парод паволі плыло на экране. Яно было падобна на марскія хвалі, якія раз'юшана кідаюцца адна на адну. Віця падкруціў тумблер настройкі. Нешта чорнае, падобнае на лодку, прамільгнула сярод шэрых хваль. Але што гэта? Пэўна проста скала апынулася на шляху лакатарнага променя. Бо судна можа быць толькі на сапраўдным моры.

— Гм!

Віця азірнуўся і замёр ад здзіўлення. Бурмакоў, які падышоў да яго нячутна, пільна ўглядаўся ў экран. Вось яго рука пацягнулася да шкалы. Экран перастаў дрыжэць, чорная плямка, якая нібы толькі ўяўлялася Віцю, застыла і пачала расці, выплываючы на пярэдні план.

— Гэта нейкая скала, — растлумачыў Віця.

— Не думаю. Хадзем паглядзім. Тут блізка.

Ля падножжа гары ззяў уваход у пячору.

VIII

Гэта быў паход у невядомае, без пэўнага маршруту. Павел мог пайсці ўлева, мог павярнуць направа. Ён выбраў раўнінны рэльеф, які цягнуўся кіламетраў на трыста, як паказвалі інфрачырвоныя лакатары.

Ісці было лягчэй. Павел натрэніраваўся ўжо хадзіць у плутонавых умовах, ды і дарога на гэты раз была роўная. Спачатку ён час ад часу

даваў аб сабе вестку па радыё. Потым перашкоды пачалі перабіваць сігналы, а неўзабаве і зусім глушыць. Сувязь абарвалася. Павел яшчэ раз праверыў кірунак, адзначыў месца, дзе застаўся карабель і выключыў ліхтар. Трэба было эканоміць электраэнергію.

Павел спаў, проста на дарозе, не здымаючы скафандра, прымаў па трубках вадкую ежу. Ён злаваўся і на доўгую, прыцярушаную пылам дарогу, і на яркія зоркі, што сачылі за ім зверху, і на шэры змрок. Павел разумеў, што гэта ад стомы і адзіноты. Ён баяўся, што доўга так не вытрымае, але ўпарта ішоў наперад.

На што Павел спадзяваўся? Чаму выбраў гэтую даліну? Каб у яго спыталі пра гэта, ён адказаў бы: «Проста так». Але ён бы схлусіў перш за ўсё самому сабе. Недзе ў глыбіні душы таілася ўпэўненасць, што менавіта на гэтай планеце, чужой сонечнай сістэме, павінна было некалі быць жыццё. Дарэмна яго рэшткі шукаць у гарах, дзе Бурмакоў і Віця ўзрываюць скалы. Жыхары Плутона, калі яны былі, знаходзіліся толькі на раўнінах. Чаму? Законы адзінства жыцця. Рэчыва Плутона ўтворана з элементаў, што падпарадкоўваюцца законам перыядычнай сістэмы Мендзеева. Жывыя істоты, адрозніваючыся ад чалавека многімі знешнімі і ўнутранымі якасцямі, абавязкова былі падобны на яго ў галоўным, у развіцці розуму. А чалавек жа заўсёды імкнуўся ў даліны, дзе жыццё было лягчэйшае, больш зручнае.

Гэтая думка мела хісткую аснову — яна была ў пэўнай меры правільнай толькі для арганічных форм жыцця. Але, спыніўшыся на ёй, Павел стараўся не думаць пра іншае. Кажуць, для вучонага — важна інтуіцыя, якая дазваляе адкінуць лішніяе. Дык вось, цяпер Паўла вяла інтуіцыя.

Ён даўно ўжо не адпачываў. Падгіналіся ногі, кружылася ў галаве. Сон у мулкім скафандры стаў найвялікшай асалодай. Павел пасвяціў ліхтарыкам, шукаючы, дзе б прылегчы, і заўважыў нейкі выступ збоку дарогі. Не раздумваючы, ён сеў на яго, сілком прымусіў сябе выпіць пажыўны раствор і, выпрастаўшы ногі, заснуў глыбокім спакойным сном.

Прачнуўся ён ад голаду. Хацеў быў па прывычцы зрабіць гімнастычную зарадку, але ўспомніў, дзе знаходзіцца, і спахмурнеў. Устаючы, паклаў рукі на сваё каменнае ложа і падскочыў ад нечаканасці. Пальцы намацалі кант гладкага, быццам паліраванага прамавугольнага. Павел у момант змеў з яго рукою пыл, уключыў святло. Правільнай формы паралелепіпед свяціў чорным халодным бляскам. Не падумаўшы нават аб тым, як мог апынуцца тут прадмет выключна правільнай геаметрычнай формы, Павел пачаў шукаць хоць якія-небудзь адмеціны, што абавязкова павінны былі пакінуць на ім стагоддзі, і не знаходзіў. Паралелепіпед быў нібы зроблены ўчора.

Некалькі секунд Павел глядзеў на яго і раптам заскакаў на месцы: «Людзі, людзі! — крычаў ён. — Знайшоў, знайшоў!»

На адным з кантаў паралелепіпеда ён заўважыў рысачкі-паглыбленні. Яны злучаліся, перасякаліся, утвараючы нешта падобнае на зашыфраваны надпіс. Чым больш глядзеў Павел, тым больш упэўніваўся, што паяўленне іх не магло быць выпадковым. Яны зроблены нейчай разумнай рукой. Чыёй? У Паўла не было ні часу, ні магчымасці раздумаць над гэтым, а тым больш адгадаць іх паходжанне. Ён сфатаграфаваў надпіс, паралелепіпед. Усе спробы здабыць хоць кавалачак рэчыва, з якога ён быў зроблены, не ўдаліся.

Не адышоўшыся і кіламетра ад сваёй знаходкі, Павел трапіў у руіны. Назву ім ён даў, не задумваючыся, бо ўсё навокал было падобна

на руіны сапраўднага горада з вуліцамі і плошчамі. А можа, гэта толькі разыгралася фантазія чалавека, які хацеў бачыць горад? Павел блукаў сярод руін, выкопваў каменні, апускаўся ў нейкія ямы і фатаграфаваў, фатаграфаваў бясконца.

Апамятаўся ён толькі тады, калі аварыйная электронная ўстаноўка напамніла, што запасаў кіслароду і харчавання застаецца на сто гадзін. Трэба было вяртацца. Прыкра, бо яго не пакідала адчуванне таго, што нешта важнае знаходзіцца недзе побач, ледзь не пад нагамі. І Павел рашыў, што пяцьдзсят гадзін яму хопіць на тое, каб вярнуцца да карабля.

Яму пашанцавала. Адзін з атамных выбухаў, якія памагалі ў раскопках, агаліў цэлыя каменныя пліты, паміж якіх былі бачны шчыліны. Ачышчаючы напластаванні, Павел патраціў амаль усе атамныя зарадкі. Але знаходка была вартая таго. Пліты напэўна былі падлогай у нейкім будынку, а можа і дахам. Порыстыя, вышчарбленыя, яны паддаваліся ўдарам кіркі. Павел прадзеў паглыбленне з такім разлікам, каб выбух выкінуў пліту ўгару, устаіў апошні зарад і адбегся за сцяну. Выбухам пліту адкінула далёка ўбок. На яе месцы чарнела пустата.

Замацаваўшы трос механічнай лябёдкай, Павел скочыў у адтуліну. На глыбіні дваццаці метраў ногі сталі на цвёрдую глебу. Павел запаліў ліхтарык.

Наўрад ці гэта было сутарэнне, хутчэй за ўсё гэта быў адзін з паверхаў шматпавярховага будынка, бо такія ж пліты, як і над галавой, ляжалі пад Паўлавымі нагамі, а па баках, на сценах, было нешта падобнае на дзверы або вокны.

Час зрабіў сваё. Там, дзе знаходзілася, напэўна, некалі мэбля, ляжалі груды друзу. Сфатаграфаваўшы ўсё, Павел з кожнай груды адсыпаў пацярухі ў кішэні заплечнага мяшка.

Выбраўшыся на паверхню, Павел зменшыў падачу кіслароду, выпіў двайную норму вадкага абеду і заспяшаўся да карабля.

Ён стаміўся хутчэй, чым чакаў. Але спыняцца не было калі, і Павел ішоў. Ён страціў уяўленне аб часе. Знікла з неба зорачка, якая называлася тут сонцам, а ён, безуважны да ўсяго, ішоў і ішоў.

Надышло імгненне, калі ён, знясілены, асунуўся ў мяккі пыл. Стомленае цела аслабела, вейкі заплюшчыліся самі сабой. Павел не зразумеў пасля, што гэта: кароткі сон ці непрытомнасць. Ды гэта не мела значэння. Трэба было ісці, не спыняцца, каб данесці вестку. А так добра ляжаць. Ён паляжыць яшчэ толькі крышку і тады пойдзе. Ён зусім не спіць, хоць вейкі нібы наліліся свінцом. І гэта зусім не летуценні.

Павел сеў. Навокал было светла, як удзень на Зямлі. Яркае сонца сляпіла вочы. Павел уключыў светавую ахову. Сонца, што вісела ў тым баку, дзе быў іх «Набат», стрэліла маланкай і расплылося.

Павел падхапіўся на ногі. Мільганула думка, што з яго таварышамі нешта здарылася. Трэба ісці, спяшацца. І ён ішоў, падаў, поўз, паднімаўся, ізноў падаў, задыхаючыся ад слабасці.

IX

Павел не памыліўся: ён сапраўды бачыў магутны выбух.

Шырокі сноп пражэктарнага святла ўварваўся ў пячору і ўпёрся ў нейкую перашкоду далёка ў глыбіні. Па роўнай, нібы адшліфаванай каменнай падлозе, па якой дзе-нідзе валяліся пасля выбуху рэшткі пароды, Бурмакоў і Віця падышлі да сцяны. Яна была чорная і бліскучая,

не падобная на ніводзін матэрыял, які бачылі яны да гэтага часу на Плутоне. Баёк механічнага бура, які здольны быў прабіць тоўстую бранявую сталь, адскочыў ад сцяны і пакрышыўся.

— Адно з двух, — разглядаючы асколкі байка, сказаў Бурмакоў, — або мы напаткалі надзвычай цвёрдую пароду, або яна мае штучнае паходжанне.

Замянілі баёк, пачалі падкопваць больш мяккія пласты. Перад імі было нешта падобнае на экран. Унізе, уверсе, з бакоў гэтай вялікай скрыні былі такія ж гладкія чорныя сцены. Камбінаваныя сейсмографы вызначылі, што яна мае форму куба. Плазменны прамень з тэмпературай дваццаць тысяч градусаў не разрэзаў сцяны. Бурмакоў замерыў тэмпературу таго месца, дзе спрабавалі зрабіць разрэз — яна была тая ж, як і ў навакольных прадметаў. Чорнае рэчыва не награвалася. Яно не прапускала ні электрычнасці, ні магнітных хваляў. Лакатары аказваліся бяспільнымі ў спробе зазірнуць за сцяну.

Тыя ж сейсмографы паведамілі ашаламляльную лічбу. Вага куба вышынёй у тры чалавечыя росты, калі пералічыць на зямныя адзінкі, складала некалькі соцень мільёнаў тон.

— Цацка, — пастукаў Бурмакоў па чорнай люстэркавай паверхні. — Ідэальная інертнасць.

— А калі ён суцэльны? — Віця яшчэ раз уключыў сейсмограф.

Нябачныя хвалі ваганняў пацяклі вакол куба, спрабуючы прабіцца скрозь яго неадольныя сценкі. Стрэлкі цыферблата замітусіліся і папаўзлі ў бок ад сярэдняй адмеціны. З-пад пяра асцылографа выпаўзла ламаная крывая.

— Куб пустацелы! — урачыста прамовіў Бурмакоў. — Ён мае штучнае паходжанне.

— Людзі? Праўда, Сцяпан Васільевіч, людзі? — Віця тузаў Бурмакова за руку.

— Разумныя істоты! Калі, хто, дзе яны — мы пакуль не ведаем. Але бачым вынікі іх стваральнай працы. Гэты куб, думаецца, — сховішча. Яно надзейнае, бо сцены не паддаюцца звычайным сілам, якія самі па сабе могуць узнікнуць у прыродзе. Я разумею, табе, Віця, хочацца задаць шмат пытанняў. З чаго яны зроблены, навошта, што там унутры? Але я магу толькі здагадацца. Падобна на тое, што сценкі зроблены з нуля-рэчыва, якое не мае атамаў і электронаў і складаецца з адных нейтронаў. Яно надзвычай шчыльнае, адзін кубічны сантыметр нуля-рэчыва важыць сто тон. Любое механічнае намаганне, каб адолець яго, не дасць рады. Яно ў паўтара мільярда разоў больш трывалае за сталь.

— Дык мы не забярэмся ўнутр, — Віця быў расчараваны. — Стаяць на парозе чужога свету і адступіць ад яго! Праляцець мільярды кіламетраў і адступіць, прызнаўшы сваю бездапаможнасць!

— Паспрабуем, — сказаў Бурмакоў і падумаў, што наўрад ці ёсць у гэтым пільная неабходнасць. Яны зноў адхіляцца ў бок ад галоўнай мэты — пошукаў паліва. Але які вучоны можа ўтрымацца ад спакусы пазнаць новае, нават цаной уласнага жыцця, калі трымае ў руках хоць танюсенькую нітку, што павінна вывесці яго да выдатнага адкрыцця? І ўжо цвёрда ён сказаў: — Забярэмся.

У яго не было нічога пэўнага, калі ён гэта гаварыў. Проста ўспомніліся доследы ў лабараторыі вядомага фізіка, якія яму давалося назіраць. У лабараторных умовах фізіку ўдалося атрымаць мізэрную колькасць нуля-рэчыва. Доследы ледзь не скончыліся катастрофай, бо ў вакуумны шар, дзе знаходзілася нуля-рэчыва трапіў накіраваны прамень адмоўных мезонаў. Выбух разбурыў лабараторыю, добра, што атрыма-

ных прадуктаў было мала. Таму Бурмакоў паспрабаваў разрэзаць куб мезонавым промнем. Некалькі гадзін прасядзеў ён ля вылічальнай машыны. Тэарэтычна як быццам пацвярджалася такая магчымасць. Яшчэ некалькі дзён ён канструяваў і рабіў мезанатар, здольны выпраменьваць накіраваны пастаянны пучок адмоўных мезонаў. На Плутоне не трэба было клапаціцца аб вакууме — на планеце, пазбаўленай атмасферы, ён быў бадай ідэальны.

І вось настаў той дзень, калі знясіленаму Паўлу здалася, што ён убачыў сонца.

Бурмакоў не змог угаварыць Віцю застацца ў караблі, а загадваць ён не хацеў.

— Загінем, дык разам, — па-даросламу сказаў хлопчык, — усё роўна без вас мы не зможам вярнуцца на Зямлю.

Віця ўвесь час быў побач з камандзірам. Яны ўдвух устанаўлівалі мезанатар, потым моўчкі чакалі, пакуль асядзе нябачны пыл, што, напэўна, узняла іх мітусня.

Блакітны праменьчык бліснуў у вечнай цемры пячоры, якую на гэты раз не асвятляў карабельны пражэктар. Нібы празрыстая пара заклубілася ў месцы яго сутыкнення з чорнай паверхняй куба, мікрафоны ўлавілі лёгкае шыпенне. Бурмакоў асцярожна правёў промнік уніз, павольна апісаў ім кола. Работа была скончана, калі толькі яна дала што-небудзь. Выключылі мезанатар, запалілі ліхтарыкі. У пячоры пасвятлела, але людзі не адважваліся зрушыць з месца. Потым Віця не вытрымаў, падбег да сцяны і ўдарыў па абпілаванаму месцу. Круг хіснуўся, павярнуўся і вываліўся ў пячору. Віцева рука бесперашкодна прасунулася ў пустату.

— Сцяпан Васільевіч! Сцяпан Васільевіч! Там, там... нічога не відно.

Ён забыўся, што трымае ў руцэ ліхтарык і можа ім асвятліць куб знутры. А Бурмакоў не рухаўся з месца і не здагадваўся падказаць яму гэта зрабіць.

Выразаць праход было ўжо зусім простаю справай. Сценкі куба аказаліся тонкія, не больш паўсантыметра. Бурмакоў не памыліўся ў сваіх меркаваннях: тут быў склад. Прыкладна, сотня невялікіх, даўжынёй з паўметра і дыяметрам дзесяць сантыметраў цыліндрыкаў ляжалі, складзеныя ля задняй сценкі.

— Якое іх прызначэнне? — пакруціў Бурмакоў цыліндрык. — Цікава.

— Ага, — Віця схапіў адзін з іх і вынес у штольню. — Ён не вельмі цяжкі.

Успыхнуў пражэктар. На яркім святле цыліндрык здаваўся карычневы. Віця пайшоў да выхаду са штольні, каб лепш разгледзець знаходку.

— Глядзіце, — закрычаў ён, — вось шчыліна, напэўна адкручваецца.

Бурмакоў адкрыў цыліндрык, які ляжаў бліжэй да яго. У ім было пуста.

— Яны пустыя, — расчараванне гучала ў голасе Бурмакова.

Упэўнены ў гэтым, ён ужо смялей адкручваў крышку другога цыліндрыка. Адзін, другі абарот... Яркая-сіняя маса папаўзла з цыліндрыка, на вачах мяняючы свой колер, павялічваючыся ў памерах.

Бурмакоў тузануў Віцю за плячо, падмінаючы пад сябе.

Вызваліўшыся з цыліндра, залацісты шар на імгненне павіс над паверхняй, пагрозліва патрэскаваючы і выцягваючыся. Слізгануўшы па адкінутай назе Бурмакова, шар вылецеў са штольні і там, на прасторы, заззяў асляпляльным сонцам.

Усё гэта працягвалася менш хвіліны. Калі Бурмакоў і Віця апамяталіся, навокал было ўжо так цёмна, што прамень пражэктара ў дзвесце тысяч ват здаваўся цёмным святлом газавай лямпы.

Што ў яго прапалены скафандр, Бурмакоў заўважыў не адразу, бо пад скафандрам быў яшчэ звычайны касмічны касцюм. Ён раптам адчуў, што мерзне нага. Зірнуў і жахнуўся. Лічыльнік аднак не паказаў небяспечнай радыяцыі, і Бурмакоў крыху супакоіўся. Тым не менш, нічога не кажучы Віцю, ён схадзіў на карабель і зрабіў сабе ўкол супрацьрадыяцыйнай вакцыны.

X

Яны абшукалі ў кубе ўсе закуткі, перакапалі пячору, Бурмакоў нават быў упэўнены, што побач павінна быць нешта яшчэ. Не маглі ж тыя, хто хаваў тут цыліндры з кандэнсаванай энергіяй ці для нейкіх транзітных касманаўтаў, ці для сваіх патрэб, не пакінуць хоць выпадкова, што-кольвек яшчэ. Такое, што расказала б пра іх больш, памагло раскрыць прызначэнне гэтай магутнай энергіі.

Аднак, акрамя цыліндраў, больш нічога яны не знайшлі. Қолішнія невядомыя жыхары Плутона, відаць, былі эканомныя і не раскідваліся сваімі рэчамі. А можа, час замёў сляды. Нягледзячы на знаходку, Бурмакоў і Віця вярталіся да «Набата» незадаволеныя. Непакоіў і лёс Паўла, які ўжо дванаццатыя суткі не падаваў аб сабе весткі. Яны нават збочылі ў кірунку той дарогі, па якой ён пайшоў. Ішлі моўчкі, не верачы, што сустрэнуць яго. Бурмакоў прыкідваў ужо, як наладзіць усюдыход, калі неспадзявана пачуліся кароткія сігналы-выклікі. Гэта быў Павел, але працавала чамусьці толькі аўтаматычная станцыя-пеленгатар. Яны пайшлі хутчэй і ўжо ля карабельнага пад'ёмніка сутыкнуліся з Паўлам.

Аброслы барадой, змарнелы, Павел, не мігаючы, глядзеў на сваіх таварышаў.

Яго працяглы позірк мог здацца вар'яцкім, каб у ім не гарэла само жыццё. Яно нібы праменілася скрозь пластыкавае шкло скафандра.

— Ён знайшоў нешта, — шапнуў Віця Бурмакову, падключаючы да Паўлавага скафандра запасны кіслародны балончык.

Павел напэўна пачуў шэпт. Яго губы ўздрыгнулі, бязгучна заварушыліся. Ён паказаў пальцам на кінаапараты, што віселі ля пояса.

— Праявіць? — спытаўся Віця, падтрымліваючы яго за плечы.

Нешта падобнае на «угу» вырвалася з Паўлавых губ, і ён паволі пачаў асядаць, трацячы прытомнасць.

Яго падхапілі на рукі, унеслі ў дэзакамеру. Пасля доўгіх працэдур непрытомнага Паўла напалі пажыўным растворам, зрабілі ўколы і паклалі на ложка пад антыгравітацыйны каўпак. Тады заняліся кінакамерамі.

Не адрываючыся, глядзелі людзі на рэшткі чужой цывілізацыі...

— Гэта толькі адзін след, адзін куток, — загаварыў Бурмакоў, калі скончыліся стужкі са скупымі кінакадрамі. — Якія адкрыцці чакаюць тут нас і тых, хто прыйдзе сюды пасля! Як цудоўна, што чалавек здолеў вырвацца за межы Зямлі!

— Мы пабудзем там? — Віця збіраў стужкі, і ўвесь яго выгляд гаварыў, што ён гатовы адправіцца ў дарогу хоць зараз.

— Павінны. Але не раней, чым даведаемся аб прыродзе энергіі цыліндраў. Пешшу туды ісці нельга, ды і няма каму. Павел Қанстанцінавіч зусім аслабеў і, мабыць, не хутка ачуняе.

Для Бурмакова пачаліся дні няспыннай працы, самай напружанай

за ўсе ягоныя гады. Віця, седзячы ля Паўла, бачыў, як асляпляльна ярка маленькімі сонцамі ўспыхвалі вогненныя шары, якія Бурмакоў, праводзячы доследы, выпускаў з цыліндраў, а пасля доўгія гадзіны не адыходзіў ад электронных машын. Лічыў, пералічваў, а назаўтра пачынаў усё спачатку. Камандзір зноў зрабіўся пахмуры, нерваваўся, чаго раней ніколі з ім не было. Віця думаў, што гэта ад няўдач у рабоце.

Але ў Бурмакова было іншае: ён раптам адчуў, што хутка стамляецца. Ён яшчэ вагаўся, тоячы ад сябе прычыну гэтага, як аднойчы адчуў, што яго пачынае блажыць. Добры ўрач, як і ўсякі, хто прысвяціў сваё жыццё космасу, ён зразумеў, што лёс яго вырашаны. Ці не той выпадак з прапаленым скафандрам... Невядомыя выпраменьванні, якіх не змог заўважыць лічыльнік Гейгера, праніклі ў арганізм скрозь лёгкі сподні касмічны касцюм і цяпер робяць сваю справу. Каб хоць ведаць, якія яны? Ён, напэўна, памрэ, але нельга дапусціць, каб разам з ім загінула экспедыцыя. Ён пачаў працаваць з яшчэ большай злосцю і ўпартасцю. А калі ўжо адчуваў, што канчаюцца сілы, рабіў сабе новы ўкол. Гэта на нейкі час памагала, давала бадзёрасць і нібы вяртала здароўе.

Здарылася так, што менавіта яго хвароба, яго жыццё памагло адкрыць найвялікшую таямніцу. Аднаго разу, калі ён працаваў на вылічальнай машыне, індыкатары перасцярогі галоўнага пульта папярэдзальна замігацелі. Бурмакоў недаўменна азірнуўся і нічога небяспечнага не заўважыў. Але індыкатары не пераставалі мільгаць. Ён адышоў да бакавога ілюмінатара. За акном не было нічога новага. Ён азірнуўся і замёр, адчуваючы, што ногі нібы прыраслі да пластыкавай падлогі. Індыкатары не сцяціліся. Выціраючы з ілба кропелькі халоднага поту, ён зрабіў крок, другі і... чырвоныя агеньчыкі забегалі зноў. Сумненняў быць не магло. Ён выпраменьваў сам. На імгненне цікаўнасць вучонага перамагла. І гэта было шчасцем. Абсалютна дакладныя прыборы адказалі: мяккае выпраменьванне. Цяпер атрымаць яго поўную характарыстыку было проста.

Каб ён ведаў гэта раней, то, магчыма, можна было б нейтралізаваць уздзеянне радыяцыі. Цяпер ужо было позна. Бурмакоў сеў за пульт, паспрабаваў сабрацца з думкамі, але яны скакалі, нібы тыя індыкатарныя агеньчыкі. Ён навёў тэлескоп на Зямлю. Далёка-далёка, за шэсць з паловай мільярдаў кіламетраў ад «Набата», засвяцілася срэбная зорачка ў блакітным адзенні. Недзе там была Масква, горад, у якім ён вырас. Бурмакоў напружыў зрок, і здалося, што на экране паказаліся абрысы Еўразійскага мацерыка, Радзімы. А можа толькі здалося? Дый ці гэта важна? Галоўнае, што яна, Радзіма, ёсць. Яна сагравала яго сэрца ў кожным палёце і сагравае цяпер. Яна чакае ад яго, свайго пасланца і сына, што ён і гэтае заданне выканае абавязкова, раскажа людзям пра жыццё на чужых планетах. Яна будзе смуткаваць, калі ён загіне. А ці хоча ён гэтага? Не. Ён хоча, каб Радзіма, смуткуючы, магла ганарыцца сваім верным сынам, якім ён быў і якім застанецца да апошняга дыхання.

Нечалавечым намаганнем волі Бурмакоў прымусіў сябе думаць пра цыліндры. Адзін кампанент іх энергіі цяпер быў яму вядомы. А другі, трэці, чацвёрты? А што, калі?.. Ідэя, якая прыйшла раптам на думку, была надзвычай простая. Складаны разлік электроннай машыны пацвердзіў яе. Бурмакоў хуценька апрануўся і пайшоў да пячоры.

Назаўтра ён сказаў Віцю:

— У цыліндрыках нешта падобнае на спалучэнне шаравой маланкі і расшчэпленых ядраў ліцію, якія ахоўваюцца магнітнай абалонкай. Энергію можна ўзяць для нашых рухавікоў.

— Шкада, што Павел Канстанцінавіч не паедзе з намі на руіны горада, — паглядзеў Віця на спальню, дзе ляжаў Павел.

— Ты паедзеш адзін, хлопчык, — Бурмакоў стомлена адкінуўся на спінку крэсла. — Але раней я павінен пабудаваць пераўтваральнік. Вось дадзеныя, зрабі разлікі, — ён пайшоў да ложка з антыгравітацыйным каўпаком.

«Зусім знясілеў», — спачувальна падумаў Віця.

Бурмакову рабілася ўсё горш і горш. Ужо нават не памагалі ўколы вакцыны. І калі Віця адпраўляўся да адкрытага Паўлам горада, камандзір насуперак звычцы не пайшоў яго праводзіць. Ён толькі папрасіў:

— Не баўся, Віця.

Каб ён сказаў хоць слова пра сваю хваробу, Віця не паехаў бы. Але Бурмакоў змоўчаў.

XI

3 дзённіка Віці Асадчага

15 студзеня, паводле зямнога вылічэння. «Набат» праходзіць арбіту Марса. Мы вяртаемся на Зямлю. Многа падзей адбылося з таго часу, як пачалася наша экспедыцыя. Пра некаторыя з іх я пісаў ужо. І цяпер мне засталося расказаць толькі пра самую апошнюю. Мінула ўжо некалькі месяцаў, як не стала С. В., але наша гора не забыўнае.

Я не здагадаўся, што С. В. безнадзейна хворы. Лічыў, што ён вельмі стаміўся. Я вярнуўся праз тры зямныя тыдні, і ледзь пазнаў нашага камандзіра. Ён быў падобны на П. К. Праўда, П. К. папраўляўся, а С. В., як выявілася, ужо ачуныць не мог.

Мой прыезд падбадзёрыў С. В. Я прывёз некалькі кіламетраў знятай кінаплёнкі, і ён, не адрываючыся, праглядаў яе, даваў каментарыі. Так, П. К. адкрыў паселішча, рэшткі якога, дзякуючы надзвычай цвёрдай глебе Плутона і вялізнаму холаду, захаваліся на многія тысячагоддзі. Прынамсі, так казалі нам прыборы, якія даследавалі абломкі сцен, пыл, што застаўся ад прадметаў.

Дзіўная цывілізацыя была на гэтай планеце. Нам яе наўрад ці ўдасца зразумець. Поўнае захапленне геаметрыяй. Ва ўсякім разе ўсё тое, што мы бачылі, або здолелі аднавіць на паперы, мела строга пэўную геаметрычную форму. Хто пракладаў прамыя вуліцы, будаваў шматпавярховыя будынкі, ствараў шары, кубы, конусы, паралелепіпеды? Хто, урэшце, назапасіў тую энергію, якая дазволіла «Набату» вырвацца з Плутонавага палону? Мы нідзе не знайшлі следу іх саміх, разумных, магутных істот. Што ж, гэта не дзіва, мінула вельмі шмат часу, які сцёр усе сляды арганічнага жыцця.

Але С. В. быў са мной не згодзен.

— Яны павінны быць, — упэўнена гаварыў ён, — у выглядзе адбіткаў на выкапневых пародах, на фотаздымках або яшчэ якіх здымках, здольных захоўвацца бясконца доўга.

Як бачыце, мы ўжо не сумняваліся, што тут некалі былі разумныя істоты. Мы бачылі іх жылло, карысталіся іх энергіяй. Маглі рабіць розныя здагадкі, нават фантастычныя, аб іх жыцці. Толькі С. В. здагадкі не задавальнялі. Ён нібы спяшаўся некуды і патрабаваў доказаў, штохвіліны прымусаў мяне расказаць, дзе і пры якіх абставінах я здымаў той ці іншы кадр. Я адказваў і вельмі шкадаваў, што нечага ў маіх адказах для С. В. не хапае. Сам ён, напэўна, заўважыў бы многа больш, і яго вывады былі б куды грунтоўнейшыя.

Мы многа фантазіравалі, спрабуючы скласці абгрунтаваную гіпотезу існавання жыцця на Плуtone. Каб не хвароба С. В., мы абавязкова прывезлі б на Зямлю што-небудзь больш пэўнае, бо і фантазіруючы, ён навукова абгрунтоўваў свае гіпотэзы.

Я, здаецца, усё яму расказаў і думаў, што на гэтым скончыцца яго цікавасць да маіх кінастужак. Але памыліўся. С. В. пачаў праглядаць іх другі раз і раптам спыніўся на кадры, які я зрабіў у самым канцы. Блізка ад горада была на дзіва роўная пляцоўка. Гэта пазней выявілася на плёнцы, бо яе заўважыў не столькі я, колькі інфрачырвоныя лакатары. С. В. доўга вывучаў гэты кадр. Нават з лупай даследаваў кожны сантыметр экрана, на якім была павялічаная праекцыя таго кадра. Потым, стрымліваючы хваляванне, спытаў:

— Ты нічога там не знайшоў?

— Тое смецце і каменныя асколкі я пакінуў у мяшку ў дэзакамеры.

Мне ў апошні час было не да тых экспанатаў, што я сабраў. Я непакойўся за С. В. і П. К. і, акрамя таго, нічога незвычайнага не чакаў ад сваіх знаходак, каб аддаваць іх у аўтаматычныя лабараторыі.

С. В. апрануў лёгкі касмічны касцюм і выйшаў у дэзакамеру. Ён прабыў там некалькі хвілін і вярнуўся, трымаючы ў руцэ два маленькія чорныя карабкі. А я ж думаў, што гэта звычайныя каменчыкі.

Не помню, чаму прыйшло мне на думку накіроўваць на карабкі электронныя праменні. Відаць, таму, што іншыя спробы даведацца, у чым іх прызначэнне, не далі нічога. Дык вось, не паспелі мы гэта зрабіць, як раптам ажывілася наша прыёмная радыёстанцыя, што працавала на хвалях даўжынёй да аднаго міліметра. С. В. у момант сінхранізаваў яе з тэлеэкранам і зноў пачаў абпраменьванне. Экран засвяціўся, на ім замітусіліся рознай даўжыні прамыя і ламаныя лініі, як на дрэнна адрэгуляваным тэлепрыёмніку.

О, што гэта былі за дні! Мы спрабавалі сотні, тысячы варыянтаў настройкі і без ніякіх вынікаў. І ў той жа час адчувалі, што рашэнне недзе побач.

Мы маглі цяпер ляцець далей ці вяртацца дадому. У нас хапала энергіі. Я гаварыў аб гэтым С. В. Але ён марудзіў. Цяпер мне зразумела, чаму, а тады я дзівіўся, думаў, што ён хоча сам паехаць да руін горада, адкрытага П. К.

Не, у С. В. такога намеру не было. Ён корпаўся над карабкамі і ўрэшце многага дамогся. Лініі на тэлеэкране пачалі паўтарацца ў строгім парадку, набылі замкнёнасць. Гэта былі знакі. Нам яшчэ трэба будзе разгадаць іх значэнне. С. В. сцвярджаў, што ён, настройваючы экран аднойчы ноччу, заўважыў карціну з відамі чужой планеты. Мы тады з П. К. спалі, і пакуль ён пабудзіў нас, з экранам нешта здарылася. С. В. быў надзвычай узбуджаны, гаварыў таропка, адрывіста, і вочы яго блішчэлі, нібы ў ліхаманцы.

То быў апошні дзень жыцця С. В. Ён усё паўтараў:

— Вось і здзейснілася мая мара: я пабачыў чужы свет.

Мне зрабілася трохі не па сабе. Нейкая апатыя адчувалася ў яго словах. Каб перабіць яго невясёлыя думкі, я спытаў:

— Чаму вы, Сцяпан Васільевіч, здагадаліся, што я там, на той пляцоўцы, мог знайсці нешта цікавае?

Ён пагладзіў мяне па галаве, зусім як калісьці на Зямлі, і сказаў:

— Тая пляцоўка нагадала мне ведаеш што? Баальбекскую веранду. Я падумаў: там былі іншыя істоты, пазней. Яны маглі што-небудзь пакінуць пасля сябе. Як бачыш, я не памыліўся. Тут нехта быў. Таму цяжка сказаць, што мы знайшлі на Плуtone плутонавае, а што — чужое. Але і адно і другое гаворыць аб жыцці.

Я зноў спытаўся:

— А што вы ўбачылі, Сцяпан Васільевіч, на экране?

Ён стомлена заплюшчыў вочы, пасядзеў так моўчкі некалькі хвілін і пачаў расказваць. Я запісаў расказ на магнітную плёнку і цяпер прыводжу яго поўнасю. П. К. кажа, што тут цяжка адрозніць фантазію С. В. ад сапраўднасці. А я дык упэўнены: С. В. усё гэта не выдумаў.

«З дапамогай электронных вылічальных машын мне ўдалося расшыфраваць тэкст сігналаў, якія вылучаюць знойдзеныя Віцём перадачыкі. Даруйце, што я не паспеў запісаць код, які памог мне прачытаць сігналы. Пазней вы зразумеце, чаму я не зрабіў гэта. Але я паспрабую вам расказаць сваімі словамі.

На адлегласці адзінаццаці мільёнаў светавых год ад Зямлі (сто дзесяць трыльёнаў кіламетраў) знаходзіцца сузор'е Індзейца. Астраномы Зямлі даўно заўважылі, што зорка Эпсілон з гэтага сузор'я падобна да Сонца і што вакол яе верцяцца планеты. Помніце, калі Павел Канстанцінавіч прыняў адтуль невядомыя радыёвыпраменьванні, то ў многіх вучоных узнікла думка: а ці не разумныя істоты паслалі іх да нас? Тады гэта была толькі смелая здагадка. Цяпер я сцвярджаю, што гэта так. Планеты вакол Эпсілона населены высокаарганізаванымі істотамі.

У сваім развіцці людзі сістэмы Эпсілона намнога апырэдзілі нас, зямлян. Яны навучыліся ператвараць рэчыва ў поўную энергію, здолелі пабудаваць выдатныя касмічныя караблі, а потым нават па-свойму пераўтварыць планетную сістэму Эпсілона. На жаль, мне не ўдалося зразумець, ці наш Плутон — гэта адна з іхніх планет, некалі ператвораная ў своеасаблівы касмічны карабель, ці гэта яны пабывалі на Плуtone, і тут мы знайшлі іх сляды.

Вы — маладыя. Вы яшчэ даведаецеся пра тое, пра што не змог даведацца я. Шукайце новыя сляды неведомых касманаўтаў, і вы зразумеце таямніцу Плутона, даведаецеся, якая катастрофа абрушылася на гэту планету».

А праз гадзіну С. В. апрануў скафандр і выйшаў адзін на Плутон, забараніўшы ісці за ім.

У тэлеэкран мы бачылі, як ён стаяў на суседнім узвышшы, доўга глядзеў на неба і тады пайшоў. Спачатку хутка, потым цішэй, аж пакуль не захістаўся. Калі я дабег, С. В. быў ужо мёртвы. У руцэ ён трымаў мікраплёнку. Яна аказалася яго загадам-завяшчаннем.

Выконваючы волю нябожчыка, мы пахавалі яго на Плуtone ў пячоры, побач з кубам. А самі вяртаемся на Зямлю. Але С. В. нібы з намі. Гэта паводле яго праграмы аўтаматы кіруюць нашым караблём. Гэта яго разлікі, зробленыя ад нас крадком, памаглі нам пазбегнуць непрыемных касмічных сустрэч з вялікімі планетамі і астэроіднымі паясамі.

Нядаўна радыё з Зямлі паведаміла, што на Плутон адпраўлена новая экспедыцыя. Сярод яе экіпажу і Валя. Яны спяшаліся нам на дапамогу, бо мы доўга не падавалі аб сабе весткі. Што ж, я рады, П. К. таксама, хоць ён крыху засмуціўся быў спачатку. Неўзабаве мы ўбачымся. Тут, у космасе. Трэба ім перадаць тое, што мы ўжо ведаем, хай будзе ім лягчэй. А мы? Вернемся на Зямлю. А потым...

Сцяпан Васільевіч Бурмакоў марыў пабываць на планетах, населеных разумнымі істотамі. Мы з П. К. пакляліся зрабіць гэта за яго. Адпачыўшы, мы накіроўваемся зноў у космас!